

ηλεκτρονικό α-περιοδικό λακανικής ψυχανάλυσης

K
O
M
B
O
I

Η κλινική
του
βλέμματος

Φεβρουάριος
2025

2^ο

Κ Ο Μ Β Ο Ι

ηλεκτρονικό α-περιοδικό λακανικής ψυχανάλυσης

Περιοδικό της Εταιρείας Βορρόμειος Κόμβος (ΕΒΚ)
της Νέας Λακανικής Σχολής (ΝΛΣ)

Γραφείο της ΕΒΚ για τα έτη 2025-2026:

Πρόεδρος: Ντόσια Αβδελίδη

Γραμματέας: Δέσποινα Ανδροπούλου

Ταμίας: Μαρία Σπανού

Εκπρόσωπος Κρήτης: Μαρία Παπαδάκη-Μπάμπουκα

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Ντόσια Αβδελίδη: dosia.avdelidi@yahoo.gr

Φρίξος Μαραβέλιος: frimmar@yahoo.gr

Μάρω Μπέλλου: marobellou@yahoo.gr

Ντόρα Περτέση: pertesi@otenet.gr

Γιώργος Στεφανίδης: wesenlos@gmail.com

Αποστολή κειμένων: Times New Roman, μέγεθος 12, διάστιχο 1,15, υποσημειώσεις σύμφωνα με τη μορφή που προτείνει η ΑΡΑ

ΘΕΜΑ ηλεκτρονικού μηνύματος: Περιοδικό ΚΟΜΒΟΙ + Ονοματεπώνυμο + τίτλος (του κειμένου σας)

©Copyright Συγγραφείς, Μεταφραστές, Καλλιτέχνες

Για τη χρήση υλικού ή περιεχομένου από την παρούσα δημοσίευση χρειάζεται να ζητηθεί η άδεια από την Εταιρεία Βορρόμειος Κόμβος της Νέας Λακανικής Σχολής. Κάθε επικοινωνία απευθύνεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: info@vorromeios-komvos-nls.gr

Η φωτογραφία του εξωφύλλου και η φωτογραφία που συνοδεύει τη συνέντευξη είναι ευγενική χορηγία της Ελένης Μεσάδου

©Copyright Ελένη Μεσάδου

Σύνθεση εξωφύλλου και ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Διονύσης Πασχάλης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή <i>Φρίξος Μαραβέλιας</i>	7
---	---

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΚΟΜΒΟΙ 2023

Στο τέλος της ανάλυσης το υποκείμενο αποχωρίζεται το παρελθόν του <i>Πατρίσια Μποσκέν-Καρόζ, Πρόεδρος της ΝΛΣ</i>	12
Η Σχολή και οι Ευ-μενίδες <i>Ντόρα Περτέση</i>	19
Το πεπρωμένο της μεταβίβασης <i>Φρίξος Μαραβέλιας</i>	24

ΔΙΑΚΑΡΤΕΛΙΚΗ ΗΜΕΡΙΔΑ 2024

Βλέπ(ω)-μαι άρα υπάρχω: Ένα σχόλιο για τη λειτουργία του βλέμματος στα Social Media <i>Χαρά Δουσεμετζή</i>	30
Μεταβατικό αντικείμενο και αντικείμενο φετίχ <i>Λυδία Λιοδάκη</i>	34
Το κακό μάτι <i>Μαρία Σπανού</i>	38
Η ανάμνηση του Φρόιντ στην Ακρόπολη και η ενοχή υπέρβασης του πατέρα <i>Αλέσια Σταυροπούλου - Σομπόλεβα</i>	42
Out, damned spot! Η λειτουργία της κηλίδας στη Λαίδη Μάκμπεθ <i>Αρχοντούλα Μοράκη</i>	46
Η γέννηση και η καταστροφή της ψυχής στον πίνακα του Jacopo Zucchi <i>Μαίρη Δήμου</i>	50
Αναφορές στον Καρλ Άμπραχαμ στο 4^ο Σεμινάριο του Λακάν <i>Βύρωνας Λυκτιαρδόπουλος</i>	54

Η ΚΑΛΕΣΜΕΝΗ ΜΑΣ: ΕΣΤΕΛΑ ΣΟΛΑΝΟ-ΣΟΥΑΡΕΣ

Εικόνα και βλέμμα στον σύγχρονο πολιτισμό (εισαγωγή) <i>Χάρης Ράπτης</i>	60
Η δύναμη του βλέμματος <i>Εστέλα Σολάνο - Σουάρες</i>	65
Ανάγνωση της Ντόρας μαζί με τον Λακάν <i>Εστέλα Σολάνο - Σουάρες</i>	78

ΤΟ ΜΠΛΟΓΚ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΝΛΣ 2024

Όμηρος και Λακάν. Η αιδώς: μια θέση <i>Ντόρα Περτέση</i>	96
Ο διαχωρισμός του ματιού και του βλέμματος <i>Ντόσια Αβδελίδη</i>	99
Ο Samuel Beckett στην εναγώνια αναζήτηση του τυφλού βλέμματος <i>Δέσποινα Ανδροπούλου</i>	101
Αυτό που μας αφορά (μας κοιτάει) - Ce qui nous regarde <i>Έλφη Κιλλαχίδου-Λεφέβρ</i>	104
Η οθόνη μάσκα του Λακάν <i>Μάρω Μπέλλου</i>	107

Ο ΛΑΚΑΝ ΣΥΝΟΜΙΛΕΙ: ΚΑΡΛ ΑΜΠΡΑΧΑΜ

Μελέτη για την ανάπτυξη της λήμπιντο με βάση την ψυχανάλυση ψυχικών διαταραχών <i>Καρλ Άμπραχαμ</i>	112
---	-----

Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

Συνέντευξη: Ελένη Μεσάδου, Εικαστικός	126
--	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Φρίξος Μαραβέλιας

Για το δεύτερο τεύχος του περιοδικού Κόμβοι επιλέξαμε τον τίτλο *Η κλινική του βλέμματος*, που αποτέλεσε και τον τίτλο του συνεδρίου της Νέας Λακανικής Σχολής για το 2024. Αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης ότι ένα μεγάλο μέρος των κειμένων που φιλοξενούνται έχουν ως περιεχόμενο ακριβώς κάποια θεωρητική επεξεργασία γύρω από αυτήν τη θεματική, χωρίς όμως να εξαντλούνται σε αυτήν.

Στα δυο γνωστά φροϊδικά αντικείμενα, το στήθος και το σκύβαλο, όπως αυτά αναδεικνύονται στις *Τρεις μελέτες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας (1905)*, έργο σταθμό για το ψυχαναλυτικό εννοιολογικό οπλοστάσιο, ο Λακάν, στο 10^ο σεμινάριο *το Άγχος*, προσθέτει ακόμη τρία: τη φωνή, το βλέμμα, και το φαλλό. Έτσι, οι ενορμητικές ζώνες επικέντρωσης της λίμπιντο αφενός επαυξάνονται με τον Λακάν, αφετέρου τα αντικείμενα που αντιστοιχούν σε αυτές αποκτούν αξία όχι μόνο απόλαυσης αλλά και αιτίου επιθυμίας. Τα εν λόγω αντικείμενα στον Λακάν έχουν το όνομα α μικρό και είναι ισοδύναμα του υποκειμένου του ασυνειδήτου. Στο παρόν τεύχος ο αναγνώστης θα έχει την ευκαιρία να πάρει μια ιδέα του πλούτου της λακανικής θεωρίας και κλινικής επικεντρωμένης γύρω από ένα εξ αυτών, το βλέμμα.

Στο σεμινάριο *Κόμβοι* της Νέας Λακανικής Σχολής για το 2023 υπό τον τίτλο *Διάσχιση της φαντασίωσης και μεταβίβαση εργασίας* είχαμε τη

χαρά να φιλοξενήσουμε την Πατρίσια Μποσκέν-Καρόζ, τότε αντιπρόεδρο και νυν πρόεδρο της ΝΛΣ. Στην παρέμβασή της επεξεργάζεται το τέλος της ανάλυσης με βάση την αλλοτρίωση και τον αποχωρισμό. Μαθαίνουμε ότι κατά το πέρασμα [passe] το υποκείμενο επαληθεύει, ανάμεσα σε άλλα, ότι έχει αποχωριστεί την ιστορία του. Η Ντόρα Περτέση κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για τις προσωπικές Ερινύες των μελών της Σχολής που μπορεί να πλήξουν τη μεταβίβαση εργασίας. Ο γράφων επεξεργάζεται τα συστατικά του τέλους της ανάλυσης.

Από την 3^η Διακαρτελική Ημερίδα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο 2024, το κείμενο της Χαράς Δουσεμετζή πραγματεύεται τη λειτουργία του αντικειμένου βλέμμα στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης. Η Λυδία Λιοδάκη παρουσιάζει το μεταβατικό αντικείμενο στον Γουίνικοτ σε αντιπαράσταση με το αντικείμενο-φετίχ. Η Μαρία Σπανού στο κείμενό της επεξεργάζεται το κακό μάτι της βασκανίας με εθνογραφικές, λογοτεχνικές και ψυχαναλυτικές αναφορές. Η Αλέσια Σομπόλεβα γράφει για το κείμενο του Φρόιντ *Μια διαταραχή της μνήμης στην Ακρόπολη*. Η Αρχοντούλα Μοράκη αναπτύσσει τη λειτουργία του βλέματος ως κηλίδα μέσα από τον σαιξπηρικό χαρακτήρα της Λαίδης Μακμπέθ. Η Μαίρη Δήμου σχολιάζει τον πίνακα του Τζάκοπο Τσούκι *Η ψυχή συλλαμβάνει εξαπίνης τον έρωτα*. Ο Βύρωνας Λυκιαρδόπουλος επεξεργάζεται τις αναφορές του Λακάν στον Καρλ Άμπραχαμ στο 4^ο Σεμινάριο. Όλα τα ανωτέρω κείμενα έχουν παραχθεί ως προϊόν εργασίας μέσα σε καρτέλ.

Τον Απρίλιο 2024 είχαμε τη χαρά να φιλοξενήσουμε την Εστέλα Σολανό-Σουάρες, επιφανή ψυχαναλύτρια της Σχολής και ιδιαίτερα αγαπητή, υπήρξε μάλιστα αναλυόμενη του Λακάν. Στην εκδήλωση στο Πάντειο με τίτλο *Εικόνα και Βλέμμα στον σύγχρονο πολιτισμό*, ο Χάρης Ράπτης στην εισαγωγή του αναφέρεται στη δυσφορία στον σύγχρονο πολιτισμό μέσα από αντικείμενα βλεμματικής υπερ-απόλαυσης. Η Εστέλα Σολανό-Σουάρες στη διάλεξή της κάνει μια επεξεργασία του αντικειμένου βλέμμα σε συνέργεια με τον καπιταλιστικό λόγο και τον λόγο της επιστήμης. Στο κλειστό σεμινάριο του Σαββάτου, η Εστέλα Σολανό-Σουάρες πραγματοποιεί μια λακανική ανάγνωση της φροϊδικής περίπτωσης της Ντόρας.

Στο μπλογκ του συνεδρίου ΝΛΣ 2024 με τίτλο *Η Κλινική του βλέματος*, η Μάρω Μπέλλου δημοσίευσε κείμενο όπου επεξεργάζεται την έννοια της οθόνης-μάσκα. Η Ντόσια Αβδελίδη στο κείμενό της διαχωρίζει το βλέμμα από την όραση. Η Ντόρα Περτέση κάνει μια επίληση στην ομηρική αιδώ και εξετάζει κατά πόσο αυτή μπορεί να υποδεικνύει μια θέση για το υποκείμενο. Η Δέσποινα Ανδροπούλου σχολιάζει μια βωβή ταινία μικρού μήκους του Beckett και την υποκειμενική επιδίωξη αποποίησης του εαυτού με την αποτίναξη του βλέματος.

Στο τεύχος αυτό, εγκαινιάζουμε μια νέα στήλη *Ο Λακάν συνομιλεί* στην οποία φιλοδοξούμε να παρουσιάζουμε κείμενα ψυχαναλυτών που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ιστορία της ψυχανάλυσης, συνομιλητών του Λακάν που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συνδέονται με τη διδασκαλία του. Σημαντικός συνομιλητής του Λακάν υπήρξε ο Καρλ Άμπραχαμ που με τη θεωρία του για τα μερικά αντικείμενα βρίσκεται ακριβώς σε μια διακλάδωση, ένα τρίστρατο, της ιστορίας της ψυχανάλυσης: το ένα μονοπάτι πήρε η Μέλανι Κλάιν με τη θεωρία των Σχέσεων Αντικειμένου, το άλλο μονοπάτι πήρε ο Λακάν με τη θεωρία της έλλειψης αντικειμένου.

Τέλος, παρουσιάζουμε μια συνέντευξη με την εικαστικό και φωτογράφο Ελένη Μεσάδου γύρω από την καλλιτεχνική της εμπειρία με το αντικείμενο βλέμμα. Την ευχαριστούμε θερμά για τη φωτογραφία του εξωφύλλου και τη φωτογραφία που συνοδεύει τη συνέντευξη.

Καλή ανάγνωση!

Φρίξος Μαραβέλιας

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΚΟΜΒΟΙ 2023

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΛΑΚΑΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ

K
O
M
B
O
I

Θεωρητικό μέρος:

ΔΙΑΣΧΙΣΗ ΤΗΣ ΦΑΝΤΑΣΙΩΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Παρεμβαίνουν:

Πατρίσια Μποσκέν-Καρόζ

αντιπρόεδρος της NLS

και

Ντόρα Περτέση

Φρίξος Μαραβέλιας

μέλη του Γραφείου

της Εταιρείας "Βορρόμειος Κόμβος" της ΝΛΣ

Κλινικό μέρος:

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΛΙΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ

από την **Καρολίν Ενύ** (ICLO-NLS, Ιρλανδία)

και την **Δέσποινα Μπουγιούκα** (ΕΒΚ-ΝΛΣ, Ελλάδα)

Αθήνα, Σάββατο 25 Νοεμβρίου 2023, 10:30 - 16:30

Ρεθύμνου 5, 1ος όροφος

Παράλληλη μετάφραση, Είσοδος ελεύθερη

ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ ΑΠΟΧΩΡΙΖΕΤΑΙ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΤΟΥ

Πατρίσια Μποσκέν-Καρόζ
Πρόεδρος της ΝΛΣ

Θα προσεγγίσουμε το κείμενο του ΖΑΜ «Παρατήρηση για τη διέλευση [traversée] της μεταβίβασης» που δημοσιεύτηκε στο βιβλίο «Πώς τελειώνουν οι αναλύσεις – Παράδοξα του περάσματος [rasse]»¹. Στην ουσία, επανέρχεται στην ίδια θεματική με την οποία ασχολήθηκε σε μια παρέμβασή του στις 5 Οκτώβρη 1990 στην Ημερίδα [Journées] της Σχολής του Φροϊδικού Αιτίου [ECF] για «την έννοια της Σχολής, την εμπειρία του περάσματος και τη μετάδοση της ψυχανάλυσης», σύγχρονη με το μάθημά του Το συμπόσιο των αναλυτών², υπό τον γενικό τίτλο Λακανικός Προσανατολισμός. Θα αναφερθώ σε αυτό το μάθημα προκειμένου να στηρίξω το δεύτερο μέρος του κειμένου, που αφορά το πεπρωμένο της μεταβίβασης μετά το πέρας μιας ανάλυσης.

Η «Παρατήρηση για τη διέλευση της μεταβίβασης» ξεκινά με έναν ισχυρισμό: δεν υπάρχει διέλευση της μεταβίβασης. Ο ΖΑΜ στη συνέχεια εξηγεί την έννοια του όρου διέλευση: «Πρόκειται για μια σταδιακή κατασκευή που συνίσταται στην εξαγωγή, στην ενημέρωση των δυναμικών γραμμών της, στην κάθαρση, στη λογικοποίηση, σε μια αναγωγή στη θεμελιώδη δομή

.....

1. Jacques-Alain Miller, *Comment finissent les analyses. Paradoxes de la passe*, Navarin, 2022.

2. Πρόκειται για το ετήσιο σεμινάριο του Ζακ-Αλέν Μιλέρ που αφορά το έτος 1989-90 και φέρει τον τίτλο *Le banquet des analystes*.

που κορυφώνεται σε αυτό το ανώτερο στάδιο: τη διέλευση. Το υποκείμενο που αναδύεται», λέει, «επιτυγχάνει να προσανατολιστεί σε σχέση με το ενσωματωμένο στη φαντασίωση αντικείμενο, να περιδιαβεί το χείλος του παραθύρου... να το υπερβεί». Χρησιμοποιεί μια πολύ δυνατή έκφραση: «να εκπαρθυρωθεί εντός του ίδιου του του εαυτού». Ο ΖΑΜ υπογραμμίζει ότι την ίδια στιγμή που η υπέρβαση της φαντασίωσης είναι δυνατή, η μεταβίβαση επιλύεται χωρίς να είναι δυνατή η υπέρβασή της.

Ας σταματήσουμε αρχικά στον όρο διέλευση της φαντασίωσης που υποδηλώνει για τον Λακάν το τέλος της ανάλυσης όπως αυτό παρουσιάζεται στην *Πρόταση για τον αναλυτή της Σχολής του 1967*³. Περί τίνος πρόκειται; Τι είναι αυτή η εξαγωγή για την οποία μιλάμε;

Πριν από την *Πρότασή* του ο Λακάν ανέπτυξε το αντικείμενο α το οποίο είναι δική του επινόηση και όχι του Φρόιντ. Το εν λόγω αντικείμενο θα αναδειχθεί σε μοχλό της εξαγωγής, του περάσματος εντεύθεν, δηλαδή του αποχωρισμού που συντελείται με τη διέλευση. Από αυτή την άποψη γνωρίζουμε ότι η *Πρόταση του 1967* απαντά στο κείμενο του Φρόιντ *Ανάλυση δίχως τέλος, ανάλυση με τέλος*. Ο Λακάν, εν αντιθέσει με τον Φρόιντ, προτείνει ότι η ανάλυση τελειώνει και μάλιστα κατασκευάζει μια σχετική θεωρία, τη θεωρία του περάσματος.

Με το αντικείμενο α ο Λακάν μας προσφέρει το κλειδί, το ελατήριο για μια απελευθέρωση που συνίσταται στο να αφήσει κανείς πίσω του το παρελθόν, την ιστορία αλλά και τον αναλυτή του. Στο γραπτό του *Θέση του ασυνειδήτου*⁴, επανερχόμενος στις λειτουργίες αιτιογένεσης του υποκειμένου, την αλλοτρίωση και τον αποχωρισμό, που αναπτύσσονται στο 11° σεμινάριο και προηγούνται της *Πρότασής* του κατά αρκετά χρόνια, ο Λακάν αποδεικνύει πως ο αποχωρισμός περιλαμβάνεται στο αντικείμενο. Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι έργο ενός εξωτερικού φορέα. Ο αποχωρισμός συνίσταται στον αποχωρισμό από τον λόγο του Άλλου, από το νόημα, από την ιστορία. Αυτός είναι ο λόγος που, για μεγάλο χρονικό διάστημα, αποτελούσε αποφασιστική λειτουργία, επαληθευόμενη κατά τη δοκιμασία του περάσματος. Επαληθεύουμε ότι μια ανάλυση έχει πράγματι τελειώσει όταν το υποκείμενο έχει αποχωριστεί από την ιστορία του. Σχετικά με τη λειτουργία αποχωρισμού που πραγματοποιείται στο τέλος της διαδρομής, ο Λακάν μας λέει ότι το υποκείμενο ξαναβρίσκει την ισοδυναμία του στην επιθυμία του Άλλου. Αναφέρεται εδώ στο πεδίο της μεταβίβασης. Το υποκείμενο που στην ανάλυση τίθεται στη δοκιμασία της *έλλειψης-του-είναι*,

.....

3. Jacques-Lacan, « Proposition du 9 octobre 1967 sur le psychanalyste de l'École », *Autres Écrits*, Seuil, 2001, σσ. 243-259.

4. Jacques Lacan, « Position de l'inconscient », *Écrits*, Seuil, 1966, σσ. 829-850.

οδηγείται να βρει την ισοδυναμία του στην επιθυμία του Άλλου. Ισοδυναμία, όχι θέση. Σε αυτόν τον τόπο έρχονται να εγγραφούν τα αντικείμενα α ως ισοδύναμα του υποκειμένου του ασυνειδήτου. Εγγράφονται ως λογική [raison] του λόγου [discours] του Άλλου και ως ισοδυναμία του υποκειμένου στην επιθυμία του Άλλου⁵.

Πράγματι, στο τέλος μιας ανάλυσης, ανακαλύπτει κανείς τι είδους ισοδύναμο αντικείμενο υπήρξε για τον Άλλο ή μέσα στην επιθυμία του Άλλου — για παράδειγμα στοματικό αντικείμενο για ένα υποκείμενο καταβροχθιζόμενο ή καταβροχθίζον, κλπ. Αυτό το αντικείμενο είναι ο έτερος πόλος, το συμπλήρωμα του υποκειμένου του ασυνειδήτου, του διαιρεμένου υποκειμένου. Αυτό θα γραφτεί, γνωρίζετε τον τύπο της φαντασίωσης, S διαγραμμένο, ρόμβος, α μικρό.

Όσο περισσότερο το αναλυόμενο υποκείμενο μιλάει, τόσο περισσότερο έχει την εμπειρία της *έλλειψης-του-είναι* κατά την αδιάκοπη παραπομπή ενός σημαίνοντος σε ένα άλλο και τόσο περισσότερο συμμετέχει στην εμπειρία του μη-νόηματος. Με άλλα λόγια, όσο περισσότερο το υποκείμενο μιλάει, τόσο το νόημα αποσυνεκτικοποιείται, εκκενώνεται. Τότε βιώνει την έλλειψη στον Άλλο με την έννοια τόσο της μη-πληρότητας, όσο και της μη-συνεκτικότητας του Άλλου. Η έλλειψη στον Άλλο σημαίνει ότι δεν υπάρχει απόλυτη γνώση. Δεν μπορούμε να κάνουμε ολόκληρο τον γύρο του Άλλου. Αυτή η συνάντηση με το έλλειμμα στον Άλλο φέρνει το υποκείμενο αντιμέτωπο με το ερώτημα της επιθυμίας του Άλλου. Τι με θέλει; Σε αυτό το σημείο μπαίνει στο παιχνίδι η λειτουργία του αποχωρισμού, μια θετική λειτουργία, όχι μια λειτουργία απώλειας, όπως θα μπορούσαμε να την αντιληφθούμε. Πρόκειται περισσότερο για μια εμπειρία ανάκτησης της απώλειας.

Όταν το υποκείμενο υφίσταται την εμπειρία της *έλλειψης-του-είναι* και συναντά το έλλειμμα μέσα στον Άλλο, φέρει, μετά από μια ορισμένη ψυχαναλυτική διαδρομή, μια απάντηση σε αυτά τα δυο ελλείμματα που αλληλοεπικαλύπτονται, υπό τη μορφή μιας απάντησης στην επιθυμία του Άλλου. Αυτή την απάντηση, μας λέει ο Λακάν, το υποκείμενο την ενσαρκώνει με το είναι του. Στην *έλλειψη-του-είναι* που βιώνει μιλώντας ανταποκρίνεται με ένα αντικείμενο *τυλιγμένο μέσα στη φαντασίωση*.

«Σε κάθε περίπτωση μέσω του αντίκτυπου ότι το υποκείμενο βιώνει στο μεσοδιάστημα (μεταξύ δυο σημαινόντων) Άλλο πράγμα να το κινητοποιεί από τις επιπτώσεις νοήματος με τις οποίες ένας λόγος [discours] του απευθύνεται, συναντά πράγματι την επιθυμία του Άλλου, πριν ακόμη να μπορέσει να την ονομάσει επιθυμία κι ακόμη λιγότερο να φανταστεί το αντικείμενό της»⁶. «Το

.....

5. Στο ίδιο, σ. 842.

6. *Écrits*, ό.π. σ. 843.

υποκείμενο πραγματώνεται στην απώλεια», λέει επίσης. Με άλλα λόγια, ανακτά την πρώτη βιωμένη απώλεια ως επίπτωση του ότι είναι ένα ομιλούν ον και τη μετατρέπει σε κέρδος προτείνοντάς την στην επιθυμία του Άλλου. Το ερώτημα που θέτει στον Άλλον είναι, λοιπόν, *ένα μπορείς να με χάσεις;* Το υποκείμενο προτείνει τη φαντασίωση της ίδιας της απώλειας στον Άλλο, στον αναλυτή που εν προκειμένω γίνεται εκπρόσωπός της.

Αυτή τη φαντασίωση της εξαφάνισης, της απώλειας, το υποκείμενο, λέει ο Λακάν, την έχει στο χέρι, επειδή έχει βιώσει την *έλλειψη-του-είναι*, την απώλεια νοήματος· έχει βιώσει την πρώτη αλλοτρίωση. Τι με θέλει ο Άλλος; Θέλει την απώλειά μου. Τι θέλει ο Άλλος του σημαίνοντος; Τον ευνουχισμό μου. Ιδού τι προσφέρει στον Άλλο υπό τη μορφή φαντασίωσης.

Η εν λόγω απώλεια, με την οποία το υποκείμενο κοσμεί τον εαυτό του, είναι το χαμένο τμήμα ζώντος εξαιτίας ακριβώς του γεγονότος ότι κανείς μιλάει, ότι έχει βιώσει τη σημαίνουσα αλλοτρίωση. Είναι κάτι που οικειοποιείται το υποκείμενο με τη μορφή μιας φαντασίωσης, της φαντασίωσης της εξαφάνισής του, προκειμένου να απαντήσει στο «*Τι με θέλεις;*» της επιθυμίας του Άλλου.

Το τέλος μιας ανάλυσης αφορά τον αποχωρισμό από τον λόγο [discours] του Άλλου και από την επίπτωση αφάνισης του σημαίνοντος· εδώ βρίσκεται το κέρδος, αυτό που μπορεί να ανακτηθεί. Ο εν λόγω αποχωρισμός πραγματοποιείται με μια συστροφή [torsion] (όρος που απαντά στη σελίδα 842 των Γραπτών) — θα έλεγε κανείς με μια «*αναστροφή*» [retournement] — στον πρώτο χρόνο της αλλοτρίωσης: το υποκείμενο επιστρέφει για να συλλάβει αυτήν την απώλεια και να τη μετατρέψει σε κέρδος. Αυτή η αναστροφή κίνηση είναι ιδιαίτερα αισθητή σε ορισμένες μαρτυρίες του πέρασματος. Πρόκειται για μια τοπολογία όπου κανείς βγαίνει από εκεί απ' όπου μπήκε· βγαίνει μέσω της απώλειας, μόνο που η απώλεια είναι θετικοποιημένη. Ξαναβρίσκουμε την ισοδυναμία μας με το αντικείμενο: ένα «*είμαι αυτό*».

Ας επιστρέψουμε στο κείμενο που μελετούμε και στο ερώτημα — τι γίνεται με τη μεταβίβαση στο τέλος; Ο ΖΑΜ μας θυμίζει ότι το πέρασμα αφορά τη σχέση του υποκειμένου με το παρελθόν του, με την ιστορία του ως παρελθόν. Πρόκειται, λέει, για το ζήτημα του να γίνει κανείς άνθρωπος χωρίς παρελθόν, ένα παρελθόν που μέχρι εκείνη τη στιγμή έλεγχε το παρόν και το μέλλον. Το έχει ξεπεράσει ή το δράμα του είναι ακόμη εν ενεργεία; Τίθεται το ζήτημα να προχωρήσει και μαζί με το παρελθόν του να αφήσει πίσω του και τον αναλυτή. Κατά τη διέλευση της φαντασίωσης όχι μόνο το υποκείμενο αποκαθλώνεται από τη φαντασίωσή του, από τη φαντασίωση με την οποία επιπωματίζε το έλλειμμα στον Άλλο αλλά και ο αναλυτής επίσης εγκαταλείπεται από το υποκείμενο, εκπίπτει στην αποποίηση του

είναι [désêtre]. Ωστόσο, αν υπάρχει πέραν της φαντασίωσης, δεν υπάρχει πέραν της μεταβίβασης, μας λέει ο ΖΑΜ. Στη μεταβίβαση υπάρχει ένα μη-αναγώγιμο στοιχείο. Δεν υπάρχει έξοδος από τη μεταβίβαση αλλά η μεταβίβαση μετασχηματίζεται.

Ο ΖΑΜ θέτει το ερώτημα: στο πέρασμα δεν υποστηρίζει πλέον ο αναλυτής τη μεταβίβαση γνώσης. Ωστόσο αυτός που κάνει το πέρασμα [passant] δεν είναι ένα υποκείμενο δίχως μεταβίβαση. Αυτή η μεταβίβαση, πού είναι; Ο ΖΑΜ προτείνει, λοιπόν, ότι τη μεταβίβαση γνώσης αυτός που κάνει το πέρασμα οφείλει να τη μεταφέρει στον μηχανισμό του περάσματος αλλά και στην εργασία του. Πρόκειται για μια μεταβίβαση στην εργασία, όχι δίχως τη Σχολή. Η επίλυση της μεταβίβασης, μας λέει, η « υποκειμενική καθαίρεση όπως και η καθαίρεση του υποκειμένου-που-υποτίθεται-ότι-ξέρει, κάθε άλλο παρά καταστρέφουν τον αναλυτικό θεσμό στον πυρήνα του, απεναντίας τον καλούν, τον καθιστούν αναγκαίο »⁷. Αν η μεταβίβαση δεν υπερβαίνεται, μπορεί να επιλυθεί μέσω του μετασχηματισμού της εργασίας μεταβίβασης σε μεταβίβαση εργασίας.

Για να αντιληφθούμε καλύτερα αυτή τη διάκριση, ας κάνουμε άλλη μια παρέκβαση, αυτή τη φορά σε ένα άλλο κείμενο του ΖΑΜ από τον ίδιο τόμο: *La passe de la psychanalyse et le désir de savoir*⁸ [Το πέρασμα της ψυχανάλυσης και η επιθυμία για γνώση], στην ουσία πρόκειται για δημοσίευση δυο μαθημάτων από το *Banquet des analystes*⁹ [Συμπόσιο των αναλυτών]. Στο κεφάλαιο με τίτλο «*Transformation*» [Μετασχηματισμός] ο ΖΑΜ ορίζει ότι το πέρασμα προϋποθέτει μια αρχική και μια τελική κατάσταση της ανάλυσης. Δηλαδή, ένα υποκείμενο που εισέρχεται στην ανάλυση και ένα υποκείμενο που εξέρχεται. Η αρχική κατάσταση αφορά το καθεστώς ενός υποκειμένου εγκατεστημένου στην έλλειψη-του-είναι του. Πρόκειται για ένα υποκείμενο που υποφέρει, διχασμένο ή ακόμη υποκείμενο της απώθησης, με άλλα λόγια ένα υποκείμενο του «δεν θέλω να ξέρω», υποκείμενο μιας επιθυμίας να μην γνωρίζω. Σε αυτό το επίπεδο, ένα πρώτο εγχείρημα συνίσταται στο να ξεκινήσει το υποκείμενο να εργάζεται, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την εγκατάσταση του υποκειμένου-που-υποτίθεται-ότι-ξέρει, της εργασίας μεταβίβασης προκειμένου να επιτευχθεί στο τέλος μια αντιστροφή που αφορά ένα νέο καθεστώς υποκειμένου, το οποίο δεν θα είναι πλέον διαιρεμένο αλλά ανασυγκροτημένο. Η τελική κατάσταση προϋποθέτει την υποκειμενική καθαίρεση, υπό την έννοια της καθαίρεσης του διαιρεμένου υποκειμένου καθώς και την έλευση μιας νέας επιθυμίας,

.....

7. Jacques-Alain Miller, « Remarque sur la traversée du transfert », *Comment finissent les analyses. Paradoxes de la passe*, Navarin, 2022.

8. Jacques-Alain Miller, « La passe de la psychanalyse et le désir de savoir », ό.π., σ. 129.

9. Βλ. υποσημείωση 2.

της επιθυμίας για γνώση. Έτσι, στην αρχή έχουμε ένα υποκείμενο που υποφέρει και δεν γνωρίζει το αίτιο της οδύνης του και στο τέλος έχουμε ένα υποκείμενο που γνωρίζει το αίτιο της επιθυμίας ή της απόλαυσής του. Στο κείμενο του *La passe du parlêtre [Το πέρασμα του ομιλόντος]*¹⁰ ο ΖΑΜ διευκρινίζει ότι σε αυτήν την πρώτη σύλληψη της ανάλυσης με όρους γνώσης, αυτό που επιτυγχάνεται στο τέλος είναι ένα υποκείμενο που γνωρίζει για την επιθυμία του. Ας σταματήσουμε για λίγο στην έκφραση επιθυμία για γνώση, αυτή τη φορά θα αναφερθούμε σε άλλα μαθήματα από το *Συμπόσιο*¹¹. Η επιθυμία για γνώση αναδύεται μάλλον στο τέλος της αναλυτικής διαδρομής, αφού στην αρχή έχουμε ένα υποκείμενο της απώθησης, που δεν γνωρίζει το αίτιο της επιθυμίας του και μάλιστα δεν θέλει να ξέρει τίποτα γι' αυτό. Γνωρίζουμε ότι χρειάζονται γύροι επί γύρων για να αρθεί η απώθηση. Η επιθυμία για γνώση δεν δωρίζεται, σε αντίθεση με την αγάπη για τη γνώση, η οποία είναι πρώτη.

Χρειάζεται συνεπώς να διατηρείται η διάκριση μεταξύ της επιθυμίας για γνώση και της αγάπης για τη γνώση. Ενώ η αγάπη απευθύνεται στην κρυμμένη, ασυνείδητη γνώση που ενεργοποιείται στη μεταβίβαση, όπως η αγάπη του Αλκιβιάδη για τον Σωκράτη, η επιθυμία για γνώση που εκδηλώνεται στο τέλος είναι διαφορετικού είδους. Η άρση εκείνου που συντηρούσε την απώθηση, «*εκείνου που αποκαλύπτεται ως αίτιο για τον καθένα του τρόμου να γνωρίζει*», μπορεί να απελευθερώσει τελικά την επιθυμία για γνώση. Αυτό για το οποίο πρόκειται είναι να βρεθεί κανείς αντιμέτωπος με τον τρόπο της γνώσης για τον ευνουχισμό ή της μη-ύπαρξης της διάφυλης σχέσης (με τους όρους του Σημειώματος προς τους Ιταλούς¹²) και να αποκτήσει επίγνωση εκείνου που μέχρι τότε επιπωμάτιζε. Στην *Πρόταση του 1967* ο Λακάν αφιερώνει αρκετά χωρία σε αυτή την κομβική στιγμή. Για παράδειγμα, χρησιμοποιεί τον εξής τύπο: «*Ας μάθει ό,τι δεν ήξερα για το είναι της επιθυμίας, τι έχει απογίνει, αποκτώντας είναι ως γνώση κι ως σβηστεί*»¹³. Sicut palea, ως κοπριά. Το τέλος της ανάλυσης αφορά την αλλαγή του καθεστώτος της γνώσης. Η υποτιθέμενη γνώση εκπίπτει και γίνεται πραγματική γνώση που μπορεί να τεθεί σε λειτουργία κατά το πέρασμα [passe]. Αλλά το πέρασμα συνεπάγεται επίσης ότι το αναλυόμενο υποκείμενο, πέρα από την πτώση της μεταβίβασης στον αναλυτή (αποποίηση του είναι), συνδέεται με τη Σχολή, τον τόπο όπου πραγματοποιείται μια εργασία (σύμφωνα με την τυποποίηση του Λακάν

.....
10. Jacques Alain-Miler, *La passe du parlêtre, La cause freudienne 74 (1)*, σσ. 113-123.

11. Βλ. υποσημείωση 2.

12. Ζακ Λακάν, «Σημείωμα προς τους Ιταλούς», στο *Κείμενα για τη Σχολή του Λακάν*, Εκκρεμές, 2013.

13. Jacques Lacan, ό.π., σ. 254.

στην *Ιδρυτική πράξη*¹⁴).

Αυτή η αλλαγή στο καθεστώς της γνώσης συνεπάγεται τη μετάβαση από την αγάπη για τη γνώση — *την αγαπάμε αλλά δεν την αγγίζουμε* — στην εργασία για τη γνώση. Αν, από την άλλη, υπάρχει έκπτωση της μεταβίβασης στον αναλυτή, η εργασία υποτίθεται ότι μετατοπίζεται, μεταφέρεται, απευθύνεται στον άλλο και η επεξεργασία της γίνεται για τον άλλο και με τον άλλο. Ουσιαστικά, ο αναλυόμενος αναλαμβάνει, αυτή τη φορά για λογαριασμό του, όσα γνωρίζει για τη μύχια απόλαυσή του και τα καθιστά κοινό αγαθό το οποίο μοιράζεται. Ο Λακάν σημειώνει επίσης τα εξής στην *Πρότασή* του: «ο επερχόμενος ψυχαναλυτής έχει απορρίψει το *ον που δεν γνώριζε το αίτιο της φαντασίωσής του τη στιγμή ακριβώς που επιτέλους καταλαμβάνει τη θέση αυτής της υποτιθέμενης γνώσης*»¹⁵. Σε αυτή την προοπτική, το τέλος της ανάλυσης συνεπάγεται ένα γίγνεσθαι γνώση ενώ το υποκείμενο που δεν γνωρίζει καθαιρείται.

Άραγε αυτή είναι όλη κι όλη η μεταμόρφωση που επιτυγχάνεται στο τέλος της ανάλυσης; Πρόκειται, άραγε, για μια απλή ανατροπή του υποκειμένου που εγκαθίσταται στην έλλειψη-του-είναι του σε ένα υποκείμενο αποκαθλωμένο; — διερωτάται ο ΖΑΜ; Είναι πιο περίπλοκο από αυτό διότι ο η μεταμόρφωση συντελείται σε δυο επίπεδα. Στον διαχρονικό άξονα συνεπάγεται μια διαδρομή από το διχασμένο υποκείμενο στο ανασυγκροτημένο υποκείμενο. Στο συγχρονικό επίπεδο συνεπάγεται μια άλλη τροποποίηση του υποκειμένου που απαρνείται το διαγραμμένο S για να έρθει να καταλάβει τη θέση του αναλυτή. Υπάρχει εδώ μια αλλαγή στο υποκείμενο και ταυτόχρονα μια υποκειμενικοποίηση του αντικειμένου α, δηλώνει ο ΖΑΜ. Ο Λακάν δεν θα δώσει άλλη εξήγηση από την εξής: ο αναλυτής γνωρίζει ότι είναι ένα απόρριμμα. Απόρριμμα, υπόλειμμα του αναλυτικού εγχειρήματος.

Μετάφραση, επιμέλεια: Φρίξος Μαραβέλιας

.....
14. Jacques Lacan, « Acte de fondation », *Autres Écrits*, Seuil, 2001, σ. 236.

15. Jacques-Lacan, « Proposition du 9 octobre 1967 sur le psychanalyste de l'École », *Autres Écrits*, Seuil, 2001, σ. 254.

Η ΣΧΟΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΥ-MΕΝΙΔΕΣ

Ντόρα Περτέση

Αν και το σημαίνον μεταβίβαση ανευρίσκεται στο τίτλο του άρθρου του Μιλέρ, *Παρατηρήσεις για τη διάσχιση της μεταβίβασης*¹, εντούτοις η δομή του έχει συγκροτηθεί για να αποδείξει ότι δεν υπάρχει διάσχιση της μεταβίβασης ως τέτοιας, έτσι όπως γνωρίζουμε περί διάσχισης της φαντασίωσης στο πέρασμα. Σημειωτέον ότι η επίλυση της μεταβίβασης σχετίζεται και αυτή με τη σειρά της με τη διαδικασία του περάσματος, με το ότι δηλαδή ο αναλύόμενος βρίσκεται σε μια θέση να αρθρώσει εκείνο που δεν μπορεί να αρθρωθεί, το αδύνατο: «*υπό αυτήν την έννοια η διάσχιση της φαντασίωσης συνιστά συγχρόνως επίλυση της μεταβίβασης*».

Επειδή, δηλαδή, αρθρώνεται κάτι που δεν μπορεί να αρθρωθεί, το εκτός γραμμών, με άλλα λόγια κάτι που άπτεται του αδύνατου εγγραφής της διάφυλης σχέσης, ιδού για ποιον λόγο μπορούμε να μιλήσουμε για διάσχιση της μεταβίβασης.

Παρ' όλα αυτά ενώ υπάρχει ένα πέραν της θεμελιακής φαντασίωσης, δεν μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει ένας βαθμός μηδέν της μεταβίβασης. Η μεταβίβαση συνεχίζεται και ο Μιλέρ θα αναρωτηθεί που αυτή βρίσκεται κατά τη διαδικασία του περάσματος. Θα απαντήσει ότι βρίσκεται στην

.....

1. Jacques-Alain Miller, « Remarque sur la traversée du transfert », *Comment finissent les analyses. Paradoxes de la passe*, Navarin, 2022.

πλευρά εκείνων που κρίνουν, δηλαδή στη Σχολή. Και αυτό διότι κάποιος που έχει κάνει το πέρασμα στηρίζει τη μεταβίβαση γνώσης τόσο μέσω της εργασίας της μεταβίβασης όσο και μέσω της μεταβίβασης εργασίας.

Ο Μιλέρ θα τελειώσει το άρθρο του απευθυνόμενος στον τόπο και το αντικείμενο Σχολή σαν να ήταν μια Θεά, λέγοντάς της: «*Να είσαι ευμενής μαζί μας, Σχολή, να είσαι ευμενής στη μεταβίβασή μας, και στη μεταβίβαση εργασίας μας. Οι Έλληνες επινόησαν για τις τρομερές τους Ερινύες το γλυκό όνομα των Ευμενίδων. Ε, λοιπόν, να είσαι για εμάς η πολύ Ευμενής Σχολή...*»².

Θα ήθελα να επεξεργαστώ δυο σημεία: α. τον όρο μεταβίβαση [=ως αγάπη] εργασίας και β. τις Ερινύες ως ένα στοιχείο αναφορικά με την εν λόγω μεταβίβαση και τη Σχολή.

Μεταβίβαση εργασίας

Στο άρθρο του «*Η Σχολή, η μεταβίβαση και η εργασία*»³, ο Μιλέρ διευκρινίζει ότι η μεταβίβαση εργασίας δεν αφορά τον αναλυτή στο πλαίσιο της λειτουργίας του ως κλινικού, αλλά τον αναλυτή ο οποίος μπαίνει σε μια διαδικασία να «*διδάξει*» την ψυχανάλυση «*και, ο οποίος, εξ αυτής της θέσης βρίσκεται σε μια θέση ομολογία με εκείνη του αναλυόμενου*»⁴.

Τι αυτό σημαίνει; Με άλλα λόγια, ο αναλυτής δεν «*διδάσκει*» την ψυχανάλυση μέσω μιας θέσης μετρ. Δεν είναι ακαδημαϊκός, δεν είναι δάσκαλος. Αντίθετα, η θέση του είναι εκείνη του αναλυόμενου, με το σύμπτωμά του, το έλλειμμα του και το ερώτημά του, και η θεματική που επιλέγει να διδάξει έχει να κάνει λοιπόν και με αυτό. Επιπλέον, θα επιτονίσει, πιο ειδικά, το εξής: «*Δεν μεταβιβάζουμε λοιπόν τα περιεχόμενα, τα θέματα, τα μαθήμια κλπ., αλλά ένα προσωπικό ύφος*»⁵.

Πώς το κατανοούμε αυτό; Η θέση της μεταβίβασης εργασίας που συνιστά θεμέλιο της έννοιας της Σχολής, αφορά λοιπόν τον αναλυτή ως εργάτη. Πιο ειδικά, όταν πρόκειται για μεταβίβαση εργασίας, αυτό σημαίνει ότι μεταβιβάζουμε ένα ύφος, ένα στιλ εργασίας, αυτά τα δυο είναι συνώνυμα.

Τι είναι ύφος; Εκ του *υφαίνω*, το ύφος συνιστά έναν εξατομικευμένο τρόπο, ας τον πούμε ενικό, με τον οποίο ο καθένας μας επιλέγει να

.....

2. Στο ίδιο, σ. 130.

3. Jacques-Alain Miller, « L'École, le transfert et le travail », *La Cause du désir*, 2018/2, n° 99, Navarin.

4. Στο ίδιο, σ. 149.

5. Στο ίδιο, σ. 148.

χρησιμοποιήσει τη γλώσσα στον γραπτό και προφορικό λόγο. Αυτό σημαίνει την ιδιαιτερότητα των γλωσσικών εκφράσεων που συνιστούν είτε αποτέλεσμα λεκτικών επιλογών είτε αποκλίσεων και επαναλήψεων και οι οποίες εμφανίζονται με συχνότητα στον λόγο μας.

Το ύφος είναι η ποιητική λειτουργία της γλώσσας, η στόχευση του μηνύματος ως τέτοιου, το γράμμα πέραν της σημασίας του, το εκτός νοήματος, η σιωπή του γράμματος, το αυτιστικό καθεστώς του. Όμως, για να φτάσει κάποιος σε αυτό το προσωπικό ύφος, κάτι που άπτεται του γράμματος, παράκτιο μεταξύ συμβολικού και πραγματικού, χρειάζεται ίσως να έχει αγγίξει προσωπικές του Ερινύες ή Ευμενίδες.

Οι Ευμενίδες ως κοινό στοιχείο του υποκειμένου και της Σχολής

Αν οι Ευμενίδες, έστω και μεταφορικά ανευρίσκονται στον τόπο και στο αντικείμενο Σχολή, μήπως αυτές ανευρίσκονται εξίσου και στο ίδιο το υποκείμενο;

Πράγματι, στο *Περίγραμμα των θεμελιωδών επιλογών της Σχολής του Φροϊδικού Αιτίου* ο Μιλέρ θα σημειώσει αναφορικά με την ψυχαναλυτική πρακτική το εξής: «Μια Σχολή λακανικού προσανατολισμού δεν είναι ένα κουκούλι... Η διαφορά, ο διχασμός είναι τα ίδια τα στοιχεία της πρακτικής μας. Δεν γνωρίζουμε άραγε να διανοίγουμε τον δρόμο μας μέσω του μη συνεκτικού, του ασυμβίβαστου, του αξεδιάλυτου που συνιστούν, όπως η Αληκτώ, η Μέγαιρα και η Τισιφώνη τις Ερινύες της μη-διάφυλης σχέσης, η απουσία της οποίας είναι η προϋπόθεση όλων των τάξεων του λόγου; Δεν γνωρίζουμε άραγε, αναφορικά με το υποκείμενο, ότι το αδιέξοδο δεν είναι μοιραίο; Και ότι ένα πέρασμα είναι δυνατόν, ή καλύτερα είναι ενδεχόμενο;»⁶

Ιδού οι τρεις Ερινύες, όχι πλέον ως αγαπητές Ευμενίδες. Βρίσκονται σε θέση να προσδιορίζουν το μη συνεκτικό, το ασυμβίβαστο και το αξεδιάλυτο. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι αυτές ανευρίσκονται τόσο στην καρδιά του υποκειμένου ή ομιλόντος, όσο και στη μεταβίβαση εργασίας, στο στιλ μας, στη σχέση με τη Σχολή. Τι να πούμε για τις Ερινύες; Όλοι τις γνωρίζουν.

Σύμφωνα με τον Ησίοδο γεννήθηκαν από το αίμα του Ουρανού, προκειμένου να εκδικηθεί τον ευνουχισμό του από τον γιο του, Κρόνο. Ο Αισχύλος αναφέρει ότι ήταν κόρες της Νύκτας, ενώ ο Σοφοκλής ότι ήταν κόρες της Γης και του Σκότους. Ο αριθμός τους δεν είναι ακριβής, σύμφωνα

.....

6. Jacques-Alain Miller, « Esquisse des options fondamentales de l'École de la Cause freudienne », *Comment finissent les analyses. Paradoxes de la passe*, Navarin, 2022, σ. 125.

με τον Όμηρο, ενώ αντίθετα ο Ευριπίδης, σ' ένα δράμα του, αναφέρει τρεις, με ονόματα που έδωσαν μεταγενέστεροι όπως ο Βιργίλιος: την Αληκτώ (ανθρωπομορφισμός της οργής και της μανίας), τη Μέγαιρα (του μίσους και του φθόνου) και την Τισιφώνη (της εκδίκησης φόνου).

Στην *Ορέστεια* του Αισχύλου οι Ερινύες καταδιώκουν τον Ορέστη μετά τη δολοφονία της Κλυταιμνήστρας. Αυτός καταφεύγει ικέτης στους Δελφούς και η λύση θα δοθεί στον Άρειο Πάγο. Ο Χορός των Ερινύων και ο Ορέστης θα υπερασπιστούν τα πιστεύω τους ενώ η Αθηνά, ψηφίζοντας υπέρ του, τον κηρύσσει αθώο. Η ίδια καθιερώνει τιμές για τις Ερινύες και τις ανακηρύσσει αγαθοποιές θεότητες, δηλαδή Ευμενίδες.

Σχολιάζοντας θα πούμε ότι οι Ερινύες ανευρίσκονται παντού στην ελληνική μυθολογία. Ένα χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι το εξής: μπορούν και υπόκεινται σε μια αλλαγή καθεστώτος. Από Ερινύες μεταμορφώνονται σε Ευμενίδες. Η εν λόγω μεταμόρφωση σχετίζεται με μια νέα ονοματοδότηση και αυτό γίνεται χάρη στη μεσολάβηση του τρίτου, της Αθηνάς, για παράδειγμα, η οποία τις βαφτίζει σε Ευμενίδες. Μήπως μπορεί να συμβεί και η αντίθετη μεταμόρφωση;

Στις ημέρες μας το βιβλίο του Τζόνθαν Λίτελ *Ευμενίδες* εξιστορεί την πορεία ενός νεαρού μορφωμένου Ναζί, του Μαξ Άουε, κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Θα μπορούσε να αναγνωστεί και σαν μια δίκη κεκλεισμένων των θυρών. Προκειμένου να εξασφαλίσει την αθώωσή του ο κεντρικός ήρωας μετατρέπει τους αναγνώστες σε ενόρκους. Τους θέτει μπροστά σε μια επιλογή: είτε τον κρίνουν ένοχο, για τα εγκλήματά του και έτσι παίρνουν το μέρος των αποτρόπαιων Ερινύων είτε τον συγχωρούν για τα εγκλήματά του, ακολουθώντας το παράδειγμα της Αθηνάς. Να σημειώσουμε ότι η τελευταία παράγραφος του βιβλίου σηματοδοτεί μια μεταμόρφωση προς την αντίθετη όμως πλευρά: «*Με είχε κυριεύσει μια απέραντη θλίψη... ήμουν μόνος μου με τον ιπποπόταμο που ψυχορραγούσε... και τα δυο πτώματα, μόνος μου με το χρόνο, με τη θλίψη και με την οδύνη των αναμνήσεών μου, με τη σκληρότητα της ύπαρξής μου και του μελλούμενου θανάτου μου. Οι Ευμενίδες είχαν βρει τα ίχνη μου*»⁷.

Οι Ευμενίδες αρχίζουν να μεταμορφώνονται σε Ερινύες γιατί πλέον οι ενοχές των εγκληματικών πράξεων καταδιώκουν τον Μαξ και αυτήν τη νέα ονοματοδότηση θα την κρίνει πάλι ένας τρίτος: οι αναγνώστες ως Ένορκοι.

Τι μπορούμε να συνάγουμε για όλα τα παραπάνω σε σχέση με τη μεταβίβαση εργασίας και τη Σχολή:

.....

7. Τζόνθαν Λίτελ, *Ευμενίδες*, Α. Α. Λιβάνη, 2007.

A) Μήπως η μιλερική φράση «*Να είσαι Ευμενής στη μεταβίβασή μας, Σχολή*» — ως αναφορά στις Ευμενίδες — αφήνει ανοικτό το αντίθετο ενδεχόμενο, τουτέστιν τη μεταλλαγή αυτών σε Ερινύες οι οποίες, έχοντας πλέον το προβάδισμα ως προς την εν λόγω μεταβίβαση καταλήγουν να εκπροσωπήσουν τα φαντασιακά συλλογικά επιτελέσματα τα οποία απειλούν τη μετάδοση της ψυχανάλυσης και κατά συνέπεια τη μεταβίβαση εργασίας. Με άλλα λόγια προσοχή: οι Ερινύες караδοκούν ανάμεσά μας, ο καθένας μας έχει τις προσωπικές του Ερινύες, απειλώντας την ίδια τη μεταβίβαση εργασίας και κατά συνέπειά την ίδια την ύπαρξη της ψυχανάλυσης.

B) Κατά πόσο άραγε το μη συνεκτικό που ανευρίσκεται τόσο στις ιδιότητες των Ερινύων, άρα και στον καθένα μας, είναι το ίδιο που ανευρίσκεται και στην τελευταία κλινική του Λακάν, αυτή του βορρόμειου κόμβου; Με άλλα λόγια η συνεκτικότητα ενός κόμβου είναι ο τέταρτος δακτύλιος είτε υπό την κλασική του μορφή, δηλαδή του Ονόματος-του-Πατέρα, είτε υπό τη διευρυμένη του μορφή ως συνθώματος/ σωματοσυμβάντος.

Το δικαστήριο του Αρείου Πάγου, οι αναγνώστες ως ένορκοι και η Σχολή ως σύνολο είναι ένα και το αυτό. Αυτοί είναι υπεύθυνοι για τις νέες ονοματοδοσίες είτε ως Ευμενίδες είτε ως Ερινύες, με άλλα λόγια για τη διαρκή μετάλλαξη και την ονοματοδότηση συμπτωμικών λύσεων τόσο από την πλευρά του ομιλούντος όσο και από εκείνη της Σχολής — ως νέα δεσίματα.

ΤΟ ΠΕΠΡΩΜΕΝΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ

Φρίξος Μαραβέλιας

Η λέξη διέλευση/διάσχιση [traversée] στον τίτλο του κειμένου που μελετούμε – Παρατήρηση για τη διέλευση της μεταβίβασης¹ παραπέμπει ευθέως στο τέλος της ανάλυσης. Όλοι γνωρίζουν ότι μια λακανική ψυχανάλυση έχει ένα τέλος. Βρισκόμαστε στο επίπεδο του οικουμενικού, ο Ζακ Λακάν έγινε διάσημος. Θα έλεγε μάλιστα κανείς ότι το τέλος της ψυχαναλυτικής εμπειρίας συνιστά ένα trademark®, ένα σήμα κατατεθέν, ένα στοιχείο που τη διαφοροποιεί από τις θεραπείες που προσφέρονται στον πολιτισμό. Ωστόσο, αυτό το τέλος, μάλλον, δεν είναι για όλους. Παραθέτω τον Λακάν από τον Πρόλογο της αγγλικής έκδοσης του 11^{ου} Σεμιναρίου: «*Εν προκειμένω, δεν πρόκειται για όλους αλλά για σκόρπιους αταίριαστους*»². Και προσθέτει: «*Το αφήνω στη διάθεση όσων παίρνουν το ρίσκο να καταμαρτυρήσουν την ψευδόμενη αλήθεια*»³. Ο αναλυόμενος/η αναλυόμενη το γνωρίζει εξ αρχής, ότι υπάρχει ένα τέλος, και μάλιστα τίποτα δεν του/της απαγορεύει να κάνει θεωρητικές επεξεργασίες γύρω από αυτό, να στοχάζεται ιδιωτικά, να μιλάει στην ανάλυσή του/της, να προσπαθεί να το

.....

1. Jacques-Alain Miller, « Remarque sur la traversée du transfert », *Comment finissent les analyses. Paradoxes de la passe*, Navarin éditeur, 2022, σσ. 126-130.

2. Jacques Lacan, « Préface à l'édition anglaise du Séminaire XI », *Autres écrits*, Παρίσι, Seuil, 2001, σ. 572.

3. Στο ίδιο.

επισπεύσει ή να το τρενάρει. Εφόσον ισχύει το *εν αρχή είναι η μεταβίβαση*, τότε θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο ορίζοντας του τέλους, όχι μόνο της ανάλυσης αλλά και της μεταβίβασης, δίνεται ίσως από την αρχή.

Ας μιλήσουμε για τα συστατικά του τέλους:

Διέλευση της φαντασίωσης; Υπάρχει. Τουλάχιστον υπάρχουν μαρτυρίες γι' αυτό. Το *εν λόγω σύνταγμα* εμφανίζεται για πρώτη φορά στο γραπτό *Πρόταση της Σχολής για τον αναλυτή*⁴, στο ίδιο γραπτό όπου ο Λακάν προτείνει τον αλγόριθμο της μεταβίβασης. Ο αναλυόμενος, αφού έχει πραγματοποιήσει πολλούς γύρους ομιλίας, πολλούς γύρους ελεύθερου συνειρμού, υπακούοντας στη λογική της άρθρωσης S1 – S2, με την επαγόμενη παραγωγή αλήθειας, ή επίπτωσης υποκειμένου, που αυτή η λογική εξυπακούει, φτάνει σε ένα τέρμα αλήθειας. Η διαδρομή που ξεκίνησε με αφετηρία τον υποκειμενικό διχασμό, εκβάλλει στο λογικό σημείο όπου η γλώσσα συζεύγνυται με την απόλαυση και το σώμα, όπως αποτυπώνεται στη γραφή της φαντασίωσης. Το αντικείμενο α μικρό ως συμπυκνωτής της απόλαυσης εξορύσσεται, διαχωρίζεται από το υποκείμενο, η φαντασίωση, κατά κάποιο τρόπο, σπάζει, πράγμα που επιτρέπει τη λιβιδινική αποεπένδυση του αντικειμένου. Η διέλευση της φαντασίωσης, ως ενικοποιημένου πραγματικού, οδηγεί σε ένα πραγματικό *για όλους*⁵, μας λέει ο Μιλέρ στο *Είναι και το Ένα*, ανέκδοτο σεμινάριο του 2010-2011. Ενόψει του πραγματικού, ό,τι από την φαντασίωση έχει κατασκευαστεί ως αλήθεια, αποκτά αξία ψευδόμενης αλήθειας, αληθοψεύδους, σχετικοποιείται.

Υποκειμενική καθαίρεση; Υπάρχει. Η πτώση του αντικειμένου α μικρό έχει ως επίπτωση την καθαίρεση του μεγάλου Άλλου και κατ' επέκταση την καθαίρεση του υποκειμένου. Ο αναλυόμενος βρίσκεται αντιμέτωπος με τη «*ματαιότητα της γνώσης*». Η απόλαυση, το πάθος, ό,τι μέχρι τώρα δονούσε το υποκείμενο, υφίσταται μείωση, συρρικνώνεται. Στον λόγο του στις 6 Δεκέμβρη 1967 στη Φροϊδική Σχολή του Παρισιού, απαντώντας στις απόψεις που εγέρθηκαν κατόπιν της εγκαθίδρυσης του περάσματος, ο Λακάν προτείνει τον *Επιμελή πολεμιστή του Ζαν Πολάν*⁶ ως φανταστική ταυτισιακή περσόνα που, σύμφωνα με τον Μιλέρ, υποστασιοποιεί την υποκειμενική καθαίρεση. Σε αυτό το αυτοβιογραφικό αφήγημα, όπου

.....

4. Jacques Lacan, « Proposition du 9 octobre 1967 sur le psychanalyste de l'École », *Autres écrits*, ό.π., σσ. 243-259.

5. Jacques-Alain Miller, « Progrès en psychanalyse assez lents », *La Cause freudienne*, 2011/2 (N° 78), σ. 177.

6. Jean Paulhan, *Le Guerrier appliqué*, 1914.

περιγράφεται η καθημερινή ζωή ενός στρατιώτη στα χαρακώματα του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου κυριαρχεί η φρίκη κι ενώ οι οβίδες πέφτουν η μια μετά την άλλη, όταν λένε στον ήρωα, για να τον παρηγορήσουν, πως μόλις φτάσει στο μέτωπο ο πόλεμος θα τελειώσει, συλλέγουμε από το στόμα του διατυπώσεις όπως: «Θα ευχόμουν να έχω τον χρόνο να πολεμήσω μερικές μέρες προτού τελειώσει ο πόλεμος».

Αποποίηση του είναι; Υπάρχει. Αν μια ανάλυση εκκινεί με το ερώτημα *Ποιος είμαι*; και την υποστηριζόμενη από την επιθυμία αναζήτησης των σημασιών του είναι, με τη διέλευση της φαντασίωσης επέρχεται ένας αποπληθωρισμός της επιθυμίας. Το ερώτημα του είναι επιλύεται στο επίπεδο της φαντασίωσης, παραθέτω τον Μιλέρ, «*λαμβάνοντας απαντήσεις που είναι εξαιρετικά μεταβλητές και που συγκλίνουν προς ένα ορισμένο τίποτα, προς το μηδέν ή προς αυτό το κάτι που ο Λακάν ονόμασε αντικείμενο α, και που συνιστά μια ορισμένη τροπικότητα του είναι, δηλαδή ένα ακόμη προσποητό*»⁷.

Ταύτιση με το σύνθωμα; Υπάρχει. Στο επίπεδο του συμπτώματος δεν υπάρχει ακριβώς επίλυση μέσω της αποποίησης του είναι, είναι μια φράση του Μιλέρ⁸. Πρόκειται για μια διαφορετική σύλληψη του τέλους της ανάλυσης. Ενώ η λογική της διέλευσης της φαντασίωσης είναι μια λογική διάζευξης σημαίνοντος και απόλαυσης, στη λογική του συνθώματος το σημαίνον αποκτά έναν νέο ορισμό, γίνεται ομοούσιο της απόλαυσης⁹. Ως εκ τούτου, αυτό που κρίνεται στο τέλος μιας ανάλυσης, σε αυτήν τη νέα σύλληψη, είναι περισσότερο το κατά πόσο ο αναλυόμενος μπορεί να αντλεί ικανοποίηση από την απόλαυσή του.

Εν αντιθέσει με όλες τις ανωτέρω παραδοχές, διέλευση/διάσχιση της μεταβίβασης δεν υπάρχει. Το βρίσκουμε στο κείμενο που μελετούμε. Και μάλιστα, δεν υπάρχει βαθμός μηδέν της μεταβίβασης. Μεταφράζουμε: το πραγματικό δεν διευλαύνεται. Υπάρχει πραγματική όψη της μεταβίβασης, αναδεικνύεται στο 11° Σεμινάριο ως σεξουαλική πραγματικότητα του ασυνειδήτου¹⁰ και εκδηλώνεται ως παρουσία του αναλυτή. Υπάρχει πραγματικό ασυνείδητο, μορφοποιείται στο γραπτό *Ο χώρος μιας παραλεξίας*¹¹.

Για τον αναλυόμενο που διασχίζει τη φαντασίωσή του το υποκείμενο-

7. Ζακ-Αλέν Μιλέρ, «Λακανικός προσανατολισμός» [2010-2011], «*Το Είναι και το Ένα*», παράδοσή της 4^{ης} Μαΐου 2011, ανέκδοτο.

8. Στο ίδιο.

9. Patricia Bosquin-Caroz, «L'événement passe : de la destitution à la satisfaction», *La Cause du Désir*, 2018/3 (N° 100), σ. 162.

10. Jacques Lacan, *Le Séminaire*, livre XI, *Les Quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, texte établi par J.-A. Miller, Παρίσι, Seuil, 1975, σ. 138.

11. Jacques Lacan, «Préface à l'édition anglaise du Séminaire XI», ό.π.

που-υποτίθεται-ότι-ξέρει εκπίπτει, αναδεικνύοντας τη διάσταση του σημαίνοντος του διαγραμμένου Άλλου. Διανοίγεται μια κενή θέση όπου μπορεί να εγκατασταθεί η επιθυμία για γνώση. Με άλλα λόγια, η αγάπη για τη γνώση, που μέσα στην παραδοξότητα της μεταβίβασης, υποκρύπτει τη φρίκη για τη γνώση υποστηριζόμενη από την απώθηση, μπορεί να δώσει τη θέση της σε μια νέα επιθυμία για γνώση.

Η μεταβίβαση εργασίας, σύστοιχη της επιθυμίας για γνώση, η μεταβίβαση εργασίας που αποσκοπεί στη μετάδοση της ψυχανάλυσης προς όλους, σε αντίθεση με τη λογική του *έναν προς έναν* της ψυχαναλυτικής εμπειρίας, μπορεί να διαδεχθεί τη φροϊδική εργασία της μεταβίβασης. Στο *Συμπόσιο των αναλυτών* ο Μιλέρ σχολιάζει τη μεταβίβαση εργασίας ως τη λογική που οδήγησε τον Λακάν στη θεμελίωση της Σχολής του¹². Τελειώνω με μια φράση του Μιλέρ από τη θεωρία του Τορίνο: «*Η Σχολή είναι μια στιγμή του αντικειμενικού πνεύματος της ψυχανάλυσης. Αν δεν το πιστεύετε, αν η υπόθεση δεν σας ενδιαφέρει, τότε μην μπαίνετε σε μια Σχολή, δεν θα έχετε τι να κάνετε*»¹³.

.....
12. Jacques-Alain Miller, « L'École, le transfert et le travail », *La Cause du Désir*, 2018/2 (N° 99), σσ. 137-152.

13. Ζακ-Αλέν Μιλέρ, *Η θεωρία του Τορίνου, Κείμενα για τη Σχολή του Λακάν*, 2013.

ΔΙΑΚΑΡΤΕΛΙΚΗ ΗΜΕΡΙΔΑ 2024

3η διακαρτελική ημερίδα του βορρομέιου κόμβου

Σάββατο 30 Μαρτίου 2024

Ώρα: 10.30 - 17.00

Ρεθύμνου 5, 1ος όροφος

Είσοδος ελεύθερη

Δυνατότητα διαδικτυακής παρακολούθησης
για τους διαμένοντες εκτός Αθηνών
κατόπιν εγγραφής στο frimmar@yahoo.gr

ΝΕΑ ΛΑΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΟΡΡΟΜΕΙΟΣ ΚΟΜΒΟΣ

ΒΛΕΠ(Ω)-ΜΑΙ ΑΡΑ ΥΠΑΡΧΩ: ΕΝΑ ΣΧΟΛΙΟ ΓΙΑ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΑΤΟΣ ΣΤΑ SOCIAL MEDIA

Χαρά Δουσεμετζή

Facebook, like, scroll, Instagram, follow, Tik Tok, views... είναι μερικά μόνο από τα σημαίνοντα που συνοδεύουν τον σύγχρονο κοινωνικό δεσμό, στο βαθμό που συγκροτείται πλέον ψηφιακά, μέσα από ένα ευρύ φάσμα μέσων κοινωνικής δικτύωσης, που διαρκώς επεκτείνεται. Σύμφωνα με το *datareportal*¹, στις αρχές του 2024 (20 χρόνια μετά την γέννηση του Facebook), τα *social media* απαριθμούν 5 δισεκατομμύρια ενεργές ταυτότητες χρηστών παγκοσμίως, με τα εγχώρια δεδομένα να αναφέρονται σε 7,5 εκατομμύρια χρήστες στην Ελλάδα και ειδικότερα στο 76% του πληθυσμού ηλικίας 18 ετών και άνω. Σε μία εποχή ραγδαίας επιτάχυνσης της ψηφιακής εξέλιξης, μέσα σε ένα καθεστώς συνεχούς αναδιαμόρφωσης και επαναπροσδιορισμού της κοινωνικής ζωής, τα ψηφιακά πλατό, εγκαινιάζοντας νέους τρόπους συνδεσιμότητας και επικοινωνίας, υπό την αιγίδα του βλέματος και την καθοδήγηση των αλγόριθμων, κατόρθωσαν από απλά εργαλεία κοινωνικής δικτύωσης, να μετατραπούν σε φορείς επιρροής και ελέγχου της κοινής γνώμης.

Είναι γεγονός ότι ο «πολιτισμός της εικόνας» έχει πλέον παρέλθει,

.....

1. Διεθνής πλατφόρμα παρακολούθησης, περιγραφής και ανάλυσης της συμπεριφοράς των χρηστών του διαδικτύου σε παγκόσμιο επίπεδο.

δίνοντας τη σκυτάλη στον «πολιτισμό του βλέμματος»², με κυρίαρχο μηχανισμό αυτόν της διαρκούς επιτήρησης από τη γέννηση έως το θάνατο και την καθιέρωση συνθηκών διαφάνειας, όχι μόνο στον κοινωνικό αλλά κυρίως στον ιδιωτικό μας χώρο. *Καμία σκιά, κανένα θάμπωμα, καμία αμφιβολία. Όλα είναι ξεκάθαρα. Εκτυφλωτικά, τρομακτικά*³ θα πει ο Gérard Wajcman, στο διαφωτιστικό σύγγραμμά του με τίτλο *L'œil absolu*, συνδέοντας το ιδανικό της διαύγειας, με την παρανοϊκή διάσταση του σύγχρονου επιστημονικού λόγου. Στην εποχή του *υπερορατού* και της μαζικής βιντεοσκόπησης, η υπερμοντέρνα ύπαρξη θέλοντας και μη βλέπεται από παντού. Παράλληλα, η επίκληση του βλέμματος στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μετατρέπεται σε αυτοσκοπό, παίρνει καθεστώς αιτήματος, καταλήγοντας σύμφυτη με την ίδια την ύπαρξη. Το «βλέπ(ω)μαι άρα υπάρχω» αντιπροσωπεύει το νέο *cogito* της εποχής μας.

Πολύ πριν την εμφάνιση των social media, εν έτει 1997, η Sherry Turkle, καθηγήτρια στο MIT, διερευνώντας τις ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις της τεχνολογίας, αναφέρει χαρακτηριστικά: *ο σύγχρονος πολιτισμός χαρακτηρίζεται ως κουλτούρα ναρκισσισμού (...). Ψάχνουμε τρόπους για να δούμε τον εαυτό μας. Ο υπολογιστής είναι ένας νέος καθρέφτης*.⁴ Τα *social media* ως σύγχρονοι ψηφιακοί καθρέφτες, θέτουν το υποκείμενο υπό την κυριαρχία ενός ιδανικού εγώ, μιας φαντασιακής θεώρησης ενός εξιδανικευμένου εαυτού, όπου η διαρκής προβολή σκοπεύει να μαγνητίσει το βλέμμα, εξασφαλίζοντας την επιβεβαίωση και την αποδοχή του Άλλου. Ο Gilles Chatenay⁵ υπογραμμίζει πως πρόκειται για μια σύγχρονη παλινδρόμηση στο στάδιο του καθρέφτη, όπου *το υποκείμενο πρέπει να περάσει από τον Άλλο, για να δει την εικόνα του μέσα από την οπτική γωνία του Άλλου*. Το υποκείμενο αναζητά τη συμφωνία, τη μαρτυρία και την εγγύηση του Άλλου, ώστε ο ιδανικός εαυτός του να σταθεροποιηθεί έχοντας τον Άλλον ως σημείο αναφοράς.

Εντούτοις, όπως σημειώνει ο Jean-Pierre Klotz⁶, το σώμα του χρήστη των social, δεν είναι το φαντασιακό σώμα το οποίο βλέπεται ή μέσα από το οποίο βλέπει το υποκείμενο τον εαυτό του. *«Είναι το σώμα της ενόρμησης, το σώμα του απολαμβάνοντος, το σώμα που δεν είναι -όλον (...) Δεν μπορούν να φανούν όλα από το ομιλούν ον στην οθόνη του Διαδικτύου»*. Άλλωστε

.....
2. Gérard Wajcman, *L'œil absolu*, Denoël, 2010.

3. Στο ίδιο, σ. 77.

4. Sherry Turkle, *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*, New York, Simon & Schuster, 1997, σ. 279, ελεύθερη μετάφραση.

5. Gilles Chatenay, « Internet, supposé savoir sans sujet » στο *Internet avec Lacan*, σ. 67/252.

6. Jean-Pierre Klotz, « L'internet et la psychanalyse: un corps-à-corps qui peut faire symptôme » στο *Internet avec Lacan*, σ.226/252.

όπως λέει ο Λακάν στο 4° σεμινάριο αυτό που το υποκείμενο δίνει για θέαση όταν δείχνεται είναι κάτι άλλο από αυτό που δείχνει⁷, αφού ούτως ή άλλως, όπως σημειώνει στο 11° σεμινάριο «στη σχέση μας με τα πράγματα, τέτοια που έχει σχηματιστεί μέσω της όρασης, και διευθετηθεί μέσω της παράστασης, κάτι γλιστρά, περνά, μεταδίδεται, από επίπεδο σε επίπεδο, για να παρακάμπτεται σε κάποιο βαθμό πάντοτε».⁸ Σε κάθε περίπτωση, δεν πρέπει να ξεχνάμε την πλάνη που χαρακτηρίζει τη διαλεκτική του ματιού και του βλέμματος, αφού όπως μας υπενθυμίζει ο Λακάν στο ίδιο σεμινάριο, «ποτέ δεν με κοιτάς εκεί όπου σε βλέπω και αντίστροφα εκείνο που κοιτάω δεν είναι ποτέ αυτό που θέλω να δω».⁹ Άλλωστε όπως θα πει στη συνέχεια «η συνάρτηση του βλέμματος προς αυτό που θέλουμε να δούμε είναι μία συνάρτηση δελεασμού. Το υποκείμενο παρουσιάζεται σαν κάτι άλλο απ' ό, τι είναι και αυτό που του δίνουν να δει είναι εκείνο που θέλει να δει. Έτσι το μάτι μπορεί να λειτουργήσει ως αντικείμενο α, δηλαδή στο επίπεδο της έλλειψης».

Στην υπερμοντέρνα ψηφιακή εποχή, τα *social media*, καθιερώνοντας έναν αλλόκοτο μηχανισμό αυτιστικής απόλαυσης που καθιστά αδύνατη την συνάντηση των σωμάτων,¹⁰ έχουν κατορθώσει να αιχμαλωτίζουν τους χρήστες σε ένα σύστημα εθιστικής οφθαλμολαγνείας, που μέσω *scrolling* διαρκώς ανακυκλώνεται. Το ιδανικό του *υπερορατού*, καθιστά αδύνατη την ύπαρξη του υποκειμένου εκτός κάδρου, αποκλείοντας το αόρατο, το αθέατο, το κρυφό. Ο Μιλέρ θα πει ότι «είναι πολύ σημαντικό για ένα υποκείμενο το να μην βλέπεται συνεχώς. Είναι απαραίτητο ο Άλλος να μην μπορεί να δει τα πάντα»¹¹ ενώ για τον Λακάν «το ζήτημα είναι ακριβώς να ξεγελάσουμε το μάτι»¹² όπως ο Παρράσιος ξεγέλασε με τον πίνακά του το μάτι του Ζεύξη.

Πώς μπορούμε να προχωρήσουμε μασκαρεμένοι στη σκηνή του πανόπτη κόσμου, διατηρώντας το πέπλο και το δικαίωμα στο απόκρυφο, καταλύοντας παράλληλα την οπτική αιχμαλωσία του βλέμματος, που καθορίζει πλέον την συγκρότηση του σύγχρονου υποκειμένου; Ο Wajcman στην εισαγωγή του βιβλίου του θα πει: «Έχουμε το δικαίωμα να κρατήσουμε τα μάτια μας ερμητικά κλειστά. Μπορεί επίσης να θέλουμε να τα ανοίξουμε. Τι κερδίζουμε; Λίγη ευφροσύνη και ως εκ τούτου τη δυνατότητα να προσανατολιστούμε λίγο καλύτερα σε αυτόν τον κόσμο, δηλαδή να είμαστε

.....

7. Ζακ Λακάν, *Το Σεμινάριο. Βιβλίο 4°. Η σχέση αντικειμένου*, μτφρ. Βλ. Σκολίδη, Ψυχογιός, Αθήνα, 2021, σ.169.

8. Ζακ Λακάν, *Το Σεμινάριο. Βιβλίο 11°. Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, μτφρ. Α. Σκαρπαλέζου, Κέδρος, 1982, σ.100.

9. Στο ίδιο, σ. 135.

10. Dominique Holvoet, « Réseau social, vacuité du signifiant et présence de l'analyste » στο *Internet avec Lacan*, σ. 168/205

11. Jacques-Alain Miller, « Montréal à Prémontré », *Analytica* 37, 1984, σσ. 27-31.

12. Ζακ Λακάν, *Το Σεμινάριο. Βιβλίο 11°*, σ. 135.

λιγότερο τα παιχνιδάκια αυτού του κόσμου. Αυτό που κερδίζουμε, εν τέλει, είναι λίγο ελευθερία».¹³ Ή αλλιώς, αυτό που κερδίζουμε, όπως λέει ο Λακάν, το 1974, αναφερόμενος στην επιστήμη και στα *gadgets*, στην «Τρίτη» εισήγησή του στη Ρώμη, είναι «κάποια πιο ικανοποιητικά δεδομένα για τη ζωή».¹⁴

.....

13. Gérard Wajcman, ό.π., σ. 11.

14. Jacques Lacan, « La Troisième », La Cause freudienne, 2011/3 N° 79, 2011, σ. 32.

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΦΕΤΙΧ

Λυδία Λιοδάκη

Το 1951, ο Donald Winnicott εισήγαγε τον όρο μεταβατικό αντικείμενο για να περιγράψει το πρώτο Μη-Εγώ αντικείμενο, το πρώτο απόκτημα του βρέφους.¹ Ο ίδιος ο όρος μεταβατικό, υποδηλώνει την τοποθέτηση του αντικειμένου αυτού σε μία ενδιάμεση ζώνη, μία περιοχή εμπειρίας ανάμεσα στο υποκειμενικό και την εξωτερική πραγματικότητα. Τον όρο σχολιάζει ο Jacques Lacan στο 4^ο Σεμινάριό του, λέγοντας ότι τα αντικείμενα αυτά ονομάζονται μεταβατικά (ή «απλούστατα φαντασιακά», όπως τα χαρακτηρίζει), «...διότι δεν μπορούμε να πούμε σε ποια πλευρά τοποθετούνται στο πλαίσιο της συρρικνωμένης, και ενσαρκωμένης, διαλεκτικής της ψευδαίσθησης και του πραγματικού αντικειμένου».² Σύμφωνα με τον Winnicott, τα μεταβατικά αντικείμενα, που συνηθέστερα επιτελούν λειτουργία «παρηγορητή» ή «κατευναστή», αντιπροσωπεύουν το μητρικό στήθος ή μάλλον, όπως διευκρινίζει αργότερα, τη συνολική πρακτική της μητρικής φροντίδας. Ο εξοπλισμός του βρέφους με μεταβατικά αντικείμενα είναι συνυφασμένος με τη βαθμιαία μείωση της ενεργούς προσαρμογής της μητέρας στις ανάγκες του, απλούστερα με τη ματαίωση, μία από τις τρεις

.....

1. Donald Winnicott, Από την παιδιατρική στην ψυχανάλυση, μτφρ. Θ. Χατζόπουλος, Καστανιώτης, Αθήνα, 1991, σ. 379.

2. Ζακ Λακάν, Το Σεμινάριο. Βιβλίο 4^ο. Η σχέση αντικειμένου, μτφρ. Α. Αθανασιάδου, Ν. Δυοβουνιώτου, Β. Σκολίδης, Ρ. Χριστοπούλου, Ψυχογιός, Αθήνα, 2021, σ. 42.

μορφές έλλειψης αντικειμένου. Μάλιστα, όπως σημειώνει ο Lacan, «χωρίς αυτά (ενν. τα μεταβατικά αντικείμενα) δεν θα είχαμε καμία μαρτυρία για τον τρόπο με τον οποίο το παιδί μπορεί να συγκροτήσει έναν κόσμο με την έναρξη των ματαιώσεών του».³

Ο Winnicott στο γραπτό του σπεύδει να διαφοροποιήσει το μεταβατικό αντικείμενο από το εσωτερικό αντικείμενο της Klein. Το μεταβατικό αντικείμενο δεν είναι για το βρέφος ένα εσωτερικό αντικείμενο, δηλαδή μια ψυχική έννοια, αλλά ούτε ένα εξωτερικό αντικείμενο: είναι ένα απόκτημα. Τα χαρακτηριστικά του εσωτερικού αντικειμένου της Klein εξαρτώνται από τη συμπεριφορά του εξωτερικού αντικειμένου, δηλαδή της μητέρας. Το μεταβατικό αντικείμενο, από την άλλη, δεν βρίσκεται υπό μαγικό έλεγχο (όπως το εσωτερικό αντικείμενο), ούτε εκτός ελέγχου (όπως η πραγματική μητέρα). Αντιπροσωπεύει τον «εξωτερικό» μαστό έμμεσα, λόγω του ότι αντιπροσωπεύει τον «εσωτερικό».

Σε σχέση με το αντικείμενο-φετίχ, η διαφοροποίηση αποδεικνύεται ωστόσο πιο περίπλοκη. Στη βιβλιογραφία της εποχής παρατηρείται σημαντική σύγχυση ανάμεσα στο μεταβατικό αντικείμενο και το αντικείμενο-φετίχ. Ο ίδιος ο Winnicott παραδέχεται πως ο Mosche Wulff σε μία μελέτη του⁴ περιγράφει σαφώς το ίδιο φαινόμενο, ονομάζοντας ωστόσο τα μεταβατικά αντικείμενα, φετίχ. Στη συνέχεια, αναπτύσσει τη διαφωνία του, διευκρινίζοντας ότι η χρήση του όρου φετίχ για την περιγραφή μεταβατικών αντικειμένων φέρνει πίσω στη βρεφική ηλικία κάτι το οποίο «ανήκει στις σεξουαλικές διαστροφές».⁵ Εξάλλου, τα μεταβατικά φαινόμενα κατά τον Winnicott εγγράφονται στο φάσμα της φυσιολογικής βρεφικής εμπειρίας, ενώ το αντικείμενο φετίχ προκύπτει από μία «παραληρητική ιδέα ενός μητρικού φαλλού». Ο Lacan σχολιάζει αυτή τη σύγχυση τονίζοντας ότι παραβλέπει την «απόσταση που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στην ερωτικοποίηση του αντικειμένου-φετίχ και την πρώτη εμφάνιση του αντικειμένου ως φαντασιακού»⁶, και αυτό διότι παραβλέπει μία από τις πλέον ουσιαστικές παραμέτρους της ψυχαναλυτικής εμπειρίας, που δεν είναι άλλη από την έλλειψη αντικειμένου. Ο Winnicott φαίνεται να αποδέχεται ότι η μετεξέλιξη σε φετίχ είναι ένα από τα πιθανά πεπρωμένα του μεταβατικού αντικειμένου, με το συνηθέστερο να είναι η μετουσίωση σε φιλοσοφικές ιδέες ή θρησκευτικές πεποιθήσεις.

Ποια είναι, όμως, τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν το φυσιολογικό μεταβατικό αντικείμενο από το παθολογικό φετίχ της πρώιμης παιδικής

.....
3. Ζακ Λακάν, ό.π., σ. 130

4. Mosche Wulff, *Fetishism and object choice in early childhood*, Psychoanalytic Quarterly vol. 15, 1946, σ. 450.

5. Donald Winnicott, ό.π., σ. 395.

6. Jacques Lacan, ό.π., σ. 43.

ηλικίας; Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο Winnicott συσχετίζει το αντικείμενο-φετίχ με μία παραληρητική ιδέα ενός μητρικού φαλλού. Αντίθετα, το μεταβατικό αντικείμενο στηρίζεται στη διεργασία της αυταπάτης, η οποία αφορά πρωτίστως το μητρικό στήθος, αν και ο Winnicott δεν αποκλείει την ανάδυση του μεταβατικού αντικειμένου από την αυταπάτη ενός μητρικού φαλλού. Σε κάθε περίπτωση, το μεταβατικό αντικείμενο αναδύεται με τρόπο μεταφορικό, εφόσον βασίζεται στην αναλογία με το μητρικό στήθος (ή τη μητρική φροντίδα), σε αντίθεση με το φετίχ, που εμφανίζεται επ' ευκαιρία μιας στάσης στην αλυσίδα των σημαινόντων. Το μεταβατικό αντικείμενο υπακούει σε ένα σαν, ενώ το φετίχ σε ένα αντί για. Στην περίπτωση του μεταβατικού αντικειμένου, η σχέση υποκατάστασης θα μπορούσε να γραφεί ως εξής: . Με άλλα λόγια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το μεταβατικό αντικείμενο συγκροτείται μέσω μίας μεταφοράς, ενώ το φετίχ μέσω μίας μετωνυμίας.

Κατά την τυπική του πορεία, το μεταβατικό αντικείμενο σταδιακά αποεπενδύεται και χάνει τη σημασία του, με αποτέλεσμα να περιπέσει σε λήθη, χωρίς όμως να προκαλέσει αίσθημα ντροπής ως εκπίπτον. Αντίθετα, το φετίχ, που κινητοποιείται επίσης ως λύση πρόσβασης στην έλλειψη αντικειμένου, παρόλο που κάνει την εμφάνισή του *«μονάχα σε στιγμές σαν αυτές που δημιουργούν πάντα οι παροξυσμοί των διαστροφών»*,⁷ δηλαδή σε στιγμές που δεν είναι συμβολικά οργανωμένες, αποτελεί ένα περισσότερο παγιωμένο στοιχείο της ιστορίας του υποκειμένου. Αναφορικά με την έμφυλη κατανομή του, σύμφωνα με τον Winnicott, δεν υπάρχει αξιοσημείωτη διαφορά στη χρήση μεταβατικών αντικειμένων από αγόρια και κορίτσια. Όμως ο φετιχισμός *«είναι εξαιρετικά σπάνιος στη γυναίκα, με την κυριολεκτική και εξατομικευμένη έννοια όπου ενσαρκώνεται σ' ένα αντικείμενο που μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ανταποκρίνεται με συμβολικό τρόπο στο φαλλό ως απόντα»*.⁸ Αναφορικά με τον τρόπο χρήσης του, το μεταβατικό αντικείμενο είναι αποδέκτης παράφορης στοργής, αλλά και επιθετικότητας και οφείλει να επιβιώσει από τις εκφράσεις ενστικτώδους αγάπης και μίσους. Το βρέφος αξιώνει δικαιώματα πάνω σε αυτό, είναι του χεριού του. Από την άλλη, η σχέση με το αντικείμενο-φετίχ βιώνεται *«μέσα από μία εύθραυστη ισορροπία που είναι κάθε στιγμή στο έλεος της κουρτίνας, αν θα καταρρεύσει ή θα ανασηκωθεί»*.⁹ Επιπλέον, το μεταβατικό αντικείμενο οφείλει να εμφανίζει χαρακτηριστικές ποιότητες ζωής, να παρέχει οσμή, θερμότητα, να κινείται, να μοιάζει ζωντανό. Αντίθετα, *«στον φετιχισμό, το υποκείμενο λέει το ίδιο ότι βρίσκει τελικά το αντικείμενό του, το αποκλειστικό του*

.....
7. Στο ίδιο, σ. 89.

8. Στο ίδιο, σ. 156.

9. Στο ίδιο, σ. 158.

*αντικείμενο, πολύ πιο ικανοποιητικό καθότι άψυχο. [...] Ένα αντικείμενο που δεν έχει καμία υποκειμενική, διυποκειμενική, ή και υπερ-υποκειμενική ιδιότητα, είναι πιο σίγουρο».*¹⁰ Τέλος, τόσο το μεταβατικό αντικείμενο, όσο και το αντικείμενο-φετίχ αναδύονται μπροστά στον ιδεασμό μιας πιθανής έλλειψης, διαφορετικής όμως μορφής. Το μεταβατικό αντικείμενο είναι γέννημα μιας «αρκετά καλής» ματαίωσης, ενώ το φετίχ απαντάει στη διάψευση της φρίκης του ευνουχισμού.

.....

10. Στο ίδιο, σ. 89.

ΤΟ ΚΑΚΟ ΜΑΤΙ

Μαρία Σπανού

Το 1919 δημοσιεύεται η μελέτη του Φρόιντ με τίτλο *Das Unheimliche*. Οι μεταφραστικοί δαίδαλοι συγκλίνουν τελικά στην απόδοση «*Το Ανοίκειο*», όρος που επιχειρεί να συλλάβει «*μια μορφή του τρομακτικού, η οποία ανάγεται σε κάτι παλαιόθεν γνωστό και οικείο [heimlich]*», το οποίο «*μπορεί να καταστεί ανοίκειο και φρικώδες*»¹. Ο Φρόιντ, μέσα από τις διάφορες εννοιολογήσεις της λέξης *heimlich*, ξεχωρίζει μία, εκείνη του κρυφού ή κρυμμένου, και αναδεικνύει τη συνάφεια που καταλήγει σε ένα είδος σύμπτωσης με το αντίθετό της, *unheimlich*. Πρόκειται για το στοιχείο «*που προκαλεί δυσφορία και ανησυχία, ανάμικτη με φόβο*»², αλλά και «*κάθε τι που αναδύεται [...] ενώ όφειλε να παραμείνει κρυφό*»³, στην αφάνεια. «*Υπό μία έννοια, το ανοίκειο είναι οικείο*»⁴ και το πρόθεμα *un-* συμβολίζει «*το σήμα κατατεθέν της απώθησης*»⁵, θα πει. Όμως τι είναι αυτό που απωθείται; Για τον Φρόιντ, κάθε «*αίσθηση του ανοίκειου πηγάζει από τη συνάφειά [της] με το σύμπλεγμα του ευνουχισμού*»⁶ και κάθε τι που έρχεται στην επιφάνεια,

-
1. Sigmund Freud, *Το Ανοίκειο*, Πλέθρον, 2009, σ. 15.
 2. Στο ίδιο, σ. 22.
 3. Στο ίδιο, σ. 23.
 4. Στο ίδιο, σ. 25.
 5. Στο ίδιο, σ. 54.
 6. Στο ίδιο, σ. 52.

ενώ ήταν απωθημένο, εκλύει το άγχος.

Η πίστη στο «κακό μάτι» αναφέρεται από τον Φρόιντ ως μία από τις εκφάνσεις του ανοίκειου. Η πεποίθηση στην κακόβουλη ενέργειά του, με αντίκτυπο στο σώμα υπό μορφή συμπτωμάτων, διατρέχει πολιτισμούς ετερόκλητους ανά τους αιώνες. Ο χρονικός εντοπισμός του είναι εξαιρετικά δυσχερής, ωστόσο σύμφωνα με διάφορες αναφορές κατάγεται από την Ανατολική Μεσόγειο, από τα ιερογλυφικά των πυραμίδων της τρίτης χιλιετίας π.Χ.⁷ Η συσχέτιση των ματιών με τον ήλιο και το φεγγάρι, που βρίσκουμε στο αιγυπτιακό φυλαχτό ουτζάτ, πιθανόν συνδέεται με μεταγενέστερες αντιλήψεις περί λειτουργίας του ως συσκευής που εκπέμπει ακτίνες για να συναντήσει το αντικείμενο της όρασής του.

Στην αρχαία Ελλάδα βρίσκουμε αναφορές του στον Αριστοτέλη, στον Φίλαρχο και στον Πλούταρχο, εστιασμένες στην ορμητική δύναμη της ματιάς που φέρει δεινά, ενώ ο Σωκράτης συνδέει τη βασκανία με την ισχύ ενός λόγου που μπορεί να *περιτρέψη* τα μελλούμενα⁸. Ετυμολογικά, η βασκανία προέρχεται από το ρήμα «βάσκω» (=κακολογώ, χάσκω, φλυαρώ), θρακοϊλλυρικής προέλευσης, αντίστοιχη των ρημάτων φημί/φάσκω και έχει την κοινή ρίζα <FAS> με τη λατινική λέξη *fascinum*, αποδιδόμενο ως γοητεία, βασκανία και φαλλός. Βάσκανος θεωρείται ο κακολόγος, φθονερός, γόης δια μαγείας ή κακού οφθαλμού⁹. Σε όσους πολιτισμούς αναπτύχθηκε, στο επίκεντρο τοποθετείται η σαγηνεύουσα και συνάμα φθονερή ενέργειά του, ικανή να καταστρέψει περιουσίες, να οδηγήσει σε ασθένειες, ακόμα και στον θάνατο. Στο 11° Σεμινάριο, ο Λακάν αναφέρεται στο κακό μάτι ως το *fascinum*, αυτό που έχει ως επίπτωση να σταματά την κίνηση και να σκοτώνει τη ζωή.¹⁰ Είναι το βλέμμα της Μέδουσας που πετρώνει.

Αναλύοντας το διήγημα του Χόφμαν για τον *Ζάντμαν*, ο Φρόιντ θα συνδέσει τον φόβο για τα μάτια με το άγχος ευνουχισμού¹¹, αναγνωρίζοντας ως πηγή του φόβου για το «κακό μάτι» τον φθόνο που το ίδιο το υποκείμενο θα ένιωθε, στην περίπτωση που θα βρισκόταν στη θέση του άλλου, για ό,τι «πολύτιμο αλλά εύθραυστο» κατέχει¹². Αν αυτό που υποδεικνύεται εδώ είναι ο μηχανισμός της προβολής, ταυτόχρονα δηλώνεται υπόρρητα

.....

7. Βλ. σχετικά τη μελέτη του J.H. Elliott, *Beware the Evil Eye: The Evil Eye in the Bible and the Ancient World, Volume 1 Introduction, Mesopotamia, and Egypt*, James Clarke & Company Limited, 2016.

8. Πλάτων, *Φαίδων*, Εστία, 2014, (95B).

9. Χριστίνα Μιχαλοπούλου-Βεϊκου, *Κακό Μάτι*, Ελληνικά Γράμματα, 1998, σ. 52.

10. Ζακ Λακάν, *Το σεμινάριο. Βιβλίο XI. Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, Κέδρος, 1982, σ. 154.

11. Sigmund Freud, *Το Ανοίκειο*, σ. 34.

12. Στο ίδιο, σ. 46.

αυτό που διατυπώνεται από το Λακάν στα Ονόματα του Πατρός: «Στη βλεμματική ενόρμηση, συναντάμε τον κόσμο ως ένα θέαμα που μας κατέχει. Το υποκείμενο είναι εκεί το θύμα μιας απάτης, μέσω της οποίας αυτό που βγαίνει από μέσα του και που του έρχεται αντιμέτωπο δεν είναι το αληθινό α, αλλά το συμπλήρωμά του, η κατοπτρική εικόνα, $i(\alpha)$ »¹³. Το υποκείμενο βλέπεται να βλέπεται και γίνεται αυτό το στίγμα εξαφανιζόμενου όντος με το οποίο συγγέει τη δική του εξασθένιση¹⁴. Το νήμα μας οδηγεί στο Στάδιο του Καθρέφτη, στη διαδικασία της αλλοτρίωσης και στην ταύτιση με τον εαυτό ως έναν άλλο. Παράλληλα με το αγαλλιαστικό «εγώ είμαι εσύ» εμφανίζεται ένας όρος ουσιώδης, συνέπεια της αλλοτρίωσης, που παροντοποιεί τον θάνατο. Πρόκειται για τη σχέση αποκλεισμού, την παράνοια του εγώ ως τέτοιου, που διατυπώνεται ως «εσύ ή εγώ»¹⁵.

Στο 11° Σεμινάριο, ο Λακάν, αναφερόμενος στη θανάσιμη λειτουργία του κακού ματιού, υποδεικνύει την *invidia* που εμπεριέχεται στο βλέμμα: «Ο αληθινός φθόνος [...] κάνει το υποκείμενο να χλωμιάζει μπροστά [...] στην εικόνα μιας πληρότητας που ξανακλείνεται, και εξαιτίας του ότι το μικρό α, το χωρισμένο α στο οποίο κρεμιέται, μπορεί να είναι για κάποιον άλλον η κατοχή από την οποία ικανοποιείται»¹⁶. Ίσως είναι αυτό το σημείο που τα όρια μεταξύ του *heimlich* και *unheimlich* είναι δυσδιάκριτα. Στη βασκανία, μέσα στον φαντασιακό άξονα α-α', υποθέτουμε σ' έναν άλλο τον φθόνο, όμως ταυτόχρονα του αποδίδουμε δύναμη να προξενεί κακό. Το κακό μάτι, είναι το μάτι το γεμάτο από αδηφαγία. Όταν ζητώ ένα βλέμμα, αυτό που υπάρχει, το βαθιά ανικανοποίητο και το πάντοτε ξαστοχημένο, είναι ότι: «Ποτέ δεν με κοιτάς εκεί όπου σε βλέπω» και «αντίστροφα, εκείνο που κοιτάω δεν είναι ποτέ αυτό που θέλω να δω»¹⁷. «Το βλέμμα δεν μας παρουσιάζεται παρά με τη μορφή μιας παράξενης συγκυρίας, [...] δηλαδή τη συστατική έλλειψη του άγχους του ευνουχισμού»¹⁸ και το υποκείμενο παρουσιάζεται μέσα στο βλέμμα αιχμάλωτο της λειτουργίας της επιθυμίας. Ο Λακάν, στην Εισαγωγή στα Ονόματα του Πατρός, αναφερόμενος στο φαινόμενο του *unheimlich*, θα πει: «Κάθε φορά που, στα ξαφνικά, με κάποιο συμβάν που υποδαυλίζει ο Άλλος, η εικόνα του μέσα στον Άλλο εμφανίζεται σαν στερημένη από το βλέμμα του, όλη η ύφανση της αλυσίδας που κρατά αιχμάλωτο το υποκείμενο στη βλεμματική ενόρμηση ξηλώνεται, και έχουμε

.....

13. Ζακ Λακάν, *Τα Ονόματα του Πατρός*, Ψυχογιός, 2008, σ. 70.

14. Στο ίδιο, σ. 112.

15. Ζακ-Αλέν Μιέρ, *Τέσσερα σχόλια για το στάδιο του καθρέφτη*, *Fort-Da*, τ. 2, σελ.37.

16. Ζακ Λακάν, *Το σεμινάριο. Βιβλίο XI. Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, Κέδρος, 1982, σ. 152.

17. Στο ίδιο, σ. 135.

18. Στο ίδιο, σ. 100.

επιστροφή στο θεμελιώδες άγχος»¹⁹.

Το «κακό μάτι» παραπέμπει στο *Πανοπτικό* τις στιγμές εκείνες που ο Άλλος είναι απροσδιόριστος ή και πανταχού παρών. Είναι το θέαμα του κόσμου που μας εμφανίζεται σαν ο *πανθ' ορών*. Ζωγραφιστά μάτια στις ασπίδες των πολεμιστών για να παγώνουν τον αντίπαλο ή τοποθετημένα στην πλώρη των πλοίων, φαλλικά σύμβολα κάτω από τα άρματα των νικηφόρων στρατηγών, φυλαχτά σε σχήμα ματιού, αποκαλύπτουν την ανάγκη για μια προφυλακτική, ομοιοπαθητική λειτουργία, υπό μορφή αντιδότη²⁰. Είναι ο «*θρίαμβος του βλέμματος πάνω στο μάτι*»²¹

.....

19. Ζακ Λακάν, *Τα Ονόματα του Πατρός*, σ. 70.

20. Ζακ Λακάν, *Το σεμινάριο. Βιβλίο XI. Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, σ. 155.

21. Στο ίδιο, σ. 135.

Η ΑΝΑΜΝΗΣΗ ΤΟΥ ΦΡΟΪΝΤ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΚΑΙ Η ΕΝΟΧΗ ΥΠΕΡΒΑΣΗΣ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ

Αλέσια Σταυροπούλου - Σομπόλεβα

Το 1936 ο Φρόιντ γράφει μία επιστολή προς τον Ρομαίν Ρολάν (1866-1944), συμμετέχοντας στο επετειακό αφιέρωμα για τα εβδομηκοστά γενέθλια του νομπελίστα Γάλλου λογοτέχνη¹. Η επιστολή αποτελεί μία ψυχαναλυτική μελέτη. Ο Φρόιντ περιγράφει γλαφυρά μια παλιά ταξιδιωτική του εμπειρία. Ερχόμενος με ατμόπλοιο από την Τεργέστη, μαζί με τον μικρότερο αδελφό του, έφτασε στην Αθήνα και επισκέφτηκε την Ακρόπολη, κάτι που ονειρευόταν από μαθητής. Κι όμως, ήδη από την Τεργέστη και εντονότερα την ώρα της ανάβασης στην Ακρόπολη, ο Φρόιντ κατακλύζεται από αισθήματα δυσθυμίας. Αδυνατεί να πιστέψει ότι η Ακρόπολη υπάρχει! Μοιάζει να αποστασιοποιείται από τον εαυτό του· δυσπιστεί στις αισθήσεις του. Δεν μπορεί να πιστέψει το προφανές και να απολαύσει κάτι που του φαινόταν ονειρώδες και ποθούσε από τότε που στο σχολείο άκουγε για την Ακρόπολη.

Στη συνέχεια, ο Φρόιντ επιχειρεί να εξηγήσει, μέσα από μία διαδικασία αυτοανάλυσης την παράδοση δυσφορία του. Αυτό το ρήγμα του εαυτού, αυτή η αποξένωση από μύχιες επιθυμίες του, αυτός ο διχασμός του εγώ²,

.....

1. Βλ. S. Freud, *Μια διαταραχή της μνήμης στην Ακρόπολη*, εισαγωγή-επίμετρο: Π. Αλούπης, μτφρ.: Σ. Λεωνίδα, Άγρα, Αθήνα 2021, σ. 9.

2. *Ό.π.*, σσ. 30-31.

φαίνεται να είναι μηχανισμός άμυνας. Πρόκειται για απώθηση απέναντι σε πράγματα ανυπόφορα. Μάλιστα, η δυσπιστία σε ό,τι υψώνεται μπροστά στα μάτια ως απόλυτα πραγματικό, αποτυπώνεται σε μία παράξενη σκέψη: «Ποτέ δεν είχα πιστέψει ότι θα μου δινόταν η ευκαιρία να δω την Αθήνα με τα ίδια μου τα μάτια...»³. Το ταξίδι στην Αθήνα δεν υπήρξε ποτέ για τον έφηβο Φρόιντ κάτι ανέφικτο, ούτε είχε διανοηθεί να αμφισβητήσει την ύπαρξη της Ακρόπολης. Στο σημείο αυτό εκδηλώνεται μία διαταραχή της μνήμης, επειδή προβάλλει στο παρελθόν μία αμφισβήτηση που γεννήθηκε μόλις την ώρα της επίσκεψης.

Αξίζει στο σημείο αυτό να προσέξουμε μία κρίσιμη λεπτομέρεια της επιστολής: ο Φρόιντ επισημαίνει ότι η όλη εμπειρία της επίσκεψης στην Ακρόπολη ήταν περιβεβλημένη από ένα «αίσθημα αιδούς»⁴. Εδώ βρίσκεται το κλειδί για να ξεκλειδώσει ο επιστολογράφος το μυστήριο της μελαγχολίας. Η αιδώς είναι ένα βαθύ, με ρίζες στο ασυνείδητο, καταθλιπτικό αίσθημα ενοχής απέναντι στον πατέρα. Ο πατέρας του Φρόιντ ήταν έμπορος, χωρίς ανώτερες σπουδές, και γι' αυτόν η Αθήνα δεν είχε ιδιαίτερη σημασία. Ο Φρόιντ ως παιδί υπερεκτιμούσε τον πατέρα, τρέφοντας αισθήματα απεριόριστου σεβασμού. Ο πατέρας ήταν ένα όριο που δεν μπορούσε ούτε ήθελε να ξεπεράσει⁵. Η ανάβαση στην Ακρόπολη συμβολοποιεί μία εξύψωση πάνω από το υψηλό βάθρο στο οποίο ο μικρός Φρόιντ είχε φαντασιακά τοποθετήσει τον πατέρα. Ο σεβασμός του λειτουργούσε ως ανασταλτικός παράγοντας για την απόλαυση στο τώρα μιας επιθυμίας για κάτι που ξεπερνούσε τις δυνατότητες του πατέρα⁶. Η εξύψωση πάνω από τον πατέρα θα ήταν έκδηλη έλλειψη σεβασμού. Και μόνο η σκέψη γεννούσε αισθήματα που ακύρωναν τη χαρά της επίσκεψης. Τα καταθλιπτικά αυτά αισθήματα στοιχειώνουν όχι μόνο τον μεσήλικα Φρόιντ της επίσκεψης, αλλά και τον ηλικιωμένο συντάκτη της επιστολής.

Πολύτιμη είναι η συμβολή του Ζακ-Αλέν Μιλέρ για μία εμβάθυνση στο φροϊδικό κείμενο. Ο κεντρικός άξονας στην ερμηνεία του Μιλέρ είναι η λακανική έννοια του βλέμματος του Άλλου⁷. Αν στον φιλόσοφο Μερλώ-Ποντύ το βλέμμα συνιστά την αλληλοδιείσδυση του υποκειμένου, που βλέπει, και του ορατού κόσμου, αν το βλέμμα εγγυάται την παρουσία μας στον κόσμο, στον Λακάν, μας επισημαίνει ο Μιλέρ, το βλέμμα δεν είναι μόνο δηλωτικό της συνύπαρξης με τους άλλους, αλλά, κυρίως, υποβάλλει το υπαρξιακό άγχος,

.....

3. Ό.π., σ. 26.

4. Ό.π., σ. 27.

5. Ό.π., σ. 35.

6. Ό.π.

7. Βλ. Ζακ-Αλέν Μιλέρ, *Το βλέμμα στη νεύρωση*, μτφρ. Ε. Μόλαρη - Ε. Ρηγούτσου, στο *Η Ψυχανάλυση*, Ελληνική Εταιρεία της Νέας Λακανικής Σχολής, τεύχος 7, Άνοιξη 2011, σ. 29.

όπως το αποτύπωσε ο Χάιντεγκερ⁸. Σηματοδοτεί μάλλον μία δυσαρμονία, ένα αίσθημα απειλής, πανικού. Το βλέμμα του Άλλου είναι το κλειδί για την ερμηνεία της δυσθυμίας του Φρόιντ στην Ακρόπολη, που εκδηλώθηκε με τη διαταραχή της μνήμης. Η διαταραχή είναι ο τόπος της αλήθειας, υπογραμμίζει ο Μιλέρ, δηλαδή η παθολογία ρίχνει φως στα πράγματα. Η παθολογία δίνει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε τα γεγονότα⁹. Η διαταραχή της μνήμης του επισκέπτη Φρόιντ ως διατάραξη της σχέσης με την εξωτερική πραγματικότητα είναι καταρχάς ένας εσωτερικός διχασμός, μία διάσπαση του υποκειμένου, σε έναν εαυτό που πάντα πίστευε στην αντικειμενική ύπαρξη της Ακρόπολης και σε έναν νέο αναδυόμενο εαυτό που αμφιβάλλει, νομίζοντας εσφαλμένα ότι η αμφιβολία έρχεται από το παρελθόν. Η εισβολή της αμφισβήτησης αυτής, που εκδηλώθηκε στη δυσφορία του Φρόιντ, γίνεται αφορμή να εισαγάγει ο Μιλέρ τη διάκριση ανάμεσα στο υποκείμενο (τον ορώντα) και το αντικείμενο (το ορόμενο) που υφίσταται σε δύο επίπεδα, εκείνο της σχολικής εμπειρίας, όταν η Ακρόπολη ήταν αντικείμενο της ονειροπόλησης του νεαρού Φρόιντ, και αυτό της αυτοψίας που έχει τη ζωντανία της άμεσης επαφής. Επειδή, όταν στο σχολείο μιλούσαν για την Ακρόπολη, ο Φρόιντ δεν την έβλεπε με τα μάτια του, του δημιουργήθηκε η αίσθηση ότι η Ακρόπολη είναι αόρατη, τουλάχιστον για τον ίδιο. Το λογικοφανές, σαθρό συμπέρασμα του επισκέπτη είναι ότι η Ακρόπολη δεν μπορεί να γίνει ορατή, επειδή δεν υπάρχει. Η άρνηση του προφανούς είναι, κατά τον Μιλέρ, άρνηση τύπου διάψευσης¹⁰. Γιατί ο μεσήλικας Φρόιντ δεν πιστεύει ότι βλέπει την Ακρόπολη; Επειδή ένωθε ασήμαντο μέλος οικογένειας όπου κανείς δεν είχε δει την Ακρόπολη, δεν τού ήταν δυνατόν να καρπωθεί μία τόσο υψηλή εμπειρία. Να δει την Ακρόπολη ήταν ένας τρόπος εξύψωσης του γιου πάνω από τον πατέρα. Η αμφισβήτηση του προφανούς με τη διαταραχή της μνήμης συνιστά άμυνα που αποβλέπει στο να μην καταπατηθεί η απαγόρευση που επιβάλλεται στο γιο να μην ξεπεραστεί ο πατέρας¹¹. Το αίσθημα «ευλάβειας», ως πανταχού παρούσα ενοχή απέναντι στον πατρικό Άλλο, υπονομεύει την απόλαυση της στιγμής. Το βλέμμα του πατέρα καθηλώνει τους δύο Εβραίους από τη Μοραβία τη στιγμή που η ευδαιμονία μοιάζει για τους δύο επισκέπτες δεδομένη. Το βλέμμα του πατέρα λειτουργεί ως αυστηρή υπόμνηση της αρχαίας απαγόρευσης, που προστάζει οι γιοι να μην ξεπεράσουν τους πατέρες. Το βλέμμα δεν είναι μία μακρινή ανάμνηση, αλλά έχει την ένταση της εφιαλτικά άμεσης παρουσίας. Το βλέμμα παροντοποιείται αναδυόμενο μέσα από την «όψη» της ίδιας της Ακρόπολης. Η Ακρόπολη δεν βλέπεται

.....

8. Ό.π., σ. 30.

9. Ό.π., σ. 33.

10. Ό.π., σ. 39.

11. Ό.π., σ. 40.

μονάχα, αλλά κυριολεκτικά «βλέπει» τους επισκέπτες της¹². Η Ακρόπολη είναι ασυνείδητα αυτή που αισθητοποιεί, κάνει πραγματικό, το βλέμμα του πατέρα, καθηλώνοντας τον Φρόιντ σε μία αδυναμία να απολαύσει τη ζωή και ενσαρκώνοντας την απειλή του ευνουχισμού¹³.

Νομίζω ότι η ψυχαναλυτική ερμηνεία που προτείνει ο Μιλέρ – ερμηνεία που στρέφεται γύρω από τον άξονα της λακανικής έννοιας του βλέμματος του Άλλου – μας πηγαίνει ακόμη πιο βαθιά, σε κρυφά υπόγεια στρώματα της εμπειρίας που ο Φρόιντ στην επιστολή του περιγράφει με λογοτεχνική χάρη και επεξηγεί με σπάνια ψυχαναλυτική δύναμη.

.....

12. Ό.π.

13. Ό.π., σ. 41.

OUT, DAMNED SPOT!
Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΚΗΛΙΔΑΣ ΣΤΗ ΛΑΙΔΗ ΜΑΚΜΠΕΘ

Αρχοντούλα Μοράκη

Yet here's a spot [...]
Out, damned spot! Out I say! [...]
Here's the smell of the blood still:
all the perfumes of Arabia will not sweeten this little hand.

Πράξη Πέμπτη, Σκηνή Πρώτη. Η Λαίδη Μακμπέθ εισέρχεται στη σκηνή. Τρίβει τα χέρια της επίμονα, σαν να τα πλένει, και αναφωνεί « Έβγα λεκέ καταραμένε, έβγα λέω! [...] ποτέ τούτα τα χέρια δε θα καθαρίσουν;»¹ Τις τελευταίες μέρες «σηκώνεται και γυρίζει μέσα στο άδειο παλάτι ψάχνοντας να βρει νερό για να ξεπλύνει τα μιανρά της χέρια».² Λίγο πριν πεθάνει, την κατατρέχει η ψευδαίσθηση των αιματοβαμμένων χεριών, από το αίμα που σκόρπισε ο σύζυγός της, ο οποίος, αφού οι μάγισσες του προφητεύουν ότι μια μέρα θα γίνει βασιλιάς³, σκοτώνει τον νόμιμο ηγεμόνα και καταλαμβάνει τον θρόνο.

.....

1. Ουίλλιαμ Σαίξπηρ, *ΜΑΚΜΠΕΘ*, μτφρ. Βασίλης Ρώτας. Επικαιρότητα, 1992, σελ.102
2. Στο ίδιο, Εισαγωγή, σελ. 14
3. Στο ίδιο, σελ. 25, «Γεια σου, Μακμπέθ! Γεια σου που βασιλιάς μετά θα γίνεις».

Η Λαΐδη Μακμπέθ δεν δυσκολεύεται να σπρώξει τον σύζυγό της στην εγκληματική διάπραξη, η οποία στο τέλος λαμβάνει φρενήρεις διαστάσεις. Ο Σαίξπηρ κατορθώνει να δημιουργήσει ένα σκοτεινό, εφιαλτικό παραμύθι, με τον θάνατο μόνιμα παρόντα στις σελίδες αυτού του σύντομου έργου, όπου παρακολουθούμε τους δύο ήρωες να παραδίδονται με ιλιγγιώδη ταχύτητα στο απόλυτο κακό χάνοντας και τα ελάχιστα στηρίγματα που είχαν ως υποκείμενα.

Με αφορμή δύο πολύ σύντομες αναφορές που κάνει ο Λακάν στη Λαΐδη Μακμπέθ στο Σεμινάριο *Το Άγχος*, θα προσπαθήσω να δείξω πώς συναρθρώνεται η περίπτωση της σαιξπηρικής ηρωίδας με τη λειτουργία της κηλίδας, έτσι όπως παρουσιάζεται μέσα στη θεωρία του για το αντικείμενο βλέμμα.

Στο Σεμινάριο *X Το Άγχος*, μιλώντας για το βλέμμα, αναφέρεται στην κηλίδα ως εκείνο το σημείο, το οποίο όταν παρουσιάζεται μέσα στο οπτικό πεδίο, διαλύει την αυταπάτη που δημιουργείται από τη σαγήνη της κατοπτρικής εικόνας και μας δείχνει «*πού ακριβώς συνάπτεται το σημείο της επιθυμίας*»⁴.

Είναι όμως στο Σεμινάριο *XI, Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της Ψυχανάλυσης*, όπου θα καταπιασθεί διεξοδικά με την έννοια της κηλίδας, την οποία θα ταυτίσει με τη λειτουργία του βλέμματος και θα διαχωρίσει από εκείνη του ματιού. Συνήθως υπάρχουμε ως υποκείμενα της όρασης και της συνείδησης, ωστόσο σε κάποιες στιγμές αναδύεται ένα βλέμμα «*διόλου ιδωμένο, αλλά ένα βλέμμα που εγώ φαντάζομαι στο πεδίο του Άλλου*»,⁵ που δεν σχετίζεται με το όργανο της όρασης. Πρόκειται για μια στιγμή ρήξης ανάμεσα σε αυτό που θεωρώ ότι βλέπω και στο βλέμμα που με κοιτάζει εκτός του οπτικού μου πεδίου. Το βλέμμα ως κηλίδα είναι αυτό που κυβερνά το οπτικό πεδίο με τον πιο κρυφό τρόπο, λέει ο Λακάν, κι αυτό που ξεφεύγει πάντα από την όραση.⁶ Το να γίνομαι κηλίδα σημαίνει το να βρίσκομαι σε εκείνο το σημείο μέσα στο πεδίο ορατότητας, όπου εξαιτίας των παιχνιδιών του φωτός και της αδιαφάνειας χάνω ξαφνικά τη διαφάνειά μου προκαλώντας το βλέμμα του Άλλου. Ένα *δοσμένο-για-να-ιδωθεί που προϋπάρχει από το ιδωμένο*⁷. Ο Miller αναφέρει ότι «*η ίδια η λειτουργία της κηλίδας είναι να εισάγει το ίδιο το υποκείμενο μέσα στο θέαμα*

.....

4. Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan, Book X, Anxiety (1962-1963)*, μτφρ. A.R. Price, Ηνωμένο Βασίλειο και ΗΠΑ, Polity, 2019, σ. 253.

5. Ζακ Λακάν, *Το Σεμινάριο του Ζακ Λακάν, Βιβλίο XI, Οι 4 Θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, (1964), Κέδρος, σ. 113.

6. Στο ίδιο, σ. 101

7. Στο ίδιο.

του κόσμου [...]και οριακά, να το κάνει να γίνει κηλίδα».⁸ Η κηλίδα το έλκει. Τα πράγματα δεν είναι μόνο ήδη εκεί και βλέπονται μόνα τους αλλά τα πράγματα μας κοιτάζουν.

Ο Φρόντ, όταν η απώθηση αποτυγχάνει και η Ακρόπολη τον κοιτά με το βλέμμα του πατέρα, καθιστώντας τον κηλίδα, βιώνει σχεδόν ανεπαίσθητα και φευγαλέα μια διαταραχή σε σχέση με την αντίληψη. Ο Λακάν βλέποντας το σαρδελοκούτι στη θάλασσα να λαμπυρίζει και να τον κοιτάζει, γίνεται κηλίδα κι έχει την ίδια φευγαλέα αίσθηση ότι είναι σαν τη μύγα μες το γάλα. Τι συμβαίνει όμως με τη Λαίδη Μακμπέθ; Η απάντηση που θα δώσει όταν κάτι από το βλέμμα του Άλλου αναδύεται είναι διαφορετικής τάξης.

Ο Λακάν θα την αναφέρει λοιπόν στο Σεμινάριο *Το Άγχος* και θα πει ότι προσπαθεί με μανία να τρίψει, να διαλύσει να εξαφανίσει τον λεκέ του αίματος από τα χέρια της επιχειρώντας να βρει το σημείο κάτω από το σημαίνον. Δεν μπορεί όμως να κάνει την ιστορία σαν να μην είχε συμβεί.⁹ Λίγο πιο κάτω θα αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «η κηλίδα αίματος, [...] που η Λαίδη Μακμπέθ εξαντλητικά προσπαθεί να βγάλει είναι αδύνατον να αφαιρεθεί επειδή η φύση του σημαίνοντος είναι ακριβώς να προσπαθεί να εξαφανίσει ένα ίχνος. Και όσο περισσότερο προσπαθεί κανείς να σβήσει το σημαίνον, να ξαναβρεί το ίχνος, τόσο περισσότερο το ίχνος επιμένει ως σημαίνον»¹⁰. Με άλλα λόγια, όσο και να προσπαθεί να ξεπλύνει το ίχνος του αίματος, και με αυτόν τον τρόπο να ακυρώσει το σημαίνον της αποτρόπαιης πράξης, η ιστορία δεν ξεγίνεται και το σημαίνον επιμένει στο αιματηρό του ίχνος, μια κηλίδα που της δείχνει την εμπλοκή της στο έγκλημα.

Ο Μιλέρ μας θυμίζει ότι αυτό που μας κάνει να έχουμε αίσθηση της πραγματικότητας είναι η εξαγωγή της λήμπιντο από το αντιληπτικό πεδίο και κατά συνέπεια η απώθηση της επιθυμίας, «αυτό που υποστηρίζει την αντιληπτική πραγματικότητα ως τέτοια είναι πάντα το Όνομα-του-Πατρός και όταν το Όνομα-του-Πατρός δεν λειτουργεί, υπάρχει δηλαδή ψύχωση, παρατηρούμε πράγματι μέσα στο αντιληπτικό πεδίο μια επιστροφή της λήμπιντο[...]».¹¹

Στην περίπτωση της Λαίδη Μακμπέθ, η λήμπιντο επανέρχεται υπό τη μορφή της ψευδαισθητικής εκδήλωσης του βλέμματος, το οποίο αναδύεται από το θέαμα των φρικτών πράξεων που έχουν διαπραχθεί και από τη

8. Jaques-Alain Miller, *Λακανική θεωρία του οπτικού πεδίου: το βλέμμα*, στο Η Ψυχανάλυση, Έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας της Νέας Λακανικής Σχολής, τεύχος 9, σ. 28.

9. Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan, Book X*, σ. 63.

10. Στο ίδιο, σ.137.

11. Jacques-Alain Miller, *Λακανική θεωρία του οπτικού πεδίου: το βλέμμα*. σ. 13.

δική της προτροπή και επιστρέφει μέσω του λεκέ που δεν βγαίνει όσο κι αν τον τρίβει. Γίνεται η ίδια μια πραγματική κηλίδα εντοπισμένη στα χέρια της υπό τη μορφή του ανεξίτηλου λεκέ. Ένα βλέμμα που επιστρέφει στο πραγματικό και από το οποίο το υποκείμενο δεν μπορεί πλέον να ξεφύγει.

Σε κάθε περίπτωση, είτε πρόκειται για φευγαλέες στιγμές όπου ένας πίνακας παγιδεύει το βλέμμα¹² είτε για άλλες όπου το βλέμμα επιβάλλεται ως υπεραπόλαυση οδηγώντας στην τρέλα, με κάποιον τρόπο όλοι «είμαστε όντα που τα κοιτάζουν μέσα στο θέαμα του κόσμου»¹³.

.....

12. Ζακ Λακάν, Το Σεμινάριο του Ζακ Λακάν, Βιβλίο ΧΙ, σ. 127.

13. Στο ίδιο, σ.102.

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΣΤΟΝ ΠΙΝΑΚΑ ΤΟΥ JACOPO ZUCCHI

Μαίρη Δήμου

Ο Τζάκοπο Τσούκι με το έργο του *Η Ψυχή συλλαμβάνει εξαπίνης τον Έρωτα* [*Psiche sorprende Amore*] (1589) έδωσε τη δική του εκδοχή σε ένα από τα πιο αγαπημένα θέματα στην ιστορία της Δυτικής ζωγραφικής, τη συνάντηση του έρωτα και της ψυχής.

Ο μύθος, όπως μας τον μεταφέρει ο Απουλήιος, λέει ότι η Ψυχή ήταν τόσο όμορφη που η Αφροδίτη τη ζήλευε και ήθελε να την ταπεινώσει. Της επέβαλε, λοιπόν, διάφορες δοκιμασίες, μία εκ των οποίων ήταν να καταληφθεί από τερατώδη δαίμονα, ενώ θα βρισκόταν μόνη πάνω σε βράχο. Και πράγματι, της έστειλε έναν όχι και τόσο τυχαίο δαίμονα, τον ίδιο τον γιο της, τον Έρωτα, με την εντολή να της προκαλέσει πόνο. Ο Έρωτας ήταν για εκείνη η ενσάρκωση της επιθυμίας κι έτσι, μέσω της επιθυμίας, η Ψυχή θα έπρεπε να υποφέρει. Αντικρίζοντας όμως την Ψυχή, ο Έρωτας καταγοητεύτηκε από το άγαλμά της. Ως εκ τούτου, ο Έρωτας έχασε κάθε ενδιαφέρον να προκαλέσει πόνο στην Ψυχή. Αντίθετα, επιδίωξε να σώσει την Ψυχή με μέσο την επιθυμία, κι έτσι τη φυγάδευσε στο δικό του παλάτι, όπου πέρασαν μια ανέφελη περίοδο φιληδονίας και ηδυπάθειας. Ο μόνος περιοριστικός όρος που εκείνος της είχε θέσει ήταν ο ίδιος να παραμένει στο σκοτάδι. Αν εκείνη προσπαθούσε ποτέ να ρίξει φως επάνω του για να τον δει και να ξέρει πώς είναι, τότε θα τον έχανε. Ο μύθος συνεχίζει με τις αδελφές της Ψυχής που τη ζηλεύουν κι αυτές παράφορα, οπότε,

μαθαίνοντας ότι είναι ευτυχισμένη με τον Έρωτα αλλά και τον όρο που εκείνος της είχε θέσει, την προτρέπουν να τον παραβεί. Επιμένουν ότι εκείνος έθεσε τον όρο αυτόν επειδή το δίχως άλλο θα είναι άσχημος – ένα τέρας, ένας χυδαίος όφης. Η Ψυχή πείθεται με το επιχείρημα και αποφασίζει να φωτίσει τον Έρωτα με ένα λυχνάρι, για να δει το πρόσωπό του, ενόσω εκείνος θα κοιμάται. Στη συνέχεια του μύθου, μία σταγόνα λάδι από το λυχνάρι της Ψυχής πέφτει κατά λάθος στον ώμο του Έρωτα και τον καίει, οπότε εκείνος ξυπνάει. Πέταξε μακριά, λέγοντάς της πως η καχυποψία της σκότωσε την αγάπη τους και ότι δεν θα μπορέσουν να είναι μαζί πια, αφού αυτή –μια θνητή– είδε το πρόσωπο ενός αθάνατου.

Ο Λακάν είδε για πρώτη φορά εκ του φυσικού το έργο του καλλιτέχνη στη Ρώμη, επισκεπτόμενος τη Βίλα Μποργκέζε. Ο ενθουσιασμός του υπήρξε μεγάλος και τον ώθησε σε μια εκτενή αναφορά του σε αυτόν, η οποία συμπεριλήφθηκε στον 8ο τόμο του περίφημου Σεμιναρίου του **υπό τον τίτλο Η ψυχή και το σύμπλεγμα του ευνουχισμού**¹. Ο περίφημος πίνακας του Τσούκι συνδέεται με το στάδιο του καθρέφτη και την οφθαλμαπάτη της ανεστραμμένης ανθοδέσμης στον βαθμό που το λουλούδι στο μπουκέτο μέσα στο βάζο είναι κατά τον Λακάν «το οπτικοποιητικό κέντρο του πίνακα». Το μπουκέτο και το λουλούδι έρχονται σε πρώτο πλάνο, κόντρα στο φως, το όλον που συνιστά μια μαύρη μάζα.

Στον πίνακα βλέπουμε την ψυχή οπλισμένη με χαντζάρι μπροστά στο όργανο που ανατομικά συγκαλύπτεται πίσω από τον σωρό λουλούδια, τον φαλλό του Έρωτα.

Στο σύμπλεγμα του ευνουχισμού εντοπίζεται η γέννηση της ψυχής. «Η Ψυχή αρχίζει να ζει σαν Ψυχή, [...] σαν υποκείμενο ενός πάθους που είναι κυριολεκτικά το πάθος της ψυχής, μόνο τη στιγμή που η επιθυμία που την γέμισε κρύβεται και ξεγλιστράει», μας επεξηγεί ο Λακάν². Η ιστορική στιγμή για όλους της γέννησης της ψυχής έγκειται στο σημείο της έλλειψης σημαίνοντος, γεγονός που προκαλεί το πιο ανείπωτο άγχος. Πρόκειται για την ίδια τη φύση του ασυνειδήτου. Αυτή είναι που απεικονίζεται στον πίνακα του Τσούκι. Αυτή είναι η περίεργη φύση της ψυχής που καταστρέφεται την ίδια στιγμή που γεννιέται, μέσα στο παράδοξο του συμπλέγματος του ευνουχισμού.

«Ο Έρωτας ξεγλιστρά και εξαφανίζεται διότι η Ψυχούλα ήταν πάρα πολύ περίεργη και επιπλέον ανυπάκουη» σημειώνει ο Λακάν³. Σύμφωνα με τον Έρνεστ Τζόουνς, αυτό για το οποίο πρόκειται στο σύμπλεγμα του

.....

1. Ζακ Λακάν, Το Σεμινάριο. Βιβλίο 8°. Η Μεταβίβαση. Εκκρεμές, 2020, σ. 249-262.

2. Στο ίδιο, σσ. 255-256.

3. Στο ίδιο, σ. 254.

ευνουχισμού είναι ο φόβος που αναδύεται για το υποκείμενο από την αφάνιση, την εξαφάνιση της επιθυμίας. Κατά τον Λακάν, αυτό δεν ισχύει: η αφάνιση δεν έχει να κάνει με την εξαφάνιση της επιθυμίας αλλά με το *fading* του υποκειμένου, τον διχασμό του. Το υποκείμενο στις περισσότερες περιπτώσεις δε φοβάται την αφάνιση, καταφεύγει σε αυτήν, βάζει την επιθυμία στην τσέπη του. Πολυτιμότερο από την ίδια την επιθυμία, είναι να διαφυλαχτεί το σύμβολό της, που είναι ο φαλλός⁴.

Στον πίνακα του Τσούκι, εκεί ακριβώς που η Ψυχή ήταν έτοιμη να τον κόψει, αυτός έχει ήδη εξαφανιστεί από μπροστά της⁵. Η ψυχική οργάνωση στον βαθμό που είναι ψυχική δεν προσαρμόζεται στην πραγματικότητα της σεξουαλικής επιθυμίας. Διότι το όργανο δε φέρεται και δεν προσεγγίζεται παρά μόνο αν μετατρέπόμενο σε σημαίνον κόβεται. Είναι το σημείο της απουσίας, αυτό το κάπου όπου ένα σημαίνον λείπει. Η μόνη δυνατή ισχύς που έχει το υποκείμενο είναι το σημαίνον που το υπεξαιρεί⁶. Ιδού η προβληματική της επιθυμίας, ιδού η ανυπάκουη άτακτη ψυχούλα στον πίνακα του Τσούκι. Ο Άλλος ως υποκείμενο πλήρους αξίας, που είναι ο τόπος της ομιλίας, με όλες τις καλές και κακές σχέσεις πίστης, γίνεται παράλληλα το πιο αδρανές αντικείμενο, το αντικείμενο της επιθυμίας, α μικρό⁷.

Είναι ακριβώς η στιγμή που ο Αλκιβιάδης αποζητά μέσα στον Σωκράτη το μυστικό της επιθυμίας, ζητά να τη δει, θέλει να τη δει, σαν σημείο, μια παρόρμηση που δε λείπει ως πηγή κάθε εσφαλμένου δρόμου της νεύρωσης ή της διαστροφής. Ο Σωκράτης αρνείται διότι σε αυτό το σημείο υπάρχει μόνο ένα βραχυκύκλωμα. Το ίδιο βραχυκύκλωμα που συναντάμε στο σημείο όπου η ψυχή ψάχνει αυτό που λείπει πίσω από το βάζο με το μπουκέτο. Αυτό το διάκενο, το να είναι και να μην είναι ο φαλλός, η γλώσσα επιτρέπει να το διακρίνουμε σε μια διατύπωση όπου γλιστράει το είναι-δεν είναι χωρίς να τον έχει⁸. Σε αυτόν τον δρόμο οφείλει να είναι και η επιθυμία του αναλυτή. Χρειάζεται η άγνοια ως άγνοια ώστε να μπορεί να έχει ο αναλυτής αυτό που στον άλλο λείπει. Πρέπει να έχει τον τρόπο να το έχει, να μην είναι ούτε αυτός, χωρίς να το έχει, δίνοντας ένα σημείο, ένα σημάδι ακριβώς εκεί που ένα σημαίνον λείπει. Να προκαλεί μια ψεύτικη έκπληξη έχοντας μια αληθινή επιθυμία εκπροσωπώντας κάτι για κάποιον, εκεί που δεν υπάρχει τίποτε παρά μόνο το ανείπωτο άγχος. Ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ αναφέρει χαρακτηριστικά για τον ψυχαναλυτή, «το να είσαι αναλυτής

.....
4. Στο ίδιο, σ. 258.

5. Στο ίδιο.

6. Στο ίδιο, σ. 260.

7. Στο ίδιο, σσ. 260-61.

8. Στο ίδιο, σ. 261.

είναι το να γνωρίζεις ότι ο κόσμος σου, το δικό σου φάντασμα, η δική σου φαντασίωση, το στοίχειωμα, ο δικός σου τρόπος να βγάζεις νόημα, είναι ψευδαισθητικός. Γι' αυτό και προσπαθείς να τον εγκαταλείψεις, μόνο και μόνο για να αντιληφθείς την κατάλληλη ψευδαίσθηση του ασθενούς σου, τον τρόπο που αυτός βγάζει το δικό του νόημα»⁹.

Οι σχέσεις της ψυχής με την επιθυμία και το σύμπλεγμα ευνουχισμού συναντώνται σε έναν σωρό αρχαίους μύθους αλλά και πραγματικές ιστορίες μέσα στους αιώνες. Μέχρι που ο Φρόιντ έθεσε αυτές τις σχέσεις στο επίκεντρο της ψυχικής θεματικής. Ο Λακάν αναφέρεται στο όνειρο του άντρα ασθενή της Έλλα Σαρπ, στο 6° Σεμινάριο *Η επιθυμία και η ερμηνεία της*. Ο άντρας αυτός δεν είναι χωρίς να έχει τον φαλλό, σε αντιδιαστολή με τη γυναικεία θέση που είναι χωρίς να τον έχει και που αυτό μπορεί να βιωθεί εξαιρετικά επώδυνα αλλά επίσης γίνεται και μια μεγάλη δύναμη. Πρόκειται, ουσιαστικά, για τη διαφύλαξη της σωματικής ακεραιότητας (για την οποία ο ασθενής αγωνίζεται σε φανταστικό επίπεδο) και την αποφυγή του ευνουχισμού. Ο φαλλός και ολόκληρο το σώμα του ταυτίζονται, δεν είναι χωρίς να τον έχει. Από την άλλη, η ιδιαίτερη τεχνική φωτισμού, όπως αναφέρει η Έλλα Σαρπ, που χρησιμοποιεί ο ασθενής στους πίνακες που ζωγραφίζει, την οποία ονομάζει «*φωτισμό από κάτω*», προδίδει το βλέμμα του κατά τη νηπιακή ηλικία στα γεννητικά όργανα της μητέρας του που είναι χωρίς να τον έχει, την προβολή σ' αυτά των εκδικητικών φαντασιώσεών του, σε μια μητέρα που την αντιλαμβάνονταν σαν εκδικητική φιγούρα και τιμωρό. Ο Λακάν σχολιάζει πως πρόκειται γι' αυτό που ο ασθενής της Έλλα Σαρπ δε συναινεί να αντιληφθεί. Προστατεύει το σημαίνον φαλλός, διότι υπάρχει κάτι πιο νευρωτικό από τον φόβο της απώλειας του φαλλού: να μη θέλουμε ο Άλλος να είναι ευνουχισμένος¹⁰.

Η γέννηση και η καταστροφή της ψυχής, η σχέση της ψυχής με την επιθυμία, μέσα στον πίνακα του Τσούκι μα κι έξω από αυτόν, σε ποικίλες συνθήκες κι εποχές του κόσμου τούτου, είναι μια υπόθεση του ασυνειδήτου, είναι η ζωή και ο θάνατος, η εμφάνιση ή εξαφάνιση μιας φαλλικής συνθήκης που η ψυχή, όσα χαντζάρια κι αν κρατεί, βρίσκεται ευάλωτη μπροστά στο σημείο της έλλειψης σημαίνοντος. Κι εκεί μπροστά στο σημείο της απουσίας, μέσα στο ανείπωτο άγχος της, αποζητά μάταια μέσα στους αιώνες, μέσα σε μύθους, πίνακες, όνειρα και ιστορικές στιγμές μια αλήθεια που ψεύδεται, μήπως και διασωθεί.

.....

9. J.-A. Miller, *Ordinary Psychosis Revisited, Psychoanalytical Notebooks, τεύχος 19, 2009, σ. 159.*

10. Ζακ Λακάν, *Η Μεταβίβαση, ό.π., σ. 261.*

ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΟΝ ΚΑΡΛ ΑΜΠΡΑΧΑΜ ΣΤΟ 4^ο ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΤΟΥ ΛΑΚΑΝ

Βύρωνας Λυκιαρδόπουλος

Στο πλαίσιο συμμετοχής σε μια διακαρτελική ημερίδα γύρω από το 4^ο Σεμινάριο του Ζακ Λακάν, η απόφαση για ανάληψη μιας εργασίας που επικεντρώνεται σε ένα άρθρο του Καρλ Άμπραχαμ του 1924, και πιο συγκεκριμένα στο «Μελέτη για την ανάπτυξη της λίμπιντο με βάση την ψυχανάλυση ψυχικών», εμπεριέχει με την πρώτη ματιά ένα προφανές παράδοξο.

Αυτό το παράδοξο αίρεται –κατά τη γνώμη μου– όταν ανακαλύψει κανείς την τεράστια επιρροή που φαίνεται να έχει ασκήσει το συγκεκριμένο άρθρο στη σχολή της Ψυχαναλυτικής Θεωρίας των Σχέσεων Αντικειμένου (ή, κατά άλλους, των Αντικειμενοτρόπων Σχέσεων), της ψυχαναλυτικής σχολής δηλαδή που κυριάρχησε σε ένα σημαντικό βαθμό μετά τον θάνατο του Ζίγκμουντ Φρόιντ.

Ο Καρλ Άμπραχαμ ήταν ψυχαναλυτής γερμανοεβραϊκής καταγωγής και υπήρξε επί σειρά ετών συνεργάτης του Φρόιντ, ο οποίος μάλιστα φέρεται να τον είχε αποκαλέσει «ο καλύτερος μαθητής μου». Για ένα διάστημα υπήρξε ψυχαναλυτής της ίδιας της Μέλανι Κλάιν, ενώ το συγκεκριμένο ψυχαναλυτικό άρθρο, γραμμένο ένα μόλις χρόνο πριν τον θάνατό του, θεωρήθηκε από αρκετούς ότι συστηματοποίησε, εμβάθυνε και επεξέτεινε την ψυχαναλυτική γνώση που αναδύθηκε από το διάσημο έργο του Φρόιντ «Τρεις πραγματείες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας».

Στο 4° σεμινάριο ο Λακάν δεν θα διστάσει να συμπεριλάβει τον Καρλ Άμπραχαμ στους «καλούς ψυχαναλυτές συγγραφείς»¹. Αυτό αποκτά μια σχετική βαρύτητα εξαιτίας του γεγονότος ότι ο Λακάν –στο 4° Σεμινάριο τουλάχιστον– φαίνεται εν γένει να φέιδεται παρόμοιων χαρακτηρισμών για αρκετούς ψυχαναλυτές της εποχής του.

Αν πάντως κάποιος τύχει να παρευρεθεί ακόμα και σήμερα σε κάποιο ψυχαναλυτικό συνέδριο της σχολής των *Σχέσεων Αντικειμένου*, θεωρώ ότι είναι δύσκολο να μη συναντήσει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο επιρροές από τον Άμπραχαμ, με το προαναφερθέν άρθρο να βρίσκεται αρκετά συχνά στη θεωρητική προμετωπίδα.

Ο Λακάν φαίνεται να αναγνωρίζει τη δυναμική αυτή του άρθρου, κάνοντας αναφορά σε αυτό ήδη στο πρώτο κεφάλαιο της Εισαγωγής του 4^{ου} Σεμιναρίου. Αναφέρει επί λέξει: «Η προοπτική αυτή [η αναγωγή του ιδανικού αντικειμένου σε σημείο στόχευσης] επιβλήθηκε βαθμιαία μετά από τότε που ο Άμπραχαμ τη διατύπωσε το 1924. [...] Η θεωρητική του σύλληψη θεμελιώνει για πολλούς τον ίδιο το νόμο της ψυχανάλυσης, [...] προσδιορίζει το σημείο ολοκλήρωσής της, το περιβόητο εκείνο ιδανικό, τελικό, τέλειο, ενδεδειγμένο αντικείμενο [...]».²

Αναφορικά με το 4° Σεμινάριο που φέρει τον εμβληματικό –αν και οξύμωρο– τίτλο *Η Σχέση Αντικειμένου* θα μπορούσε να ειπωθεί ότι επί της ουσίας διαπνέεται σε ένα σημαντικότατο βαθμό από τη θεωρητική αντιπαράθεση με τη σχολή των *Σχέσεων Αντικειμένου*. Η κριτική που ασκεί στη συγκεκριμένη σχολή είναι πάντως ηπιότερη σε σχέση με την κριτική στην ψυχαναλυτική σχολή της *Ψυχολογίας του Εγώ*. Οι επικρίσεις του αφορούν κυρίως τον τρόπο με τον οποίο η θεωρία των σχέσεων αντικειμένου συλλαμβάνει τη δυνατότητα μιας πλήρους και απόλυτα ικανοποιητικής σχέσης ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, αποτέλεσε περαιτέρω έκπληξη όταν δεν κατέστη εφικτός ο εντοπισμός μιας ελληνικής μετάφρασης του παραπάνω άρθρου. Συνεπώς, θεωρήθηκε αρκετά χρήσιμη μια ανάγνωση του πρωτότυπου άρθρου του Άμπραχαμ προκειμένου να διερευνηθεί περισσότερο το έργο του «γενάρχη», τρόπον τινά, της σχολής των *Σχέσεων Αντικειμένου* και επομένως να διευκολυνθεί η κατανόηση της θεωρητικής αντιπαράθεσης του Λακάν με τη σχολή αυτή. Παρακάτω επιχειρείται η σύνταξη μιας αδρής, συνεπτυγμένης περίληψης στα ελληνικά.

Το άρθρο χωρίζεται σε δύο βασικά μέρη. Στο πρώτο μέρος ο

.....

1. Ζακ Λακάν, *Σεμινάριο τέταρτο: Η σχέση αντικειμένου*, Ψυχογιός, 2021, σ. 193.

2. Στο ίδιο, σ. 26.

Άμπραχαμ χρησιμοποιεί παραδείγματα ψυχαναλυτικής διερεύνησης περιστατικών, κατά βάση μελαγχολίας, προκειμένου να θέσει τα θεμέλια της θεωρητικής του συνεισφοράς, η οποία –μεταξύ άλλων- συνίσταται στην παραπέρα διαφοροποίηση των προγενετήσιων επιπέδων οργάνωσης της λίμπιντο που διατύπωσε ο Φρόιντ. Το λεγόμενο στοματικό στάδιο οργάνωσης της λίμπιντο θα διαφοροποιηθεί, για παράδειγμα, περαιτέρω σε απομυζητικό και κανιβαλικό υποστάδιο, ενώ το πρωκτικό στάδιο σε πρώιμο σαδοπρωκτικό υπο-στάδιο, που επικεντρώνεται στη λειτουργία της κένωσης (καταστροφή του αντικειμένου), και σε όψιμο σαδοπρωκτικό υποστάδιο, που επικεντρώνεται στη λειτουργία της κατακράτησης (έλεγχος του αντικειμένου).

Στο δεύτερο – και σημαντικότερο – μέρος του άρθρου του ο Άμπραχαμ θα συστηματοποιήσει όλη την προηγούμενη γνώση, για να διατυπώσει μια θεωρία που προσανατολίζεται σε μια αναπτυξιακή προσέγγιση της λίμπιντο, με την τελευταία να διατρέχει τα διάφορα στάδια και υποστάδια οργάνωσής της, καταλήγοντας στην πολυπόθητη «γενετήσια αγάπη» σε σχέση με το ιδεατό αντικείμενο και τη συνακόλουθη επιβεβαίωση της ψυχικής υγείας του υποκειμένου.

Διαβάζοντας κανείς τη θεωρητική σύλληψη του Άμπραχαμ, θεωρώ πως εύκολα θα τη χαρακτήριζε οξυδερκή, μεθοδική και συγκροτημένη, αλλά και σε επαφή με τα καθημερινά κλινικά φαινόμενα ψυχοπαθολογίας. Ως εκ τούτου, δεν είναι απορίας άξιο που ασκεί τόσο μεγάλη γοητεία σε αρκετούς ψυχαναλυτικούς κύκλους ακόμα και σήμερα. Δείχνει να προσφέρει έτοιμες θεωρητικές λύσεις και μια ευκαιρία ταξινόμησης, εκεί που ο Φρόιντ μοιάζει να μην προτίθεται να δώσει απλουστευτικές διευκρινήσεις στο θεωρητικό του οικοδόμημα. Αναδύεται η ελπίδα ότι κάθε ψυχοπαθολογική οντότητα μπορεί να αντιστοιχιστεί σε ένα συγκεκριμένο σημείο λιβιδινικής κάθεξης ή τουλάχιστον σε ένα μοτίβο μετακίνησης από το ένα στάδιο και υποστάδιο στο άλλο. Επιπλέον, σε όλα τα ψυχοσεξουαλικά στάδια ανάπτυξης αντιστοιχίζονται οι αναμενόμενες σχέσεις αντικειμένου, τα είδη αναστολής της ενόρμησης, ο εκάστοτε ψυχοσεξουαλικός σκοπός της λίμπιντο, η ταξινόμηση σε σχέση με την αμφιθυμία, ακόμα και ένας βιολογικός παραλληλισμός της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης με τα στάδια της εμβρυογένεσης. Σαν απόσταγμα του δεύτερου αυτού μέρους φτιάχτηκε ένας σχετικός πίνακας που συνοψίζει τη θεωρητική αυτή προσέγγιση.

Η ευφύεστατη κριτική του Λακάν συνίσταται στην αντιπαράθεση με τις παραπάνω – μάλλον απλουστευμένες – θεωρητικές αναζητήσεις, στοχεύοντας απευθείας στον πυρήνα της σχολής των *Σχέσεων Αντικειμένου*, ισχυριζόμενος ότι για τα ανθρώπινα όντα δεν υπάρχει καμιά «εδραιωμένη από τα πριν» αρμονία ανάμεσα «σε μια ανάγκη και σε ένα αντικείμενο

που την ικανοποιεί». Ήδη από το πρώτο εισαγωγικό κεφάλαιο ξεκαθαρίζει μεταξύ άλλων ότι στο έργο του Φρόιντ δεν υπάρχει επί της ουσίας μια αποσαφηνισμένη σχέση αντικειμένου, ότι η εύρεση του αντικειμένου αποτελεί πάντοτε μια ουδέποτε πλήρως ικανοποιητική επανεύρεση, ότι υφίσταται μια εγγενής απόσταση μεταξύ των δύο που εισάγεται από το κατ' ουσίαν συγκρουσιακό στοιχείο που ενέχει κάθε αναζήτηση αντικειμένου, αλλά και ότι τίθεται ουσιαστικά το θέμα της αντιδιαστολής των φροϊδικών εννοιών της αρχής της ευχαρίστησης και της αρχής της πραγματικότητας. Παραθέτοντας τον ίδιο τον Φρόιντ αναφέρει: «Το αντικείμενο της ενόρμησης είναι εκείνο μέσω του οποίου το ένστικτο μπορεί να πετύχει τον σκοπό του. Είναι ό,τι πιο ευμετάβλητο υπάρχει στο ένστικτο, τίποτε που να είναι προσκολλημένο σε αυτό, αλλά κάτι που υπάγεται σε αυτό μονάχα ως επακόλουθο της ιδιοποίησής του για τον κατευνασμό του».

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΑΝΑΠΤΥΞΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ LIBIDO						
ΕΠΙΠΕΔΟ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΗΣ LIBIDO	ΕΠΙΠΕΔΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ	ΕΙΔΟΣ ΑΝΑΣΤΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΝΟΡΜΗΣΗΣ	ΨΥΧΟΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΣ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ LIBIDO	ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΚΑΘΗΛΩΣΗΣ ΤΗΣ LIBIDO	ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΕ ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΕΜΒΡΥΟΓΕΝΕΣΗΣ	ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΜΦΙΘΥΜΙΑ
VI. Οριστικό Γεννητικό Στάδιο	Σχέση (Γεννητική Αγάπη) Αντικειμένου	Κοινωνικές Αναστολές	Γεννητική Αγάπη	Ψυχική Υγεία		ΜΕΤΑ-ΑΜΦΙΘΥΜΙΚΟ ΣΤΑΔΙΟ
V. Πρώμο Γεννητικό (Φαλλικό) Στάδιο	Σχέση αντικειμένου με αποκλεισμό της γεννητικής περιοχής	Αιδώς	Επικέντρωση στη γεννητική περιοχή	Υστερική Νεύρωση	Διαφοροποίηση της Αμάρας σε ουρογεννητική περιοχή και γ/σ σωλήνα, ωρίμανση σε αρσενικές και θηλυκές γονάδες	A M Φ I Θ Y M I K A
IV. Όψιμο Πρωκτικό-Σαδιστικό (Κατακράτηση) Στάδιο	Μερική Σχέση Αντικειμένου	Συμπόνια και Αηδία	Κατακράτηση Κοπράνων- Δυσκολιότητα-Έλεγχος και Διατήρηση του Αντικειμένου	Ιδεοψυχαναγκαστική Νεύρωση, Μανιοκατάβλιψη στα ελεύθερα ψυχικής νόσου μεσοδιστήματα	Ανάπτυξη του Εντέρου μέσω σχηματισμού διευρύνσεων, δακτυλιοειδών στενώσεων, τυφλών σημείων κλπ, Αμάρα	
ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΜΕΤΑΞΥ ΝΕΥΡΩΣΗΣ-ΨΥΧΩΣΗΣ						
III. Πρώμο Πρωκτικό-Σαδιστικό (Κένωση) Στάδιο	Μερική Σχέση Αντικειμένου με Ενσωμάτωση	Αίσθημα Ενοχής	Κένωση-Αφόδευση Κοπράνων- Διάρροια-Ανάπτυξη Σκελετικών μυών-Αποβολή και Καταστροφή του Αντικειμένου	Παράνοια Μελαγχολία-Μανία (στην υποτροπή)	Συνένωση Στοματικού Κόλπου και αρχέγονου εντέρου, Σχηματισμός Πρωκτού, Αμάρα	Σ Τ Α Δ I A
II. Όψιμο Στοματικό (Καννιβαλικό) Στάδιο	Ναρκισσιμός. Ολική Ενσωμάτωση του Αντικειμένου	Φόβος	Δάγκωμα-Ανάπτυξη μαστηρίων μυών-Κατασπάρaxη	Μελαγχολία-Μανία (στην υποτροπή)	Βαθμιαία εμβάθυνση και διεύρυνση του αρχέγονου στόματος με ουραία κατεύθυνση	
I. Πρώμο Στοματικό (Απομόλνηση) Στάδιο	Αυτοερρωτισμός (άνευ αντικειμένου) Συγκόπιο	Ενόρμηση άνευ αναστολών	Απομόλνηση-θηλασμος	Σχιζοφρένεια	Αρχέγονο στόμα	ΠΡΟ-ΑΜΦΙΘΥΜΙΚΟ ΣΤΑΔΙΟ

Η ΚΑΛΕΣΜΕΝΗ ΜΑΣ: ΕΣΤΕΛΑ ΣΟΛΑΝΟ - ΣΟΥΑΡΕΣ

ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΒΛΕΜΜΑ ΣΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

ΔΙΑΛΕΞΗ
της ψυχαναλύτριας

ΕΣΤΕΛΑ
ΣΟΛΑΝΟ-ΣΟΥΑΡΕΣ

Πάντειο Πανεπιστήμιο,
Νέο Κτήριο, Αμφιθέατρο
«Σάκης Καράγιωργας Π»

Παρασκευή
12 Απριλίου 2024
στις 7.00μμ.

παράλληλη μετάφραση
είσοδος ελεύθερη

Τμήμα Επικοινωνίας
Μέσων και Πολιτισμού
του Παντείου Πανεπιστημίου

ΝΕΑ ΛΑΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΟΡΡΟΜΕΙΟΣ ΚΟΜΒΟΣ

Πληροφορίες: www.vorromeios-komvos-nls.gr

ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΒΛΕΜΜΑ ΣΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

Χάρης Ράπτης

Χαιρετισμός

Καλησπέρα σας! Απόψε έχουμε τη χαρά και την τιμή να φιλοξενούμε εδώ στο Πάντειο Πανεπιστήμιο την ψυχαναλύτρια Εστέλα Σολάνο-Σουάρες, επιφανή προσωπικότητα του Φροϊδικού Πεδίου και της Παγκόσμιας Ένωσης Ψυχανάλυσης. Περισσότερα για την ίδια και για το έργο της θα ακούσουμε από την Πρόεδρο της Εταιρείας Βορρόμειος Κόμβος της Νέας Λακανικής Σχολής στην Ελλάδα, Ντόρα Περτέση, την οποία ευχαριστούμε θερμά για την πρόσκληση να συνδιοργανώσουμε την αποψινή εκδήλωση. Δεν είναι η πρώτη φορά που υποδεχόμαστε την Εστέλα Σολάνο-Σουάρες στο Πανεπιστήμιό μας. Πριν από έξι χρόνια, προσκεκλημένη τότε του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού και του Κέντρου Ψυχαναλυτικών Ερευνών, είχαμε την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε τη διάλεξή της με θέμα «*Το παιδί: ένα νέο αντικείμενο στην αγορά*». Σήμερα ετοιμάζεται να παρέμβει εκ νέου πάνω σε ένα εξαιρετικά επίκαιρο ζήτημα: το καθεστώς της εικόνας και του βλέμματος στον σύγχρονο πολιτισμό από τη σκοπιά της ψυχανάλυσης. Ο ψυχαναλυτικός λόγος έχει ιδιαίτερη θέση στο Τμήμα μας στο πλαίσιο της μελέτης του πολιτισμού και των φαινομένων του, και, πριν δώσω τον λόγο στη Ντόρα Περτέση και φυσικά στην προσκεκλημένη μας, θα ήθελα να

μοιραστώ μαζί της και μαζί σας ορισμένες προλογικές παρατηρήσεις.

Εισαγωγή στην προβληματική

Ο Λακάν αποφαινόταν το 1974 ότι «η ψυχανάλυση είναι ένα σύμπτωμα. Μόνο που πρέπει να κατανοήσουμε τίνος πράγματος. Είναι ξεκάθαρο ότι αποτελεί μέρος αυτής της δυσφορίας μέσα στον πολιτισμό για την οποία μίλησε ο Φρόιντ».¹ Τη δυσφορία μέσα στον πολιτισμό, ο Λακάν τη συνέλαβε με έναν τρόπο διαφορετικό από τον Φρόιντ· τουτέστιν, όχι από τη σκοπιά της δυσφορίας που προκαλεί η παραίτηση από τις ενορμήσεις στις πατριαρχικές κοινωνίες, αλλά με βάση τον κατακλυσμό της ζωής μας από τα επονομαζόμενα γκάτζετ, υποπροϊόντα του τεχνοεπιστημονικού λόγου και αντικείμενα «μιας κίβδηλης υπεραπόλαυσης»,² σύμφωνα με την περίφημη διατύπωση του Λακάν.

Ο συγγραφέας και ψυχαναλυτής Ζεράρ Βαζμάν, στο έργο του με τίτλο *Το απόλυτο μάτι*, έργο ήδη αναφοράς σε ό,τι έχει να κάνει με το καθεστώς του αντικειμένου βλέμμα στον υπερνεωτερικό πολιτισμό μας, δείχνει πώς η άνοδος του αντικειμένου βλέμμα στο κοινωνικό ζενίθ, για να παραφράσω ελαφρώς μια πολύ γνωστή έκφραση του Λακάν,³ συμπορεύεται με την άνοδο του λόγου της επιστήμης. «Ο λόγος της επιστήμης», γράφει ο Βαζμάν, «είναι μια τεράστια μηχανή θέασης. Έχει γεννήσει μια πολυεθνική του βλέμματος τα πρακτορεία της, οι θυγατρικές της, τα δίκτυά της και οι πολλαπλές διασυνδέσεις της επικαλύπτουν το σύνολο του πλανήτη [...]: Όλα Ορατά. Αυτό είναι το πιστεύω του υπερνεωτερικού κόσμου».⁴

Σύμφωνα με τον Βαζμάν, στην εποχή μας έχει συντελεστεί ένα ιστορικά καινοφανές βήμα αναφορικά με το καθεστώς του βλέμματος: «Άλλοτε η εξουσία συνεπαγόταν το να είναι κανείς κύριος του βλέμματος, αλλά η εξουσία του βλέμματος οφειλόταν στο γεγονός ότι η δύναμή του δεν ασκούνταν παρά όντας κρυφό. "Να βλέπεις χωρίς να σε βλέπουν" ήταν ένα από τα

.....

1. Jacques Lacan, *Le triomphe de la religion précédé de Discours aux catholiques*, Παρίσι, Éd. du Seuil, « Paradoxes de Lacan », 2005, σ. 81. Βλ. ελλ. έκδ.: Ζακ Λακάν, *Ο θρίαμβος της θρησκείας & Λόγος προς τους καθολικούς*, μτφρ. Ν. Λινάρδου-Μπλανσέ, Ν. Κατσογιάννη, Κ. Σαμαρτζή, Αθήνα, Εκκρεμές, 2011, σ. 103.

2. Jacques Lacan, *Le Séminaire, livre XVII, L'envers de la psychanalyse*, μεταγραφή κειμένου Jacques-Alain Miller, Παρίσι, Éd. du Seuil, 1991, σ. 92. Βλ. ελλ. έκδ.: Ζακ Λακάν, *Σεμινάριο δέκατο έβδομο. Το αντίστροφο της ψυχανάλυσης*, μτφρ. Ντ. Περτέση, Ν. Κατσογιάννη, Φ. Σιατίτσας, Μ. Φίλη, Δ. Βεργέτης, επιμ. Δ. Βεργέτης, Ντ. Περτέση, Β. Σκολίδης, Αθήνα, Ψυχογίος, 2014, σ. 97.

3. Jacques Lacan, « Radiophonie », *Autres écrits*, Παρίσι, Éd. du Seuil, 2001, σ. 414.

4. Gérard Wajcman, *L'œil absolu*, Éditions Denoël, 2010, σ. 14.

κατηγορήματα της δύναμης, του Θεού ή του πανοπτικού δεσμοφύλακα κατά τον Τζέρεμι Μπένθαμ. Σήμερα, το βλέμμα του κυρίου δεν είναι πλέον κρυμμένο αλλά αποκεκαλυμμένο. Το μάτι του είναι παντού, και από παντού ορατό. Ως προς αυτό ακριβώς θεωρώ ότι η υπερνεωτερικότητα σηματοδοτεί την εγκαθίδρυση ενός πολιτισμού του βλέματος».⁵

Ο Κορεάτης φιλόσοφος Μπιουνγκ-Τσουλ Χαν, ακολουθώντας τις αναλύσεις του Φουκό και του Ντελέζ, προβαίνει σε μια παρεμφερή διάγνωση αναφορικά με το «ψηφιακό πανοπτικό του 21ου αιώνα».⁶ Σε αντίθεση με το πανοπτικό του Μπένθαμ, έμβλημα της πειθαρχικής κοινωνίας, το ψηφιακό πανοπτικό είναι μη προοπτικό υπό την έννοια ότι δεν προϋποθέτει την επιτήρηση από ένα και μοναδικό κέντρο, τόπο της παντοδυναμίας ενός δεσποτικού βλέματος.

«Η σημερινή κοινωνία του ελέγχου», γράφει ο Χαν, «παρουσιάζει μια ιδιαίτερη πανοπτική δομή. Αντίθετα από τους εποπτευομένους του Μπένθαμ, που είναι απομονωμένοι, οι αντίστοιχοι της σημερινής κοινωνίας του ελέγχου συνδέονται και επικοινωνούν έντονα μεταξύ τους».⁷ Ψηφιακή υπερνεωτερικότητα και υπερεπικοινωνία πηγαίνουν χέρι-χέρι: «Η ιδιαιτερότητα του ψηφιακού πανοπτικού έγκειται κυρίως στο ότι οι ίδιοι οι εποπτευόμενοι του συνεργάζονται ενεργά στην κατασκευή και στη συντήρησή του, εκθέτοντας και απογυμνώνοντας τον εαυτό τους. Οι ίδιοι καθιστούν τους εαυτούς τους εκθέματα στην πανοπτική αγορά. [...] Η επιδειξιμανία και η ηδονοβλεψία τροφοδοτούν τα δίκτυα ως ψηφιακό πανοπτικό».⁸ Αυτό δεν είναι άλλωστε και ένα από τα χαρακτηριστικά του Ιστού δεύτερης γενιάς (Web 2.0), του επονομαζόμενου και συμμετοχικού Ιστού;

Ωστόσο, για να χρησιμοποιήσω μια εύστοχη και πνευματώδη διατύπωση του ψυχαναλυτή Ζαν-Λικ Μονιέ,⁹ ο επιδειξιμανής τού σήμερα δεν είναι ο παλαιάς κοπής επιδειξιμανής με την καπαρντίνα, ο οποίος αναζητά στον τρόπο του Άλλου την πηγή της απόλαυσής του· όπως και ο ηδονοβλεψίας τού σήμερα δεν είναι ο άνθρωπος της σαρτρικής κλειδαρότρυπας. Υποτασσόμενα στην υπερεγωτική προσταγή τού να είναι πάντα ορατά, και έχοντας αποβάλλει ενοχές και αναστολές, τα σημερινά ομιλούντα συγκροτούν μια νέα φυλή ηδονοβλεψιών και επιδειξιμανών: άλλοτε

.....

5. Αυτόθι, σ. 16.

6. Μπιουνγκ-Τσουλ Χαν, *Η κοινωνία της διαφάνειας*, μτφρ. Α. Κράουζε, Αθήνα, Εκδόσεις opera, 2015, σ. 91.

7. Αυτόθι, σ. 93.

8. Αυτόθι, σσ. 93-94.

9. Jean-Luc Monnier, « Du selfie au sexe 2.0 : les nouveaux mirages », *Lacan Quotidien*, τχ. 575, 12 Απριλίου 2016 [διαθέσιμο διαδικτυακά στο : <https://www.lacanquotidien.fr/blog/wp-content/uploads/2016/04/LQ-575-1.pdf>].

κινούμενα από την εύκολη και μοναχική απόλαυση, άλλοτε βυθιζόμενα στην ανία και στην απάθεια.

Ποια είναι η απάντηση της ψυχανάλυσης απέναντι στην κοινωνία του ψηφιακού ελέγχου; «Ο δικός μας τρόπος να σκεφτόμαστε τη σημερινή κοινωνία της επιτήρησης είναι καταδεικνύοντας ότι υπάρχει μια κοινωνία του συμπτώματος», διευκρινίζει ο Ερίκ Λοράν.¹⁰ Θα ήθελα, ωστόσο, να θέσω το ερώτημα: η σχέση του σύγχρονου υποκειμένου με τα προϊόντα της τεχνοεπιστήμης δύναται να καταστεί σύμπτωμα; Ο Λακάν, έχοντας κατά νου τη μηχανική (φαλλική) τεχνολογία της εποχής του, πίστευε πως ναι. «Δεν θα φτάσουμε στο σημείο το γκάτζετ να μην αποτελεί σύμπτωμα».¹¹ Τάδε έφη Λακάν εν έτει 1974. Εντούτοις, τίποτε δεν είναι λιγότερο βέβαιο στην εποχή των τεχνολογιών τού σήμερα.

Ας επιστρέψουμε, κλείνοντας, στο καθεστώς του βλέμματος στη σύγχρονη κοινωνία. Σήμερα, όπως είχαν προαναγγείλει οι απαράκαμπτες αναλύσεις στοχαστών πολύ διαφορετικών μεταξύ τους όπως ο Βάλτερ Μπένγιαμιν, ο Μάρσαλ Μακλούαν και ο Ζαν Μποντριγιάρ, έχει εγκαθιδρυθεί ένα νέο καθεστώς του βλέμματος, στο πλαίσιο του οποίου το βλέμμα έχει προσλάβει μια ποιότητα *απτική*. Η έννοια της *απτικότητας* δεν έχει σχέση τόσο με την οργανική αίσθηση της αφής, αλλά αναφέρεται πρωτίστως στην άμεση επαφή του ματιού και της εικόνας, στο τέλος της αισθητικής απόστασης του βλέμματος. Με λακανικούς όρους, θα λέγαμε ότι αυτό με το οποίο έχουμε να κάνουμε είναι ένα είδος επιστροφής στο πραγματικό του ματιού ως οργάνου.¹² Τι συνεπάγεται αυτό, αν όχι, παραθέτω τον Βαζμάν, την κατάργηση του «*διχασμού του ορατού [...], την κατάργηση κάθε απόστασης, δηλαδή κάθε διχασμού*»;¹³

Ο ενοφθαλμισμός του ματιού στην οθόνη, η συγχώνευση της οθόνης και της κάμερας, σύμφωνα με τον γενικό νόμο της προοδευτικής σύγκλισης των μέσων στον οποίο υπακούει η σημερινή τεχνολογία, αλλά και τεχνολογίες όπως η επαυξημένη πραγματικότητα, η δυνητική πραγματικότητα και οι τεχνολογίες εμπύθισης, δεν μαρτυρούν άραγε την προϊούσα κατάργηση του – καταστατικού για την τάξη του ορατού – διχασμού ανάμεσα στο μάτι και στο βλέμμα;¹⁴

.....

10. Éric Laurent, « Un surmoi sur mesure », *PAPERS*, τχ. 8, Comité de Acción de la Escuela Una - Scilicet, σ. 6.

11. Jacques Lacan, *La Troisième* · Jacques-Alain Miller, *Théorie de la langue*, Παρίσι, La Divina / Navarin Éditeur, 2021, σ. 47.

12. Fabian Fajnwaks, « Au-delà du narcissisme, l'objet regard », *L'Hebdo-Blog*, τχ. 80, 11 Σεπτεμβρίου 2016 [διαθέσιμο διαδικτυακά στο : <https://www.hebdo-blog.fr/au-dela-du-narcissisme-lobjet-regard>].

13. Gérard Wajcman, *L'œil absolu*, ό.π., σ. 70.

14. *Αυτόθι*, σ. 16.

Η κατάργηση κάθε διχασμού στον τεχνοεπιστημονικό, υπερνεωτερικό πολιτισμό μας δεν έχει άραγε καταστεί μία από τις μείζονες προκλήσεις τις οποίες η ψυχανάλυση καλείται να αντιμετωπίσει για να διασφαλίσει ότι θα συνεχίσει να διατηρεί το καθεστώς της ως συμπτώματος, μέρους της δυσφορίας μέσα στον σύγχρονο πολιτισμό;¹⁵

Αυτές είναι οι λίγες παρατηρήσεις τις οποίες θα ήθελα να μοιραστώ μαζί σας, αγαπητή Εστέλα Σολάνο-Σουάρες, καλωσορίζοντάς σας, για μία ακόμη φορά, στο Πανεπιστήμιό μας. Η μαρτυρία σας και οι σκέψεις σας επί των ερωτημάτων αυτών, όπως και οποιασδήποτε άλλης πτυχής του ζητήματος την οποία θα επιθυμούσατε να θίξετε, έχουν για εμάς ιδιαίτερη σημασία.

.....

15. Jacques Lacan, *La Troisième* · Jacques-Alain Miller, *Théorie de la langue*, ό.π., σ. 21.

Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΑΤΟΣ

Εστέλα Σολάνο - Σουάρες

Το βλέμμα δεν στερείται μυστηρίου

Σκοπός μου σήμερα¹ δεν είναι να διατρέξω τη μελέτη της λειτουργίας του βλέμματος που έχουν κάνει διάφοροι κλάδοι. Σας προτείνω μια ανάγνωση από την οπτική γωνία του ψυχαναλυτικού λόγου, και πιο συγκεκριμένα για το τι μας διδάσκει η πρακτική της ψυχανάλυσης σχετικά με τη λειτουργία του βλέμματος, τόσο στο επίπεδο της κατασκευής του συμπτώματος όσο και της εξέχουσας θέσης που κατέχει το βλέμμα στην ασυνείδητη φαντασίωση, σύμμαχο του συμπτώματος.

Ο Φρόιντ, όπως γνωρίζουμε, έστρεψε προς το τέλος του 19ου αιώνα το ενδιαφέρον του στα συμπτώματα από τα οποία υπέφεραν ορισμένοι ασθενείς, όπως παράλυση, τύφλωση, επιληπτικές κρίσεις και άλλα, συμπτώματα που δεν οφείλονται σε οργανική ή νευρολογική αιτία. Εκείνη την εποχή, ένας

.....

1. Διάλεξη της Esthela Solano-Suarez, ψυχαναλύτριας στο Παρίσι με καταγωγή από την Αργεντινή, μέλους της Σχολής του Φροϊδικού Αιτίου, της Νέας Λακανικής Σχολής και της Παγκόσμιας Ένωσης Ψυχανάλυσης, που δόθηκε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο στις 12 Απριλίου 2024. Η ομιλήτρια ήταν προσκεκλημένη της Εταιρείας Βορρόμειος Κόμβος της ΝΛΣ και του Τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου. Ευχαριστίες στον Βλάση Σκολίδη για τις μεταφραστικές συμβουλές του. Οι σημειώσεις είναι της μεταφράστριας.

διάσημος Γάλλος ψυχίατρος που εργαζόταν στο νοσοκομείο Σαλπετριέρ [Salpêtrière] είχε ασχοληθεί με κλινικά φαινόμενα τέτοιου είδους και είχε επισημάνει ότι αυτά τα τόσο εντυπωσιακά, αλλά και δυσλειτουργικά, συμπτώματα θα μπορούσαν να υπαχθούν στην κατηγορία της λεγόμενης υστερικής παθολογίας.

Η πρώτη επιλογή θεραπευτικής αγωγής ήταν η ύπνωση. Ο νεαρός Φρόιντ, στ' αχνάρια του Σαρκό [Charcot], άρχισε να κουράρει τις υστερικές. Όμως γρήγορα συνειδητοποίησε ότι οι ασθενείς θεραπεύονταν όχι χάρη στην ύπνωση αλλά με την ομιλία και, εγκαταλείποντας την ύπνωση, κινήθηκε προς μια θεραπεία που συνίστατο στο να αφήνει ελεύθερο τον λόγο. Έτσι, παρακολουθώντας τα λεγόμενα των υστερικών, ανακαλύπτει ότι τα συμπτώματά τους είναι γλωσσικοί σχηματισμοί που συμπυκνώνουν μια ανεπίγνωστη, καθότι ασυνείδητη, γνώση, την οποία ο Λακάν χαρακτήρισε ως «κόμψο από διαφορούμενα». Δηλαδή, διαφορούμενα της λεγόμενης μητρικής γλώσσας, της γλώσσας που μας μιλήθηκε.

Το σύμπτωμα λέει κάτι. Άρα θα έπρεπε να μπορέσουμε να το αποκρυπτογραφήσουμε για να αποκτήσουμε πρόσβαση στην ανάγνωση αυτού που το σύμπτωμα λέει. Κάτι μιλάει μέσα στο σώμα, μιλάει χρησιμοποιώντας το σώμα, αλλά αυτή η ομιλία δεν είναι προσβάσιμη με άμεσο τρόπο, γιατί διαφεύγει από αυτό που ονομάζουμε συνείδηση. Ο Φρόιντ συνέκρινε τη μέθοδο που εγκαινίασε με το έργο που επιτέλεσε ο Σαμπολιόν [Chamrollion], ο οποίος κατόρθωσε να αποκρυπτογραφήσει τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά. Έτσι κι εκείνος, με στόχο να αποκρυπτογραφήσει τα συμπτώματα, βρήκε πρόσβαση στη διάσταση του ασυνειδήτου.

Το να διαβάσει κανείς το σύμπτωμα στο πλαίσιο μιας ψυχαναλυτικής εμπειρίας συνεπάγεται, αφενός, να έχει τη δυνατότητα να αποκρυπτογραφεί το νόημα του συμπτώματος, με άλλα λόγια, να αποκτά πρόσβαση σε αυτό που το σύμπτωμα θέλει να πει. Όμως αποκαλύπτεται και μια άλλη πτυχή του συμπτώματος, στο μέτρο που η θεραπεία του συμπτώματος δεν περιορίζεται στην πτυχή του νοήματος, αλλά περιλαμβάνει πρόσβαση σε μια άλλη πτυχή, πιο μυστική και πιο απρόσιτη, δεδομένου ότι δεν γνωρίζουμε, όπως είπε ο Φρόιντ, «ότι εκεί που υποφέρουμε από το σύμπτωμα, εκεί παίρνουμε ικανοποίηση». Αυτή η διάσταση που σχετίζεται με τη μυστική ικανοποίηση που παρέχει το σύμπτωμα είναι η διάσταση της απόλαυσης.

Αχ, η απόλαυση! Χρειάστηκε η έλευση του ψυχαναλυτικού λόγου για να μάθουμε ότι το σώμα των ομιλούντων όντων κατοικείται από την απόλαυση. Τι είναι η απόλαυση; Δεν είναι η ευχαρίστηση – εύκολα τα συγχέουμε αυτά τα δύο. Η ευχαρίστηση ανταποκρίνεται στην ανάγκη του σώματος να διατηρεί κάποια ομοιόσταση, μια ορισμένη ισορροπία, ώστε να μην υπονομεύει τις ζωτικές λειτουργίες: φαγητό, ενυδάτωση, ύπνο κ.λπ.

Μοιραζόμαστε αυτή τη βασική αρχή με τα έμβια όντα ως προϋπόθεση για τη διατήρηση της ζωής.

Η απόλαυση, αντίθετα, ανάγεται, σύμφωνα με τον Φρόιντ, σε κάτι «πέραν της αρχής της ευχαρίστησης», κάτι υπέρμετρο που έρχεται να διαταράξει την αρμονία της σχέσης του σώματος με το περιβάλλον του. Δεν ξέρουμε αν τα ζώα απολαμβάνουν, έλεγε ο Λακάν, γιατί δεν μιλούν για να μας το πουν. Αντίθετα, τα ομιλούντα όντα μπορούν να μας το πουν, κι αυτό διότι υποφέρουν από συμπτώματα.

Το σώμα των ομιλούντων όντων

Σε αυτό το σημείο, θα διευκρινίσω τι συμβαίνει στο σώμα των ομιλούντων όντων. Το σώμα, ήδη πριν από τη γέννηση, παίρνει μια θέση στον λόγο εκείνων που μας έφεραν στον κόσμο, αφού «μιλούν γι' αυτό», είτε προσδοκώντας να πρόκειται για κορίτσι ή για αγόρι είτε προσδίδοντάς του κάποιες ιδιότητες που σχετίζονται με την επιθυμία των γεννητόρων του, όπως για παράδειγμα το να είναι ένα πολυπόθητο θαύμα ή ένα ενοχλητικό αντικείμενο, ένα πλάσμα που περισσεύει ή ένα πλάσμα που έρχεται να καλύψει το έλλειμμα κ.ο.κ. Το σώμα του παιδιού θα τύχει καλής ή άσχημης υποδοχής, αλλά σε κάθε περίπτωση, πριν μιλήσει το ίδιο, μιλάμε εμείς γι' αυτό, και επίσης του μιλάμε.

Η ομιλία μάς διαμορφώνει. Την δεχόμαστε πριν ακόμη την καταλάβουμε και πριν την αποκτήσουμε. Μας λικνίζει, μας περιβάλλει, όχι ως έχουσα εξ αρχής νόημα, αλλά πρώτα ως προερχόμενη από το ηχητικό πεδίο, δηλαδή από τους ήχους που χαρακτηρίζουν τη γλώσσα στην οποία έχουμε μιληθεί. Οι ήχοι της γλώσσας χτυπούν το σώμα, αφήνοντας επάνω του ίχνη – αυτή είναι η υπόθεση του Λακάν. Μας πλήττουν τα ίχνη της γλώσσας στο σώμα.

Ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ αναφέρθηκε σε αυτό ως «μια προσβολή [*affectation*] της γλώσσας στο σώμα».² Μας χτυπούν πράγματα που ακούσαμε, και μάλιστα που τις περισσότερες φορές τα ακούσαμε στραβά. Αυτό το πρώτο χτύπημα της γλώσσας στο σώμα περιλαμβάνει τη διάσταση του ήχου, εκτός νοήματος. Να γιατί το εκτός νοήματος χτύπημα της γλώσσας στο σώμα μπορεί να θεωρηθεί σαν κάτι της τάξης ενός γράμματος, ενός

.....

2. Jacques-Alain Miller, «Biologie lacanienne et événement de corps», *La Cause freudienne*, τχ. 44, Φεβρ. 2000, σ. 44. Στα ελληνικά: *Λακανική βιολογία. Έξι ψυχαναλυτικά μαθήματα για το σώμα, το σύμπτωμα, την απόλαυση*, μτφρ. Νινέττας Δυοβουνιώτου και Βλάση Σκολίδη, Ψυχογίος, 2003.

γράμματος απολαυσιακού, που παραμένει ξεχασμένο, αλλά του οποίου το ίχνος παραμένει ενεργό, καλυμμένο από γλωσσικό ιστό, που προστίθεται αργότερα, όταν ο ομιλών, που έχει πρώτα ενσωματώσει τη γλώσσα, εισαχθεί κατόπιν στη σύνταξη και τη γραμματική της.

Επιτρέψτε μου να επαναλάβω. Τη γλώσσα δεν τη μαθαίνουμε, την ενσωματώνουμε, και ενσωματώνοντας τη γλώσσα, ενσωματώνουμε τη φωνή. Τη φωνή που κατοικεί μέσα μας, ως απομεινάρια της ομιλίας που έχει χάσει την ηχητικότητά της. Δηλαδή, από τη στιγμή που κάνουμε χρήση της ομιλίας και μεταχειριζόμαστε τη γλώσσα, μπορούμε να παίξουμε με τις λέξεις, χωρίς απαραίτητα να ακούμε τη φωνή εκείνου ή εκείνων που μας μίλησαν. Η φωνή που κατοικεί μέσα μας είναι μια φωνή *άφωνη* [aphone]. Είναι άφωνη, εκτός από τις περιπτώσεις όπου αποκτά ηχητικότητα, για παράδειγμα στις λεκτικές ψευδαισθήσεις, οπότε το υποκείμενο αρχίζει να ακούει φωνές να μιλούν γι' αυτό, να το βρίζουν ή να σχολιάζουν τις πράξεις και τα λόγια του. Φαινόμενα αυτού του είδους εμπίπτουν στην κλινική της ψύχωσης.

Αν δεν συμβαίνει αυτό, η φωνή που κατοικεί μέσα μας, δεν είναι μια φωνή που ακούγεται σαν ήχος προερχόμενος από έξω, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι λέει κάτι καλό για μας. Παρουσιάζεται με τη μορφή προσταγής, «*θα έπρεπε να κάνεις αυτό*», ή με τη μορφή μομφής, «*δεν έπρεπε να κάνεις ή να πεις αυτό*». Αυτός ο τρόπος εμπίπτει στη βαθμίδα που ο Φρόιντ διαφοροποίησε ονομάζοντάς την *Υπερεγώ*. Εύκολα διαπιστώνουμε ότι αυτή η φωνή λειτουργεί σαν παράσιτο, προερχόμενο από τη γλώσσα, που έχει τη δύναμη να μας κάνει να υποφέρουμε, δηλαδή να απολαμβάνουμε.

Απομονώνοντας τη βαθμίδα της φωνής και της απολαυσιακής της δύναμης, αναφερόμαστε σε ένα απολαυσιακό αντικείμενο που εισάγεται στο σώμα μέσω της γλώσσας. Αυτό το αντικείμενο συσχετίζεται με μια οπή του σώματος, τα αυτιά, που είναι και η μόνη οπή που δεν κλείνει. Κι έτσι, μόλις εισήγαγα μια φροϊδική έννοια, την ενόρμηση. Η ενόρμηση επαναπροσδιορίστηκε από τον Λακάν ως «*ο απόηχος στο σώμα του γεγονότος ότι υπάρχει μια ρήση*».³

Όμως αυτός ο απόηχος στο σώμα δεν σχετίζεται μόνο με τη φωνή. Η λειτουργία που η γλώσσα επιτελεί στο σώμα, όχι μόνο περιλαμβάνει τον τεμαχισμό του σώματος, ανοίγοντας τον δρόμο στη διαφοροποίηση των μερών και των οργάνων του, αλλά συνεπάγεται επίσης ως επίπτωση την απώλεια των αντικειμένων πολιτισμικού χαρακτήρα την οποία επιφέρει η γλώσσα στο επίπεδο της ακατέργαστης απόλαυσης του εμβίου.

.....

3. Jacques Lacan, *Le Séminaire. Livre XXIII. Le Sinthome* (1975-76), texte établi par J.-A. Miller, Seuil, Παρίσι 2005, σ. 17: «...les pulsions, c'est l'écho dans le corps du fait qu'il y a un dire».

Η απώλεια και ο αποχωρισμός των αντικειμένων – όπως το στήθος, τα κόπρανα, το βλέμμα και η φωνή – προϋποθέτει, σύμφωνα με τον Φρόνιτ, όπως διασαφήνισε ο Λακάν, μια ανάκτηση απόλαυσης, ένα ψίχουλο ή ένα μικρό απόκομμα απόλαυσης που συμπυκνώνεται γύρω από τις οπές του σώματος: το στόμα, τον πρωκτό, τα αυτιά, τα βλέφαρα.

Το βλέμμα, επομένως, για την ψυχανάλυση είναι ένα απολαυσιακό αντικείμενο, στο οποίο ο Λακάν προσδίδει την έννοια του αντικειμένου *άλφα μικρό*. Το βλέμμα ως αντικείμενο α προκύπτει από μια εξόρυξη, από μια εναρκτήρια απώλεια, που αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την εγκαθίδρυση της διάστασης του ορατού.

Επιτρέψτε μου να εξηγήσω.

Η σχέση μας με το σώμα κυριαρχείται από ό,τι έχουμε αντιληφθεί ως εικόνα του σώματός μας. Σε πρώιμο στάδιο της ζωής, μεταξύ 3 και 6 μηνών, το παιδί έχει την εμπειρία αυτού που ο Λακάν ονόμασε «*στάδιο του καθρέφτη*». Πρόκειται για τη στιγμή που το μικρό παιδί, μπροστά σε έναν καθρέφτη, αναγνωρίζει τον εαυτό του στην εικόνα, γυρίζοντας παράλληλα προς το βλέμμα του προσώπου που τον κρατάει, επανερχόμενο και πάλι προς την εικόνα του που αντανακλάται στον καθρέφτη και εκδηλώνοντας μια αγαλλίαση που καταμαρτυρεί την ιδιοποίηση αυτής της εικόνας ως δικής του εικόνας. Μπορούμε να συμπεράνουμε ότι του ήταν απαραίτητο να περάσει μέσα από το βλέμμα του Άλλου για να αναγνωρίσει τον εαυτό του, ως «*εγώ*», χάρη στην εικόνα που βρίσκεται μπροστά του.

Αυτό το φαντασιακό πρωτόκολλο, θεμέλιο αυτού που αποκαλούμε «*το σώμα μου*», στηρίζει την ιδέα περί εαυτού για τον καθένα μας και παράλληλα οριοθετεί την ενοποιημένη επιφάνεια του σώματος ως προσίδιο σώμα, διαφοροποιημένο από των άλλων. Αυτή η εικόνα ασκεί τέτοια γοητεία ώστε να στοιχειοθετεί, κατά τον Λακάν, την αρχή της λατρείας του εαυτού, που ονομάζεται *ναρκισσισμός*, ονομασία που προέρχεται από τον μύθο του Ναρκίσσου.

Βάσει αυτής της εικόνας, τα ομιλούντα όντα πιστεύουν ότι αυτό το σώμα «*είμαι εγώ*», όπως λέει ο Λακάν, σημειώνοντας παράλληλα ότι δεν έχουμε την παραμικρή ιδέα για αυτό το σώμα, αφού μας είναι ξένο. Το μόνο που έχουμε για το σώμα είναι η ορθοπεδική εικόνα που μας παρέχει ο καθρέφτης, και αυτή η εικόνα καλύπτει ένα χάσμα [un trou], το χάσμα του βλέμματος που εκθλίβεται, και που η έκθλιψή του είναι η προϋπόθεση για τη συγκρότηση της εικόνας μέσα στο ορατό, την αντανάκλαση της οποίας βρίσκουμε στον καθρέφτη. Θα αρκούσε να αναδυθεί το εν εκθλίψει βλέμμα με τη μορφή ενός «*πράγματος*» που μας κοιτάζει για να βυθιστούμε στο άγχος.

Μια σειρά από διαταραχές της σχέσης με την εικόνα στον καθρέφτη χαρακτηρίζουν διάφορα κλινικά φαινόμενα: για παράδειγμα, τη μη-συγκρότηση της εικόνας του εαυτού σε ορισμένες σοβαρές περιπτώσεις αυτισμού ή την εισβολή μιας δυσμορφίας στην εικόνα του εαυτού στον σχιζοφρενή, και πολλά άλλα φαινόμενα στα οποία δεν θα αναφερθώ σήμερα.

Έχω λοιπόν εισαγάγει, εν συντομία, το γεγονός ότι για την ψυχανάλυση το βλέμμα είναι ένα αντικείμενο επιθυμίας και απόλαυσης: αιτιοδοτεί την επιθυμία να κοιτάξουμε και την επιθυμία να μας κοιτάξουν, ενώ συνάμα μετέχει ως αντικείμενο «υπεραπόλαυσης» [objet «plus de jouir»] σε μια μυστική απόλαυση που αποτελεί το λίκνο της ασυνείδητης φαντασίωσης, η οποία μπορεί, υπό ορισμένες συνθήκες, να υλοποιηθεί έμπρακτα από τον επιδειξιμανή και τον ηδονοβλεψία. Στις τελευταίες αυτές περιπτώσεις, το βλέμμα γίνεται η υπέρτατη και απόλυτη προϋπόθεση της απόλαυσης.

Να σημειώσουμε επίσης ότι το βλέμμα ως απολαυσιακό αντικείμενο μπορεί να αποτελέσει την πηγή της μετουσιωτικής δημιουργίας, όπως εκδηλώνεται στη ζωγραφική, τη γλυπτική, την αρχιτεκτονική, τη θεατρική σκηνοθεσία, και ως ένα βαθμό στο γράψιμο.

Η εισαγωγή μου σχετικά με την προβληματική του βλέμματος υπογραμμίζει τη διάκριση μεταξύ πεδίου του βλέμματος και πεδίου του ορατού και τη διάκριση μεταξύ ματιού και βλέμματος.

Η εξουσία του βλέμματος μάς επιβάλλει το επιτακτικό της καθεστώς. Ένα επικριτικό, περιφρονητικό και απαξιωτικό βλέμμα μπορεί να μας κλονίσει, ενώ μπορούμε να αντλήσουμε σιγουριά, ενδυνάμωση και επιβράβευση από ένα καλοπροαίρετο και αγαπητικό βλέμμα.

Ίσως το αόρατο σημάδι που φέρουμε εν αγνοία μας να είναι το ίχνος του πρώτου βλέμματος που μας υποδέχτηκε τη στιγμή του ερχομού μας στον κόσμο.

Επίσης, αυτό το σημάδι μπορεί να είναι το αποτέλεσμα της ερμηνείας που δώσαμε στην επιθυμία του Άλλου, μιας ερμηνείας που μας επέτρεψε να συναρμολογήσουμε μια εκδοχή του Άλλου που υποστηρίζεται από την ασυνείδητη φαντασίωση. Το αντικείμενο βλέμμα, που είναι ο σύντροφος του υποκειμένου στη φαντασίωση, είναι μια πτυχή του απολαυσιακού πρωτοκόλλου του συμπτώματος. Η εμπειρία μιας ψυχανάλυσης στοχεύει στην αποδόμηση της φαντασίωσης προκειμένου να εξαχθεί το απολαυσιακό αντικείμενο που ενέχεται, το οποίο επέτρεψε την υποστήριξη μιας εκδοχής του Άλλου που δεν υπάρχει.

Έτσι, στην εμπειρία μιας ανάλυσης, άπαξ και γίνει η υπέρβαση της ασυνείδητης φαντασίωσης, ο υποτιμητικός, προσβλητικός Άλλος, ή ο

Άλλος του θαυμασμού, της εξιδανίκευσης, ή ακόμη ο Άλλος του μίσους, αποδεικνύεται ότι δεν είναι παρά μια θέση κενή, εκκενωμένη πλέον από την ισχύ και την απόλαυση που προερχόταν από ένα βλέμμα που εγγραφόταν στον τόπο του Άλλου.

Το βλέμμα και ο μύθος

Η ελληνική μυθολογία είναι καταπληκτική διότι, μέσω των πραγματικών της θεών, μας προσφέρει μυθοπλασίες που εμπλέκουν διάφορες όψεις του ανθρώπου στη σχέση του με τους άλλους αλλά και με τις δυνάμεις της φύσης. Ο μύθος, όπως λέει ο Λακάν, «είναι η απόπειρα να δοθεί επική μορφή σε αυτό που επιχειρεί η δομή»,⁴ εννοώντας τη δομή της γλώσσας.

Εντόπισα δύο επικές μορφές από τους ελληνικούς μύθους που μας δίνουν μια εκδοχή της σχέσης με το βλέμμα. Η πρώτη είναι ο Άργος και η δεύτερη, που μου φαίνεται πιο σημαντική, ενσαρκώνεται από τη Μέδουσα.

Ο Άργος είναι ένας Γίγαντας με εκατό μάτια, γι' αυτό και του δόθηκε το επίθετο *πανόπτης*, «αυτός που βλέπει τα πάντα», επειδή είχε εκατό μάτια, απλωμένα σε όλο το κεφάλι του, ή και σε ολόκληρο το σώμα του σύμφωνα με κάποιους συγγραφείς. Τα πενήντα μάτια συνεχώς κοιμούνται και τα άλλα πενήντα πάντα αγρυπνούν, καθιστώντας αδύνατο να εξαπατήσει κανείς την επαγρύπνησή του.

Σύμφωνα με τον μύθο, ο Άργος εμπλέκεται σε μια ιστορία ζηλοτυπίας, όπου πρωταγωνιστούν ο Δίας και η σύζυγός του Ήρα. Η Ήρα, ζηλεύοντας τον έρωτα του Δία για την Ιώ, τον πίεσε να μετατρέψει την αγαπημένη του σε λευκή δαμάλα. Ωστόσο, μαθαίνοντας αργότερα ότι ο Δίας συνεχίζει τη σχέση του με την Ιώ, η Ήρα αγανακτισμένη, αποφασίζει να την εμπιστευτεί στον Άργο προκειμένου να την κρατήσει στη Νεμέα. Ο Δίας στέλνει τον γιο του τον Ερμή να παίξει τον αυλό του για να νανουρίσει τον Άργο και στη συνέχεια να τον σκοτώσει κόβοντάς του το κεφάλι, προκειμένου να ελευθερώσει την Ιώ. Παρά την αποτυχία του, η Ήρα ανταμείβει μετά θάνατον την πίστη του Γίγαντα μεταφέροντας τα μάτια του στα φτερά του παγωνιού, του αγαπημένου της πτηνού.

Μπορώ να πω ότι τα *μάτια* που κοσμούν τα συναρπαστικά φτερά του παγωνιού δεν μας βλέπουν, είναι τυφλά, παρ' όλα αυτά, μας κοιτάζουν.

.....

4. Jacques Lacan, «Télévision», *Autres écrits*, Seuil, Παρίσι 2001, σ. 532: «...c'est la tentative de donner forme épique à ce qui s'opère de la structure».

Θεωρώ εκπληκτικό το γεγονός ότι ο μύθος του Άργου εκπληρώνεται, χάρη στην επιστήμη. Αυτός ο Γίγαντας βασιλεύει ακόμη στις μέρες μας, και δεν είναι τυχαίο ότι το σύστημα που καλείται Argos είναι ένα παγκόσμιο σύστημα εντοπισμού και συλλογής γεωθετημένων δεδομένων μέσω δορυφόρου. Έτσι, από τη στιγμή που κουβαλάτε το τηλέφωνό σας στην τσέπη, το Argos σας εντοπίζει. Θα επανέλθω αργότερα σε αυτό το θέμα, που μας καλεί να προβληματιστούμε για τις συνέπειες του λόγου της επιστήμης στον μεταμοντέρνο πολιτισμό μας.

Ας επιστρέψουμε στους ελληνικούς μύθους. Η Μέδουσα, γνωστή και ως Γοργώ, είναι μια σημαντική φιγούρα όσον αφορά τη δύναμη του βλέμματος. Κόρη του Φόρκυνος και της Κητούς και εγγονή της ένωσης της Γαίας με τον Πόντο, ανήκει στην ομάδα των αρχέγονων θεοτήτων.

Φαίνεται ότι υπάρχουν διάφορες εκδοχές του μύθου, αλλά ας συγκρατήσουμε το αμετάβλητο στοιχείο του: τα μάτια της έχουν τη δύναμη να απολιθώνουν κάθε θνητό που συναντά το βλέμμα της. Αφού αποκεφαλίζεται από τον Περσέα, το προσωπίο της, το *Γοργόνειον*, προσφέρεται στην Αθηνά, η οποία την προσαρτά στην αιγίδα της. Η αναπαράσταση του Γοργονείου χρησιμοποιήθηκε επί μακρόν ως προστασία από το κακό μάτι.

Το κακό μάτι λοιπόν! Πρόκειται για ένα είδος πεποιθήσης που διαπερνά τους αιώνες, όντας παρούσα σε διάφορους πολιτισμούς.

Στο κεφάλαιο Θ' του 11^{ου} Σεμιναρίου,⁵ που ο Μιλέρ τιτλοφορεί «*Τι είναι πίνακας*», ο Λακάν φωτίζει με συναρπαστικό τρόπο τη σχέση του πίνακα ζωγραφικής με την επιθυμία και το βλέμμα και εισάγει μια ανάγνωση της δύναμης που οι άνθρωποι αποδίδουν στο «κακό μάτι».

Ο Λακάν επισημαίνει αρχικά ότι στο σκοπικό πεδίο – λέξη που προέρχεται από το ελληνικό *σκοπός*, *σκοπία*, από το ρήμα *σκοπέω* -ώ, που σημαίνει εξετάζω, παρατηρώ – στο σκοπικό πεδίο λοιπόν, όπου το βλέμμα επιτελεί σημαντική λειτουργία, το «*βλέμμα είναι απ' έξω, με κοιτάζουν, δηλαδή είμαι πίνακας*». Και τούτο διότι, όπως είπαμε προηγουμένως, στο πεδίο του ορατού όπου το υποκείμενο αυτοσυγκροτείται ως «*εγώ*», χάρη στο πρωτόκολλο που ανάγεται στο στάδιο του καθρέφτη, αυτό που συμβαίνει, λέει ο Λακάν, είναι ότι «*αυτό που με καθορίζει θεμελιωδώς στο πεδίο του ορατού είναι το βλέμμα που είναι απ' έξω*». Και προσθέτει ότι

.....

5. Jacques Lacan, *Le Séminaire. Livre XI. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse* (1964), texte établi par J.-A. Miller, Seuil. Στα ελληνικά: *Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, μτφρ. Ανδρομάχης Σκαρπαλέζου, Ράππας, 1982, σσ. 139-156. Όλα τα σχετικά παραθέματα που αναφέρει στη συνέχεια η ομιλήτρια αντλούνται από αυτές τις σελίδες.

«μέσω του βλέμματος εισέρχομαι στο φως και από το βλέμμα δέχομαι την επίπτωση [του φωτός], ως εικόνα που αντανακλάται στον καθρέφτη».

Από τούτο το πρωτόκολλο προέρχεται αυτό που ο Λακάν αποκαλεί ρήγμα, διχοτόμηση, σχίσμα τού είναι, ένα ρήγμα στο οποίο προσαρμοζόμαστε. Έτσι, το είναι βρίσκεται διχασμένο ανάμεσα σε αυτό που πιστεύει ότι είναι και στο προσπονητό, στο φαίνεσθαι του, δηλαδή *«εκείνη τη χάρτινη τίγρη που δίνει προς θέαση»*. Η εικόνα μας είναι για τον καθένα μας το προσωπείο, το περίβλημα με το οποίο παίζουμε, αλλά υποδεικνύει παράλληλα *«το επέκεινα πέραν του οποίου υπάρχει το βλέμμα»*. Το προσωπείο ως πέπλο υποδεικνύει αυτό που η εικόνα κρύβει, το εν εκθλίπει βλέμμα.

Προς αυτή την κατεύθυνση εγγράφεται η λειτουργία του πίνακα, που ως καλλιτεχνική δημιουργία συμμετέχει, όπως επισήμανε ο Φρόντ, στη μετουσιωτική λειτουργία του βλέμματος που υπηρετεί το εκπολιτιστικό εγχείρημα της σκοπικής ενόρμησης. Με αυτή την έννοια, ο Λακάν αποδίδει στην εικαστική δημιουργία τη λειτουργία μιας *τιθάσσευσης του βλέμματος* [dompte regard], η οποία συμμετέχει επίσης στη λειτουργία της παραπλάνησης, δηλαδή της οφθαλμαπάτης [trompe-l'oeil]. Η οφθαλμαπάτη λειτουργεί ως πέπλο, με άλλα λόγια, ως κάτι –προσθέτει ο Λακάν– πέραν του οποίου, πέραν του φαινομενικού, θέλουμε να δούμε αυτό που δεν βλέπεται, το βλέμμα ως μη δυνάμενο να κατοπτριστεί, αλλά που ωστόσο συγκροτεί το πεδίο του ορατού ως αντικείμενο *μικρό άλφα*.

Εν προκειμένω, ο Λακάν υπενθυμίζει την απήχηση του αντικειμένου α στη μετουσιωτική του χρήση από την τέχνη στο κοινωνικό πεδίο, και πιο συγκεκριμένα όταν πρόκειται για έργα τέχνης που είναι απεικονίσματα, τα οποία έχουν ως αποτέλεσμα να μας καθηλώνουν υπό το βλέμμα τους. Σε αυτό προστίθεται το γεγονός ότι ο Θεός που απεικονίζεται στο εικόνισμα, το κοιτάζει κι εκείνος, προσθέτει ο Λακάν. Η εικόνα υποτίθεται ότι ευαρεστεί τον Θεό, οπότε ο καλλιτέχνης την προσφέρει στην επιθυμία του Θεού, όπως ακριβώς του προσφέρει μια θυσία, ώστε να διεγείρει τη θεϊκή επιθυμία.

Κατά τον Λακάν, το *να-δίνεις-προς-θέαση* [donner-à-voir] για να υποκινήσεις τη θεϊκή επιθυμία λειτουργεί για να κατευνάσει την όρεξη του ματιού. Το ζητούμενο είναι να κατευναστεί *«η γνήσια λειτουργία του οργάνου του ματιού, του αδηφάγου ματιού, που είναι το κακό μάτι»*. Το κακό μάτι είναι εκείνο που ενσαρκώνει μια δύναμη, τη δύναμη να φέρνει μαζί του αρρώστια, κακοτυχία, απώλεια, καταστροφή – εν ολίγοις, όλα τα συστατικά της δυστυχίας.

.....

6. Η έκφραση *«χάρτινη τίγρις»* είναι κινέζικη και σημαίνει κάτι εμφανώς απειλητικό, που όμως στην πραγματικότητα είναι ακίνδυνο.

Ο Λακάν επισημαίνει ότι αυτή τη δύναμη μπορούμε να τη φανταστούμε με βάση το συναίσθημα της *invidia* [φθόνος], ενός λατινικού όρου που προέρχεται από το ρήμα *vedere* [βλέπω, εννοώ, αντιλαμβάνομαι]. Καταφεύγει στη μαρτυρία του Αγίου Αυγουστίνου, όταν ως μικρό παιδί, βλέποντας τον αδελφό του κρεμασμένο στο στήθος της μητέρας του, τον κοιτάζει με *βλέμμα πικρό*, το οποίο τον αποσυνθέτει και επιδρά επάνω του σαν δηλητήριο.

Ο Λακάν αποσυνθέτει έτσι τη δύναμη του κακού ματιού ως πηγής φθόνου – με την έννοια της *invidia* –, ως σχετιζόμενη με τη θέση του υποκειμένου όταν βρίσκεται μπροστά στην εικόνα μιας περικλειστης πληρότητας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση που επικαλείται ο Λακάν, το μικρό παιδί που κρέμεται από το μητρικό στήθος είναι που ενσαρκώνει για το άλλο παιδί, αυτό που κοιτάζει, την κατοχή του αντικείμενου *α*, στην προκειμένη περίπτωση του στήθους της μητέρας, ενός αντικείμενου που είναι χαμένο για τον μικρό ζηλόφθονο. Με άλλα λόγια, η τοξική δύναμη του «πικρού βλέμματος», είτε του κακού ματιού, βασίζεται στην υπόθεση ότι ο άλλος απολαμβάνει το αντικείμενο από το οποίο έχουμε αποχωριστεί, το αντικείμενο που έχουμε χάσει.

Ο Λακάν επισημαίνει ότι, σε αυτή τη μορφοποίηση, το κακό μάτι είναι το *fascinum*, που σημαίνει ότι ενσαρκώνει τη σαγηνευτική δύναμη του βλέμματος, η οποία έχει ως αποτέλεσμα να σταματά την κίνηση, εισάγοντας ένα είδος απολίθωσης, απονέκρωσης. Οπότε, το ζητούμενο είναι να στερήσουμε από το κακό μάτι το βλέμμα προκειμένου να το ξορκίσουμε, και αυτή είναι, κατά τη γνώμη μου, η λειτουργία του φυλαχτού, του ματόχαντρου.

Για να επανέλθουμε στη Μέδουσα, αυτή θα είχε τη δύναμη, αφενός, να ενσαρκώνει ένα θανατηφόρο βλέμμα και, αφετέρου, να αποτελεί μια εικόνα ικανή να καθιστά ανίκητο το άτομο του οποίου την πανοπλία κοσμεί, όπως ισχύει με την Αθηνά και τον Αχιλλέα, αλλά και να είναι μια απεικόνιση που αναπαράγεται πληθωρικά, ιδίως κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, για να προστατεύει τα σπίτια από το κακό μάτι.

Το βλέμμα και η επενέργεια της επιστήμης

Ο λόγος της επιστήμης, και μάλιστα η ίδια η επιστήμη, ξεκινάει με τον Γαλιλαίο και το αξίωμά του σύμφωνα με το οποίο το μεγάλο Βιβλίο της Φύσης είναι γραμμένο σε μαθηματική γλώσσα. Μέσω της χρήσης και του χειρισμού των αριθμών, ο άνθρωπος μπορεί να έχει πρόσβαση στη διατύπωση των νόμων που διέπουν τη φύση. Χτίζει, εφεξής, μια νέα γνώση.

Στο κεφάλαιο ΙΑ' του δέκατου έβδομου Σεμιναρίου, *Το αντίστροφο της ψυχανάλυσης*, ο Λακάν διασαφηνίζει τις επιδράσεις του επιστημονικού λόγου στην υποκειμενικότητά μας, υπενθυμίζοντάς μας ότι «αυτό που χαρακτηρίζει την επιστήμη μας δεν είναι ότι εισήγαγε μια καλύτερη και ευρύτερη Γνώση του κόσμου, αλλά ότι ανέδειξε μέσα στον κόσμο πράγματα που δεν υπήρχαν καθόλου στο επίπεδο της αντίληψής μας».⁷ Έτσι, η επιστήμη μπόρεσε να πάρει, να απομονώσει ό,τι προέρχεται από τις αισθήσεις μας, στο επίπεδο του αυτιού και του ματιού για παράδειγμα, παράγοντας μια απαρίθμηση δονήσεων, και χάρη σε αυτό το παιχνίδι των αριθμών δημιούργησε δονήσεις που δεν έχουν καμία σχέση ούτε με τις αισθήσεις μας, ούτε με την αντίληψή μας. Ως εκ τούτου, η επιστήμη έχει γεμίσει τον κόσμο μας με κύματα που διαφεύγουν της αντίληψής μας και που, σύμφωνα με τον Λακάν, καταμαρτυρούν σήμερα την εκδήλωση, την παρουσία και την ύπαρξη της επιστήμης.

Έτσι, μέσω της επενέργειας της επιστήμης, ο μικρός μας πλανήτης Γη περιβάλλεται από κύματα, τα οποία, επειδή μπορούν να ληφθούν και να αναμεταδοθούν από συσκευές, μας κάνουν να παραγνωρίζουμε όλα όσα ταξιδεύουν γύρω μας ως φωνή και ως βλέμμα, πέρα από την απλή ακοή και την όρασή μας.

Με αυτόν τον τρόπο, ο λόγος της επιστήμης και η τεχνολογική του εφαρμογή έχει οδηγήσει στην παραγωγή διαφόρων gadgets που μας επιτρέπουν να συνδεόμαστε, gadgets που μας προσφέρονται στις βιτρίνες των καταστημάτων ως αίτια της επιθυμίας, κι έτσι αποτελούν υποκατάστατα του αντικειμένου α, σύμφωνα με τον Λακάν.

Ο λόγος της επιστήμης έχει εξωθήσει τα όρια του σώματος σε σημείο που να μας προσφέρει ως θέαμα τόσο τις εκδηλώσεις όσων μπορεί να συνέβησαν στο σύμπαν εκατομμύρια έτη φωτός πριν, όσο και όσα συμβαίνουν στην πιο απομακρυσμένη γωνιά του οργανισμού μας, χωρίς το βλέμμα μας να τα διακρίνει.

Ο λόγος της επιστήμης είναι ένα αποτέλεσμα της προόδου του πολιτισμού μας, συνεπιφέροντας παράλληλα μια δυσφορία, δυσφορία την οποία ο Φρόιντ προσδιόρισε ως μείζονα επίπτωση που σχετίζεται με την απόλαυση. Σύμφωνα με τον Φρόιντ, ο πολιτισμός επιβάλλει μια παραίτηση από την απόλαυση, αλλά εκείνο το μερίδιο απόλαυσης που αποποιούμαστε ανακτάται από το Υπερεγώ, μια βαθμίδα που μας επιβάλλει την απολαυσιακή της βούληση.

.....

7. Ζακ Λακάν, *Σεμινάριο δέκατο έβδομο. Το αντίστροφο της ψυχανάλυσης*, μτφρ. Ντ. Περτέση, Ν. Κατσογιάννη, Φ. Σιάτιστα, Μ. Φίλη, Δ. Βεργέτη, επιμ. Δ. Βεργέτη, Ντ. Περτέση, Βλ. Σκολίδη, Ψυχογιός, Αθήνα 2014, σ. 180.

Ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ, στο κείμενό του «Παίζοντας την παρτίδα»⁸ που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *La Cause du Désir*, συνοψίζει πολύ καλά αυτή την κίνηση λέγοντας ότι ο Φρόντ δείχνει πως η κίνηση του πολιτισμού είναι εγγενώς διαστροφική, επειδή η παραίτηση από την απόλαυση που φαίνεται να διακηρύσσει είναι στην πραγματικότητα μια προσταγή που τρέφεται από την απόλαυση της παραίτησης. Η προσταγή του Υπερεγώ είναι αυτή που δηλώνει, σύμφωνα με τον Λακάν, «Απόλαυσε!»

Ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ αναλύει τις συνέπειες της συμμαχίας του καπιταλιστικού λόγου και του λόγου της επιστήμης με όρους άμεσης διασύνδεσης του διαγραμμένου Υποκειμένου, του υποκειμένου του ασυνείδητου και του υπεραπολαυσιακού αντικειμένου α. Αυτό σημαίνει ότι το αντικείμενο α, όχι μόνο υποστηρίζει την πραγματικότητα της φαντασίωσης, αλλά υπεισέρχεται πλέον στη διαδικασία υποστήριξης της πραγματικότητας ως τέτοιας. Αυτή η πραγματικότητα που έχει γίνει φαντασίωση προσφέρεται για κάθε είδους χειραγώγηση, μέσω της κυριαρχίας της εικόνας και της αυξανόμενης ισχύος της επικυριαρχίας της γνώμης.

Το φιλελεύθερο υποκείμενο που δημιουργεί ο καπιταλιστικός λόγος, και το οποίο συναρμόζεται με το αντικείμενο α χάρη στην επιστήμη και τις τεχνολογίες που απορρέουν από αυτήν, βρίσκεται στο έλεος μιας αναδιαμόρφωσης της πραγματικότητας, καθότι η φαντασίωση έχει σήμερα το πρόσταγμα, κι αυτό προϋποθέτει μια απορρύθμιση του αντικειμένου υπεραπόλαυσης, σημειώνει ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ.

Το αντικείμενο υπεραπόλαυσης, και αίτιο της επιθυμίας, έχει γίνει επίσης αντικείμενο αποδοτικό, αφού είναι στη διάθεση των καταναλωτών. Έτσι, ο έρωτας, η επιθυμία, η τεκνοποίηση, όπως και η υπόσχεση απεριόριστης απόλαυσης, οι πιο ασυνήθιστες σεξουαλικές υπερβολές, οι πιο αποτρόπαιες ακρότητες που περιλαμβάνουν βασανιστήρια, αποκεφαλισμούς, θανάτωση, έχουν γίνει σήμερα προϊόντα της αγοράς.

Διαπιστώνουμε ότι το βλέμμα είναι σήμερα ένα εμπόρευμα που προσφέρεται στην αδηφαγία του ματιού, που μπορεί να το καταναλώνει χωρίς όρια.

Αυτό όμως που δεν αντιλαμβάνεται το φιλελεύθερο υποκείμενο, ως προς τη σχέση του με την απόλαυση, είναι ότι δεν αποβαίνει τίποτε περισσότερο από ένα γρανάζι της καπιταλιστικής μηχανής, ελεγχόμενο από την εξουσία του απόλυτου βλέμματος, τιθασευόμενο από μια φωνή με ισχυρή δύναμη χειραγώγησης που του επιβάλλει τις απόψεις και τις πεποιθήσεις του.

.....

8. J.-A. Miller, « Jouer la partie », *La Cause du Désir*, τχ. 105.

Το αποκορύφωμα του φιλελευθερισμού που απορρέει από την καπιταλιστική λογική είναι η υποταγή του κάθε ατόμου στην ολοκληρωτική εξουσία που επιβάλλουν οι αλγόριθμοι, οι οποίοι μετατρέπουν τον άνθρωπο σε αντικείμενο αναλώσιμο και καταναλωμένο, προορισμένο όπως κάθε άλλο gadget να μην είναι τίποτα περισσότερο από ένα απόβλητο για πέταμα.

Μετάφραση: Ιουλία Καράλη

ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΝΤΟΡΑΣ ΜΑΖΙ ΜΕ ΤΟΝ ΛΑΚΑΝ¹

Εστέλα Σολάνο - Σουάρες

Τον Ιούλιο του 1980, ο Λακάν μεταβαίνει στο Καράκας για να παραβρεθεί στην Πρώτη Διεθνή Συνάντηση του Φροϊδικού Πεδίου. Πολύ αργότερα, αυτές οι συναντήσεις, με την παρότρυνση του Ζακ-Αλέν Μιλέρ θα θεσμοποιηθούν σε συνέδριο το οποίο συγκεντρώνει τα μέλη της Παγκόσμιας Ένωσης Ψυχανάλυσης, ΠΕΨ, κάθε δύο χρόνια. Τότε λοιπόν, στο Καράκας, στην εναρκτήρια ομιλία του, ο Λακάν, απευθυνόμενος στους ακροατές του τους λέει το εξής :

«Σε εσάς εναπόκειται να είστε λακανικοί, εάν θέλετε. Εγώ, είμαι φροϊδικός. Και γι' αυτόν τον λόγο κρίνω ότι θα ήταν ευπρόσδεκτο να σας πω λίγα λόγια για τον διάλογο που διατηρώ με τον Φρόιντ, και που δεν είναι καινούργιος. Ιδού λοιπόν: τα δικά μου τρία δεν είναι ίδια με τα δικά του. Τα δικά μου τρία είναι το πραγματικό, το συμβολικό και το φαντασιακό. Κατέληξα να τα θεσπίσω μέσω μιας τοπολογίας, της τοπολογίας του βορρόμειου κόμβου. Αυτό κληροδότησα στους δικούς μου. Αυτό τους παρείχα για να προσανατολίζονται στην πρακτική τους. Προσανατολίζονται άραγε καλύτερα

.....

1. Η ομιλία πραγματοποιήθηκε στο κλειστό σεμινάριο της ΕΒΚ το Σάββατο 13 Απριλίου 2024.

απ' ότι με βάση την τοπική που κληροδότησε ο Φρόνιτ στους δικούς του;»²

Είναι πολύ διδακτικό. Από τη μια πλευρά μας αφήνει την επιλογή να αποκαλούμαστε λακανικοί, ενώ ο ίδιος χαρακτηρίζεται φροϊδικός. Εν τούτοις, τοποθετεί το διάβημά του ως αναγόμενο σε έναν διάλογο που διατηρεί ανέκαθεν με τον Φρόνιτ, και μας προτείνει προκειμένου να προσανατολιζόμαστε στην πρακτική, τον καρπό αυτού του διαλόγου, αυτό που αποκαλεί «τα δικά μου τρία», δηλαδή τα τρία πεδία που διακρίνει ως το πραγματικό, το συμβολικό και το φαντασιακό, πεδία που καθορίζει με βάση μια τοπολογία, την τοπολογία του βορρόμειου κόμβου. Διαφοροποιεί λοιπόν «τα δικά του τρία» από «τα τρία του Φρόνιτ», που είναι αυτά της δεύτερης τοπικής : το εγώ, το εκείνο και το υπερεγώ.

Αυτά τα λόγια του Λακάν έχουν για μένα αξία διαθήκης. Το κληροδότημα του δεν θα παραμείνει νεκρό γράμμα στο βαθμό που το χρησιμοποιούμε για να προσανατολιζόμαστε στην πρακτική. Με αυτήν την έννοια «τα δικά του τρία» μπορούν να μας χρησιμεύσουν ως αναγνωστικά εργαλεία.

Προτείνω λοιπόν να διαβάσουμε ένα κλασικό φροϊδικό κείμενο στο φως της ύστερης και ύστατης διδασκαλίας του Λακάν. Πρόκειται για την περίπτωση της Ντόρας στην οποία επιστρέφουμε ακριβώς επειδή τα διδάγματα που προκύπτουν δεν έχουν ακόμη εξαντληθεί.

Προτείνω λοιπόν, αφενός να δώσουμε έμφαση στην προβληματική του υστερικού συμπτώματος και αφετέρου να αναδείξουμε τους μαιάνδρους, που σχετίζονται με το μπέρδεμα της υστερικής όσον αφορά τη θηλυκότητα, ως τους μαιάνδρους που υποστηρίζουν τη σινθωματική θέση της.

Η περίπτωση της Ντόρας

Ας προχωρήσουμε λοιπόν αμέσως στην περίπτωση. Σας υπενθυμίζω τα ουσιώδη στοιχεία. Σε ηλικία 18 ετών η Ντόρα οδηγείται από τον πατέρα της σε έναν γιατρό ο οποίος είχε ασχοληθεί με τον ίδιο (τον πατέρα) στο παρελθόν, είχε κάνει σωστή διάγνωση και είχε εφαρμόσει αποτελεσματική θεραπεία.

Η Ντόρα υποφέρει από σωματικά συμπτώματα ήδη από τα παιδικά της χρόνια. Σε ηλικία οκτώ ετών είχε χρειαστεί μια αγωγή για

.....

2. Πρόκειται για ανέκδοτη ομιλία του Λακάν που πραγματοποιήθηκε στις 12 Ιουλίου 1980 στο Καρακάς της Βενεζουέλας και συνιστά κατά κάποιο τρόπο τη διαθήκη του.

αναπνευστικές διαταραχές. Η δύσπνοια της είχε εκληφθεί τότε, από τον γιατρό της, ως νευρική διαταραχή. Σε ηλικία δώδεκα ετών η Ντόρα αρχίζει να έχει ημικρανίες και κρίσεις νευρικού βήχα. Αυτές οι κρίσεις του βήχα επιμένουν και παραμένουν στην επικαιρότητα μέχρι και τα δεκαοκτώ της, συνδυάζονται δε και με μια πλήρη αφωνία.

Αυτά τα υστερικά συμπτώματα ο Φρόιντ τα χαρακτηρίζει «κοινότοπα»³. Τόσο η δύσπνοια, ο νευρικός βήχας, η αφωνία, όσο και η «κατάθλιψη, το υστερικό θυμικό μειωμένης κοινωνικότητας και η απέχθεια, πιθανά ανειλικρινής, απέναντι στη ζωή»⁴, θεωρούνται από τον Φρόιντ ως υπαγόμενα σε μία «μικρή υστερία», καθώς δεν βρίσκει στη Ντόρα τα χαρακτηριστικά συμπτώματα των μεγάλων κλινικών εικόνων της εποχής εκείνης.

Το γεγονός που υπαγόρευσε την απόφαση του πατέρα να οδηγήσει την κόρη του στον Καθηγητή Φρόιντ, είναι ένα αποχαιρετιστήριο γράμμα που έγραψε η Ντόρα, και το άφησε σε κοινή θέα ώστε να το διαβάσουν οι γονείς της. Στο γράμμα αυτό έγραφε πως δεν αντέχει πια τη ζωή. Όπως το υπογραμμίζει ο Φρόιντ, η Ντόρα είχε φροντίσει ώστε οι γονείς της να βρουν και να διαβάσουν αυτό το γράμμα.

Ο πατέρας της Ντόρας παρουσιάζεται από τον Φρόιντ ως ταλαντούχος, δραστήριος «μεγαλοβιομήχανος, ο οποίος χαίρει αξιόλογης οικονομικής κατάστασης», είναι όμως άρρωστος εφόσον υποφέρει εδώ και πολλά χρόνια από τα επακόλουθα και τις συνέπειες μιας συφιλιδικής λοίμωξης από την οποία προσβλήθηκε πριν από τον γάμο του⁵.

Η μητέρα της ασθενούς, είναι ένα πρόσωπο που περνάει απαρατήρητο, ο δε Φρόιντ λέει για εκείνη ότι δεν είναι «ούτε ιδιαίτερα μορφωμένη ούτε ιδιαίτερα έξυπνη»⁶ και ότι απ' όταν εκδηλώθηκε η ασθένεια του συζύγου της, είναι εντελώς απορροφημένη από ένα καταναγκαστικό σύμπτωμα καθαριότητας του σπιτικού της. Η νεαρή κοπέλα μη βρίσκοντας τη μητέρα της άξια ενδιαφέροντος όχι μόνο αποποιείται κάθε είδους μητρική επιρροή, αλλά ασκεί και πικρόχολες κριτικές σε βάρος της.

Απ' ό,τι φαίνεται η μητέρα της Ντόρας, την οποία ο Φρόιντ δεν συνάντησε ποτέ, απουσιάζει από την κλινική εικόνα που μας δίνεται για την κόρη της και μας λυπεί το γεγονός ότι δεν βρίσκουμε στο κλινικό ιστορικό στοιχεία σχετικά με τον όλεθρο στη σχέση μητέρας - κόρης.

.....

3. Sigmund Freud, Dora in Cinq psychanalyses, PUF, France, 1972, σ.14.

4. Στο ίδιο.

5. Στο ίδιο, σσ. 10-11.

6. Στο ίδιο, σ.11.

Η Ντόρα έχει έναν αδελφό μεγαλύτερό της κατά ενάμισι χρόνο, για τον οποίο ο Φρόντ σημειώνει ότι « είχε αποτελέσει άλλοτε, το πρότυπο στο οποίο η αυτοεκτίμησή της την ωθούσε να μοιάσει »⁷ αποτελώντας κατ' αυτόν τον τρόπο το υπόβαθρο μιας θεμελιώδους φαντασιακής ναρκισσιστικής ταύτισης.

Στην ουσία λοιπόν, για τον Φρόντ, ο μόνος που μετράει πραγματικά «στην πλοκή της παιδικής και παθολογικής ιστορίας»⁸ της Ντόρας, είναι ο πατέρας. Όχι όμως ο πατέρας από μόνος του, ως τέτοιος, όπως μαθαίνουμε, πρόκειται για τον πατέρα μαζί με τα συμπτώματά του.

Πράγματι, ο πατέρας της Ντόρας παρουσιάζει στον Φρόντ τα πρόσφατα στοιχεία για τα συμπτώματα της κόρης του εγκαθιστώντας παράλληλα μία σύνδεση με τη δική του κατάσταση. Μαθαίνουμε ότι ο πατέρας είναι πολύ δεμένος με την κόρη του και ότι οι δυο τους είχαν ο ένας για τον άλλο μια αμοιβαία τρυφερότητα. Μαθαίνουμε επίσης ότι οι διαστάσεις αυτής της αμοιβαίας τρυφερότητας αυξανόταν όλο και περισσότερο καθώς έκαναν την εμφάνισή τους οι διάφορες σοβαρές ασθένειες του πατέρα, οι οποίες άρχισαν να εκδηλώνονται όταν η Ντόρα ήταν έξι χρονών. Εκείνη την εποχή η προσβολή από φυματίωση του πατέρα, οδήγησε την οικογένεια να μετακομίσει σε μια μικρή πόλη όπου θα μείνουν για 10 χρόνια, στην πόλη Μπ. όπου θα συμβεί μια θεμελιώδους σημασίας συνάντηση.

Η ίντριγκα

Στην πόλη Μπ. η οικογένεια θα αναπτύξει στενές φιλικές σχέσεις με ένα ζευγάρι που κατοικούσε σε εκείνο το μέρος από πολλά χρόνια, το ζεύγος των Κ.

Η κ. Κ. θα περιθάψει τον πατέρα στην διάρκεια της σοβαρής ασθένειάς του και γι' αυτόν τον λόγο ο πατέρας λέει ότι « η κ. Κ. απόκτησε το δικαίωμα της αιώνιας ευγνωμοσύνης του »⁹. Με τον καιρό η κ. Κ. και ο κ. Κ. θα αποτελέσουν με την Ντόρα και τον πατέρα της αυτό που ο Λακάν ονομάζει μία «καντρίλια»,¹⁰ και μάλιστα από τις πιο αρμονικές. Και ενώ η κ. Κ. ασχολείται με τα συμπτώματα του πατέρα, η νεαρή Ντόρα ασχολείται

.....
7. Στο ίδιο, σ. 12.

8. Στο ίδιο, σ. 10.

9. Στο ίδιο, σ. 15.

10. Jacques Lacan, Intervention sur le transfert, Écrits, Seuil, Παρίσι, 1966, σ. 219. Βλ. Περιοδικό Ψυχανάλυση, τεύχος 1, σ. 12.

με μεγάλο ζήλο με τα παιδιά του ζεύγους Κ. ενώ γίνεται ταυτόχρονα η ίδια αντικείμενο του ενδιαφέροντος του κ. Κ. Κανείς δε θα μπορούσε να προσάψει οτιδήποτε επί του θέματος. Ανταλλάσσουν δώρα και λουλούδια μεταξύ τους, μια μέρα όμως η ισορροπία αυτής της κατάστασης συντρίβεται και η «η διάταξη διαλύεται».

Η νεαρή κοπέλα δέχτηκε να κάνει έναν περίπατο με τον κ. Κ. στην όχθη μιας λίμνης. Εκείνος της έκανε ερωτικές προτάσεις στις οποίες του απάντησε με ένα χαστούκι. Μετά από αυτό, η σχέση του πατέρα της με την κ. Κ. της γίνεται ανυπόφορη, υπαινίσσεται μια ενδεχόμενη αυτοκτονία, και απαιτεί από τον πατέρα της να διακόψει την εξωσυζυγική σχέση του, καταγγέλλοντας ότι η ίδια αποτελεί αντικείμενο μιας επαίσχυντης συναλλαγής, εφόσον θεωρεί ότι ο πατέρας της την παραδίδει στις ορέξεις του κ. Κ. έτσι ώστε εκείνος να επιδίκεται ανενόχλητος στην εξωσυζυγική του σχέση με τη κ. Κ.

Τι συνέβη λοιπόν; Ο Φρόιντ δεν θα διασαφηνίσει το πώς χάλασε αυτή η ισορροπία παρά πολύ αργά, όταν θα χρεωθεί το κόστος της αμηχανίας του μπροστά στο ενδιαφέρον που έδειχνε η Ντόρα για την κυρία Κ., πυρήνα της απόλαυσής της.

Πράγματι, ο Φρόιντ αφέθηκε να παρασυρθεί από τη υστερική μυθοπλασία, δηλαδή την οιδιπόδεια μυθοπλασία, και θεώρησε ότι η Ντόρα που αγαπούσε τόσο πολύ τον πατέρα της ένωθε να την έλκει ο κ. Κ. ως υποκατάστατο του πατέρα. Αυτή η αμηχανία δυσχέρανε τον Φρόιντ στην διαλεύκανση της περίπτωσης.

Μέσα από τον διάλογο που διατήρησε με τον Φρόιντ, σε όλη την διάρκεια της διδασκαλίας του, ο Λακάν θα αξιοποιήσει τις συνέπειες της αποτυχίας του Φρόιντ. Μια από τις μείζονες αξιοποιήσεις είναι η εκτροπή της ψυχανάλυσης από τον φροϊδικό μύθο, μετατοπίζοντάς την επέκεινα του πατέρα, και ανοίγοντας έτσι τον δρόμο προς την *ex-istence*, την εξιστάμενη ύπαρξη του πραγματικού της απόλαυσης.

Παρόλα αυτά, ο Φρόιντ είχε αντιληφθεί σωστά τη διάσταση της «*ψευδόμενης αλήθειας*» που εμπεριείχε το κατηγορητήριο της Ντόρας. Για ποιο λόγο η Ντόρα απαιτεί από τον πατέρα της να βάλει ένα τέλος στη σχέση του με την κ. Κ. ενώ προηγουμένως η ίδια διευκόλυνε τις συνευρέσεις και τις περιπτώξεις τους, γινόμενη συνεργός και ενθαρρύνοντας με τον τρόπο της αυτή τη σχέση; Η Ντόρα συμμετείχε και μάλιστα συμμετείχε ενεργά στην αταξία για την οποία παραπονιόταν. Είχε συμβάλλει με τη δράση της στη συλλογική τύφλωση, και ξαφνικά, μετά τη σκηνή της λίμνης, αρνείται πλέον να κλείνει τα μάτια και καταγγέλλει την κατάσταση. Χρειαζόταν όμως να προχωρήσει η θεραπεία για να δει κανείς σαφέστερα.

Το σύμπτωμα της Ντόρας

Ας επανέλθουμε στο σύμπτωμα της Ντόρας. Ο Φρόιντ εξ αρχής υποψιαζόταν ότι το σύμπτωμα της δεν ήταν άσχετο με την κατάσταση του πατέρα, ότι εμπεριείχε δηλαδή μία σημασία σχετική με μια σεξουαλική φαντασίωση.¹¹

Το υστερικό σύμπτωμα συμπυκνώνει στη διάσταση του νοήματος μια αλήθεια σχετική με μια φαντασιωτική σημασία, ενώ στη διάσταση της απόλαυσης καθίσταται σωματοσυμβάν. Το σώμα της Ντόρας «απολαμβάνεται», «*se jouit*»¹², μέσα από το σύμπτωμα, ως ένα σώμα που προσβάλλεται από αναπνευστική δυσκολία, αφωνία και βήχα.

Στη διάρκεια αυτής της σύντομης ανάλυσης, η οποία διήρκησε τρεις μήνες, το σημαίνον *Vermögen*, που σημαίνει περιουσία, τύχη αλλά και ισχύ, έρχεται στα χείλη της Ντόρας την κατάλληλη στιγμή, όταν λέει ότι υποψιάζεται ότι η κ. Κ. δεν αγαπάει τον πατέρα της παρά μόνο επειδή είναι πλούσιος, τυχερός. Ο Φρόιντ ακούει αυτή τη φράση της ως ερχόμενη να συγκαλύψει το αντίθετό της, ότι δηλαδή ο πατέρας της *δεν είχε πλούτη, ισχύ* αλλά τουναντίον ως άνδρας ήταν ανίκανος (*impuissant*)¹³. Δια της οδού του διφορούμενου της *lalangue*, της *γλαλώσσης*, ο Φρόιντ συλλαμβάνει το «απολαυσινόημα», το «*jouit-sens*»¹⁴, του συμπτώματος ως τον απόηχο στο σώμα μιας στοματικής απόλαυσης.

Πράγματι, ο Φρόιντ μας υπενθυμίζει ότι το νεαρό κορίτσι ήξερε ότι ένας ανίκανος άνδρας μπορεί να προσφύγει σε άλλους τρόπους σεξουαλικής ικανοποίησης, όπου ενέχονται τα όργανα που για την ίδια αποτελούσαν έδρα ενός ερεθισμού, δηλαδή ο λαιμός και η στοματική κοιλότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το σύμπτωμα της Ντόρας, σύμφωνα με τον Φρόιντ, ερχόταν να αντιπροσωπεύσει «μια κατάσταση σεξουαλικής ικανοποίησης *per os*», δια της στοματικής οδού, μεταξύ δύο προσώπων των οποίων οι ερωτικές σχέσεις την απασχολούσαν ακατάπαυστα¹⁵. Αυτή η ερμηνεία του Φρόιντ έπεσε διάνα, αν κρίνουμε από το αποτέλεσμα της, δηλαδή την άρση του συμπτώματος.

.....

11. Sigmund Freud, ό.π., σ. 33.

12. Jacques Lacan, *La Troisième*, Lacan au miroir des sorcières, *La Cause freudienne*, n° 79, Navarin Éditeur, Παρίσι, 2011, σ. 25.

13. Στο ίδιο, σ. 33.

14. Jacques Lacan, *Télévision*, *Autres Écrits*, Le Seuil, Παρίσι, 2001, σ. 517.

15. Sigmund Freud, ό.π., σ. 34.

Ακολουθώντας λοιπόν τον Λακάν μπορούμε να πούμε πλέον ότι το σώμα της Ντόρας «απολαμβάνεται μόνο του, αυτοαπολαμβάνεται», « *se jouit tout seul* », δια του συμπτώματος μέσα από την ενεργοποίηση του ίχνους μιας αρχέγονης στοματικής απόλαυσης. Το Ένα του συμπτώματος, υποστηρίζει έτσι τη φαντασιακή πλασματικότητα που κάνει πιστευτή την ύπαρξη της διάφυλης σχέσης που δεν υπάρχει, ανάμεσα στον πατέρα της και την κ. Κ.

Όπως ανέδειξε ο Φρόντ, η στοματική απόλαυση που ικανοποιείται μέσα από το σύμπτωμα προέρχεται από μια αρχέγονη απόλαυση της οποίας το ίχνος, που ενεργοποιείται μέσα από την επανάληψη, αποτελεί μαρτυρία μιας καθήλωσης. Πράγματι η Ντόρα υπήρξε ένα παιδί που πιπιλίζει και επιδιόταν ανεμπόδιστα σε αυτή την ευχαρίστηση μέχρι την ηλικία των τεσσάρων ή πέντε ετών. Η Ντόρα μεταφέρει στον Φρόντ μια σκηνή από τα πρώτα παιδικά χρόνια της. Βλέπει τον εαυτό της να κάθεται καταγής πιπιλίζοντας τον αριστερό της αντίχειρα, ενώ ταυτόχρονα με το δεξί της χέρι παίζει τραβώντας το αυτί του αδελφού της που κάθεται ήσυχα δίπλα της. Ο Φρόντ βρίσκει ότι σε αυτή τη σκηνή υπάρχει «ένας πλήρης τρόπος αυτό-ικανοποίησης μέσω του το πιπιλίσματος...».¹⁶ Αυτή η παρατήρηση του Φρόντ παραπέμπει βεβαίως στον αυτιστικό χαρακτήρα της απόλαυσης. Ο Λακάν, στην ύστερη διδασκαλία του, αποδίδει στην αυτιστική διάσταση της απόλαυσης την αξία της απόλαυσης του Ενός, του ολομόναχου Ενός, δίχως Άλλον. Έτσι, στην εν λόγω σκηνή, το σώμα της Ντόρας, που ικανοποιείται ολομόναχο από το πιπιλίσμα, είναι το σώμα ως «απολαμβάνουσα ουσία» [substance jouissante] ¹⁷.

Ταυτόχρονα όμως, η παρουσία του σώματος του μεγαλύτερου αδελφού της, που κάθεται δίπλα της, της παρέχει την πρώτη, την αρχική μήτρα μιας φαντασιακής ταύτισης με ένα αρσενικό alter ego, θέτοντας επί τάπητος, αυτή τη φορά, τη διάσταση του σώματος ως φαντασιακής συνεκτικότητας. Η σύνθεση αυτής της σκηνής είναι πολύ ενδιαφέρουσα : αφενός το σώμα του μικρού κοριτσιού αυτοαπολαμβάνεται μέσω του πιπιλίσματος, ενώ ταυτόχρονα είναι γαντζωμένο στη φαντασιακή συνεκτικότητα του σώματος του αδελφού της. Βλέπει τον εαυτό της, σε αυτή τη σκηνή, μέσα από το πρίσμα του φαντασιακού της διπλότυπου.¹⁸ Ο μεγάλος αδελφός ως alter ego, της παρέχει την έδρα, το στήριγμα μιας αρχέγονης αρσενικής ταύτισης, ως i(a).

.....

16. Στο ίδιο, σ. 37.

17. Jacques Lacan, Le Séminaire Livre XX, Encore, texte établi par J.-A. Miller, Le Seuil, Παρίσι, 1974, σ. 26. Βλ. Ζακ Λακάν, Το Σεμινάριο, Βιβλίο 20°, Ακόμη, Ψυχογίος, σ. 68.

18. Jacques Lacan, Intervention sur le transfert, σ. 221. Βλ. Ψυχανάλυση, τεύχος 1, σ. 14.

Το σύμπτωμα ως εκδοχή του πατέρα

Η ανδρική ταύτιση της Ντόρας σε σχέση με τον πατέρα τίθεται επί τάπητος με δύο εκφάνσεις. Αφενός σε σχέση με το χαρακτηριστικό της ανικανότητας, που εντοπίζει στον πατέρα, και το οποίο φέρνει σε πρώτο πλάνο τον ευνουχισμό του πατέρα ως αποτέλεσμα του συμβολικού. Η υστερική στρατηγική, εδώ, συνίσταται στην υποστήριξη του ανίκανου πατέρα. Η άλλη έκφανση της ανδρικής ταύτισης σε σχέση με τον πατέρα υποστηρίζεται από το σύμπτωμα, τον βήχα. Ο βήχας για τη Ντόρα δεν αποτελεί χαρακτηριστικό ταύτισης με τον πατέρα, αλλά απολαυσιακό γράμμα εφόσον θέτει σε πρώτο πλάνο την ασθένεια του πατέρα, ασθένεια που φέρνει επί σκηνής το σφάλμα του πατέρα μέσω της συφιλιδικής προσβολής που είχε υποστεί.

Καθόσον ο πατέρας είχε επίσης προσβληθεί από μια πνευμονική νόσο, και δεδομένου ότι ο βήχας της είχε προκληθεί από μια ρινική καταρροή, ο Φρόιντ οδηγήθηκε, μέσα από της κατηγορίες της Ντόρας προς το πατέρα, στο συμπέρασμα ότι αυτή η καταρροή δεν ήταν τόσο κοινότοπη. Πράγματι, η μητέρα της είχε παρουσιάσει άλλοτε μια κολπική καταρροή, η οποία δεν πρέπει να ήταν άσχετη με το αφορδίσιο νόσημα του πατέρα. Η ίδια η Ντόρα είχε παρουσιάσει λευκά κολπικά υγρά, που ο Φρόιντ συσχετίζει με την αυνανιστική της δραστηριότητα. Το σημαίνουν «καταρροή» μέσα από τη μετωνυμική μετατόπισή του καταγράφει τόσο την ασθένεια όσο και το σφάλμα. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, σύμφωνα με τον Φρόιντ, ο βήχας της Ντόρας διακηρύσσει σε όλον τον κόσμο το εξής : *«Είμαι η κόρη του μπαμπά. Έχω μια καταρροή όπως εκείνος. Με αρρώστησε όπως αρρώστησε και τη μαμά. Εξ αιτίας του διακατέχομαι από κακά πάθη που τιμωρούνται με την αρρώστια»*.¹⁹

Βρίσκουμε αυτήν την ανάγνωση του Φρόιντ υποδειγματική με την έννοια ότι αναδεικνύει σαφώς ότι το σύμπτωμα στη Ντόρα καθιστά τον πατέρα εξ-ιστάμενο, τον καθιστά υπαρκτό, όχι ως συμβολικό πατέρα, αλλά υπό την ιδιότητα του συμπτώματος, εξασφαλίζοντάς του μια γενεαλογία, όχι συμβολική, ούτε φαντασιωσική, αλλά πραγματική. Ο Λακάν αναδιατυπώνει αυτό το σημείο στο 23° Σεμινάριο, όταν λέει ότι: *«ο πατέρας είναι ένα σύμπτωμα ή ένα σίνθωμα»*²⁰, και ως τέτοιος εξ-ίσταται του φαντασιακού,

.....
19. Στο ίδιο, σ. 61.

20. Jacques Lacan, Le Séminaire Livre XXIII, *Le sinthome*, texte établi par J.-A. Miller, Seuil, Παρίσι, 2005, σ. 19.

του πραγματικού και του συμβολικού, διασφαλίζοντας τον αινιγματικό δεσμό τους. Με αυτήν την ιδιότητα το σίνθωμα εμφανίζεται ως τέταρτος δακτύλιος του βορρόμειου κόμβου, ως ένας τελεστής συνεκτικότητας που έρχεται για να δέσει τους τρεις άλλους δακτύλιους. Από αυτήν την άποψη, το σύμπτωμα της Ντόρας διασφαλίζει μια *père-version* (που στα γαλλικά συνηχεί με τη διαστροφή, *perversion*) μια στροφή προς τον πατέρα και μια εκδοχή του πατέρα. Η εκδοχή του πατέρα που διασφαλίζεται από το γράμμα του συμπτώματος προσκαλεί τόσο την υποτιθέμενη απόλαυση του πατέρα όσο και το σφάλμα του, τα οποία συμπυκνώνονται και τα δύο στο σύμπτωμα. Μπορούμε να συμπεράνουμε λοιπόν ότι εάν το σύμπτωμα της Ντόρας είναι μία στροφή προς τον πατέρα, αυτή η στροφή δεν μπορεί παρά να είναι πραγματική, με την έννοια ότι αυτό που διακυβεύεται είναι το πραγματικό του πατέρα.

Εξάλλου, όσον αφορά το σφάλμα ο Λακάν κάνει μια πολύτιμη υπόδειξη στο 23° Σεμινάριο, όταν μέσα από μια διαγλωσσική ανάγνωση, παρατηρεί ότι το σημαίνον *sin* στα αγγλικά σημαίνει το πρώτο σφάλμα, την αμαρτία, και ότι το σημαίνον αυτό, το *sin*, υπεισέρχεται στην γραφή του σινθώματος στα γαλλικά, *sinthome*.²¹ Θα λέγαμε ότι υπάρχει μια μυστική αλληλεγγύη ανάμεσα στο σφάλμα και στην απόλαυση, εφόσον κάθε δραστική απόλαυση είναι απόλαυση του Ενός, ελλείψει της απόλαυσης του Άλλου που δεν υπάρχει. Το χάσμα της διάφυλης σχέσης καθιστά λοιπόν την απόλαυση σφαλερή. Το σίνθωμα, ως τέτοιο, έρχεται να διορθώσει το σφάλμα, το σφάλμα που σχετίζεται με αυτό που είναι αδύνατο να γραφτεί, διασφαλίζοντας έτσι την διόρθωση του σφάλματος της γραφής του βορρόμειου κόμβου, δια μέσου της γραφής του απολαυσιακού γράμματος που δεν σταματάει να γράφεται στη θέση της διάφυλης σχέσης που δεν μπορεί να γραφτεί.

Το σφάλμα του πατέρα δεν αναφέρεται μόνο στις νεανικές του αμαρτίες, αλλά δηλώνει επίσης, και θεμελιωδώς, ότι ο πατέρας, απέναντι στο πραγματικό, είναι ανίκανος. Ο πατέρας δεν έχει τα μέσα για να τη «σώσει»²², όπως φαίνεται εξάλλου και στο πρώτο όνειρο της Ντόρας. Δεν μπορεί να τη σώσει από την έμφυλη διάσταση ούτε να τη γιατρέψει από το αδύνατο που διακυβεύεται στη σεξουαλικότητα, στην έμφυλη διάσταση.

Το σύμπτωμα χρησιμεύει λοιπόν στη Ντόρα ώστε να κατασκευάσει μια εκδοχή του πατέρα, καθώς επίσης και μια εκδοχή της σχέσης μεταξύ των φύλων, κάνοντας με αυτόν τον τρόπο να υπάρξει μια εκδοχή της γυναίκας που δεν υπάρχει.

.....

21. Στο ίδιο, σ. 13.

22. Sigmund Freud, *ό.π.* σ. 66.

Η Ντόρα και Η γυναίκα που δεν υπάρχει

Πράγματι, ο Λακάν ανέδειξε πολύ νωρίς στη διδασκαλία του, ότι για την Ντόρα «Η γυναίκα είναι ένα αντικείμενο που είναι αδύνατον να αποσπαστεί από μια αρχέγονη στοματική επιθυμία». ²³ Αυτή η πρόταση θα γίνει λιγότερο αινιγματική στο 20° Σεμινάριο, όπου ο Λακάν επιχειρεί την επίλυση του φροϊδικού αδιέξοδου, αδιέξοδο που εκφράζεται μέσα από το αινιγματικό για τον Φρόιντ ερώτημα : «Τι θέλει η γυναίκα;». Για να βγει η ψυχανάλυση από αυτό το αδιέξοδο, θα χρειαστεί ο Λακάν να απελευθερώσει τις γυναίκες από την ολικά φαλλική λογική, θα χρειαστεί δηλαδή να επεξεργαστεί τη λογική της εμφυλοποίησης, αποκαλύπτοντας το αδύνατο της έμφυλης διάστασης και τους τρόπους απόλαυσης που προκύπτουν από την πλευρά του άνδρα και από την πλευρά της γυναίκας.

Εδώ, θα υπενθυμίσουμε εν συντομία αυτό το θεμελιώδες θέμα: το έμφυλο, le sexuel, συνιστά χάσμα. Για τα ομιλούντα όντα, ή ομιλ-όντα η διάφυλη σχέση, δεν γράφεται. Η γλώσσα μάς έχει οδηγήσει στον αποχωρισμό από την εγγεγραμμένη στο σώμα ενστικτώδη γνώση, την σχετική με το φύλο. Αυτό το αδύνατο μας απομακρύνει, μας αποχωρίζει από το καθεστώς της αναγκαιότητας και μας οδηγεί στον δρόμο της ενδεχομενικότητας της συνάντησης. Οι συναντήσεις ανάγονται σε κάποια αντήρηση ή συνήρηση στο επίπεδο του ασυνειδήτου. Πλην όμως, ενώ στο ασυνείδητο, όπως λέει ο Λακάν, τα σημαίνοντα συνευρίσκονται μεταξύ τους δημιουργώντας μορφώματα του ασυνειδήτου, το καθαυτό ασυνείδητο περιστρέφεται γύρω από ένα αδύνατο χάσμα όσον αφορά το έμφυλο. Αυτό είναι το πραγματικό του ασυνειδήτου. Το σώμα βέβαια απολαμβάνει, αλλά απολαμβάνει το Ένα, απολαμβάνει το σημαίνον ως ολομόναχο Ένα, και το Ένα δεν στοιχειοθετεί σχέση με τον Άλλο. Εντούτοις, υπάρχει ένα σημαίνον που έρχεται να εγγραφεί στη θέση της απουσίας του σημαίνοντος που θα συνιστούσε σχέση, αναπληρώνοντας έτσι την απουσία του απ-φύλου [*«ab-sexe»* (absence – sexe)] και το σημαίνον αυτό είναι το φαλλικό σημαίνον. Το ασυνείδητο είναι φάλλοκεντρικό και δημιουργεί πλασματικότητες (fictions) σχετικά με το έμφυλο νόημα που δεν υπάρχει.

Ως προς τη φαλλική λειτουργία, λειτουργία «σημασιολογική» σε ό,τι αφορά το έμφυλο, τα ομιλούντα όντα αυτοπροσδιορίζονται σε σχέση με τον τρόπο απόλαυσής τους, τον τρόπο με τον οποίο απολαμβάνουν. Για τους μεν ισχύει το *Κάθε άνδρας*, του οποίου η απόλαυση είναι ολικά φαλλική και για τους άλλους (τις άλλες) είναι της τάξης του μη-όλου ως προς τη

.....

23. Jacques Lacan, Intervention sur le transfert, *Écrits*, σ. 221. Βλ. Ψυχανάλυση, τεύχος 1, σ. 14.

φαλλική λειτουργία, εφόσον ένα μέρος αυτής της απόλαυσης διαφεύγει ως μη εγγραφόμενο στη φαλλική λειτουργία όντας επιπλέον απόλαυση, μη δυνάμενη να ειπωθεί, ως πέραν του φαλλού, ως πραγματική, δηλαδή ως εκτός νοήματος. Σε αυτούς τους τύπους εμφυλοποίησης, που δεν αναφέρονται στις ανατομικές διαφορές, δηλαδή η διαφοροποίηση της έμφυλης απόλαυσης δεν σχετίζεται με την ανατομική διαφορά, ο Λακάν επισημαίνει ότι στην πλευρά άνδρας, το αντικείμενο μικρό α έρχεται στη θέση του παρτενέρ που λείπει στη φαντασίωση.

$$\frac{a}{S(A)}$$

Το μικρό α έρχεται στη θέση του κενού συνόλου: το αντικείμενο α υποκαθιστά το κενό σύνολο.

Η Ντόρα κάνει τον άνδρα χρησιμοποιώντας το αντικείμενο α, αρχικά στοματικό...

Το αντικείμενο α έρχεται να υποκαταστήσει τον Άλλο υπό τη μορφή του αιτίου της επιθυμίας είτε ως αντικείμενο της απομύζησης, είτε ως πρωκτικό αντικείμενο, είτε ως αντικείμενο βλέμμα ή φωνή. Ο Λακάν μας υπενθυμίζει ότι αυτά τα αντικείμενα καλούνται, ως υποκατάστατα του Άλλου, στη θέση του αιτίου της επιθυμίας. Υπογραμμίζει επίσης ότι το αντικείμενο ως στήριγμα-υποκατάστατο, υποκατάστατο του Άλλου υπό τη μορφή του αιτίου της επιθυμίας δεν είναι έμφυλο, είναι α-φυλο, a-sexué. Το αντικείμενο μικρό α δεν έχει φύλο, υποκαθιστά τον παρτενέρ ως αίτιο της επιθυμίας. Δια μέσου αυτού του τεχνάσματος της υποκατάστασης ο άνδρας κάνει να υπάρξει Η γυναίκα που δεν υπάρχει²⁴. Το κατ' επίφαση (semblant) είναι του αντικειμένου α κάνει πιστευτή την ύπαρξη της γυναίκας που δεν υπάρχει, επιπωματίζει το χάσμα της ex-istence, της εξιστάμενης ύπαρξης. Μήπως αυτή δεν είναι και η περίπτωση της Ντόρας που κάνει να υπάρξει Η γυναίκα που δεν υπάρχει, μέσα από την απόλαυση του στοματικού αντικειμένου; Δι' αυτής της οδού, η Ντόρα «κάνει τον άνδρα» συμμετέχοντας στην ομοφυλόφιλη (ανδροφυλόφιλη) παρεξήγηση²⁵ (ο Λακάν γράφει τη λέξη ομοφυλόφιλη με δύο m: hommosexuel, homme : άνδρας) που συνίσταται, πάντα κατά τον Λακάν, στην υποκατάσταση του σημαίνοντος

24. Jacques Lacan, Le Séminaire. Livre XX. Encore, σ. 58 και 115, Βλ. Ζακ Λακάν, Το Σεμινάριο, Βιβλίο XX, Ακόμη, σ. 153 και 295.

25. Jacques Lacan, στο ίδιο, σ. 79. Βλ. Ζακ Λακάν, Το Σεμινάριο, Βιβλίο XX, Ακόμη, σ. 201.

που λείπει στον Άλλο από το αντικείμενο α-φυλο, α-sexué.

Αφενός, μέσω της απόλαυσης του συμπτώματος η Ντόρα κάνει να υπάρξει η διάφυλη σχέση που δεν υπάρχει, ανάμεσα στον πατέρα της και την κ. Κ. όπως θεωρήσαμε ήδη, εξασφαλίζοντας μια εκδοχή του πατέρα που εγγράφεται ως απολαυσιακό γράμμα στη θέση του σφάλματος ελλείπει της δυνατότητας εγγραφής της σχέσης που δεν υπάρχει. Αυτή η εκδοχή, πατρο-στροφή (père-version) κάνει να υπάρξει Η γυναίκα, μέσω της καθήλωσης της στοματικής απόλαυσης. Το σύμπτωμα μέσω του απολαυσιακού γράμματος εγγράφεται ως σωματοσυμβάν στη θέση της διάφυλης σχέσης που δεν γράφεται.

... και εν συνεχεία το αντικείμενο α βλέμμα

Ας θεωρήσουμε τώρα τη λειτουργία του υστερικού συμπτώματος, όπως λέει ο Λακάν, ως εμπόδιο στη θηλυκότητα.

Γνωρίζουμε ότι η Ντόρα είχε μια απεριόριστη λατρεία για την κ. Κ., λατρεία στην οποία το σώμα της κ. Κ. κατείχε εξέχουσα θέση. Ο Φρόιντ μας λέει ότι η Ντόρα «έπλεκε το εγκώμιο της συναρπαστικής λευκότητας του σώματος της κ. Κ., και μάλιστα σε τόνο που θύμιζε τον τόνο μιας ερωτευμένης...»²⁶ Γνωρίζουμε ότι ο Φρόιντ δεν διέκρινε αμέσως τη σημασία της κ. Κ. στην απολαυσιακή οικονομία της Ντόρας ως υστερικής, καθώς ήταν δέσμιος της οιδιπόδειας προκατάληψης σύμφωνα με την οποία το αντικείμενο ενδιαφέροντος της Ντόρας δεν μπορούσε να είναι άλλο από τον κ. Κ., ως υποκατάστατο του πατέρα.

Τελικά εμφανίζεται το δεύτερο όνειρο της Ντόρας, το οποίο θα επιτρέψει να διασαφηνιστεί η σκηνή της λίμνης και η θέση της κ. Κ. στην απολαυσιακή οικονομία της Ντόρας.

Το κείμενο του ονείρου:

«Η Ντόρα περιπλανιέται μόνη σε μια ξένη πόλη, βλέπει τους δρόμους και τις πλατείες της». Ακολουθούν οι συνειρμοί σχετικά με αυτό το όνειρο. Η ξένη πόλη: η Ντόρα είχε λάβει ένα άλμπουμ που περιείχε διάφορες απόψεις μιας γερμανικής πόλης. Το άλμπουμ αυτό της το είχε προσφέρει ένας νεαρός μηχανικός που τη φλέρταρε. Μια άλλη ανάμνηση: ένας εξάδελφός της έρχεται στη Βιέννη και εκείνη τον συνοδεύει για να του δείξει την πόλη. Ο

.....

26. Sigmund Freud, ό.π., σ. 44.

εξάδελφος αυτός της θυμίζει την πρώτη της σύντομη διαμονή στη Δρέσδη. Σε εκείνη την πόλη είχε περιπλανηθεί ως ξένη και επισκέφτηκε μόνη της την πινακοθήκη. Η Ντόρα θα παραμείνει επί δύο ώρες μπροστά στον πίνακα της Μαντόνας Σιξτίνας σε έκσταση, περισυλλογή και ονειροπόληση. Όταν της έκανα την ερώτηση – γράφει ο Φρόιντ – τι της άρεσε τόσο πολύ σε αυτόν τον πίνακα, φάνηκε να δυσκολεύεται να απαντήσει και τελικά είπε : η *Μαντόνα*.

Στη σύνθεση αυτού του πίνακα του Ραφαήλ μπορούμε να αξιολογήσουμε τη παρουσία της κουρτίνας που πλαισιώνει το παράθυρο. Η μισάνοιχτη κουρτίνα λειτουργεί σαν πέπλο που καθώς τραβιέται αποκαλύπτει το μυστήριο της δόξας της μητρότητας της παρθένου Μαρίας, η οποία στην κάθοδό της από τους ουρανοί προς τους θνητούς γνέφει από το ουράνιο υπερπέραν με ένα νεύμα που επαγγέλλεται κάτι από το θείκό μυστήριο. Το παράθυρο γίνεται πλαίσιο για το βλέμμα και αναδεικνύει αυτό που δίνεται σε θέαση. Η τριγωνική δομή της σύνθεσης του πίνακα τοποθετεί τη Μαντόνα ψηλότερα από τα δύο άλλα πρόσωπα, που σχηματίζουν ζευγάρι: ο άγιος Σίξτος και η αγία Βαρβάρα, μάρτυρες των πρώτων χριστιανικών χρόνων. Ο Σίξτος σηκώνει τα μάτια προς τη Μαντόνα και η Βαρβάρα κοιτάει προς τα κάτω, προς τους θνητούς. Η Βαρβάρα, είναι το σύμβολο του κοριτσιού που θυσιάζεται από τον πατέρα του επειδή, έχοντας προσχωρήσει στη χριστιανική πίστη, αρνείται τον γάμο με τον άνδρα που ο πατέρας της πρότεινε για σύζυγο, εφόσον εκείνη ήθελε να αφιερώσει τη ζωή της στη λατρεία του Αιώνιου Πατέρα. Φυλακίζει σε έναν πύργο και επειδή, μη αρνούμενη την πίστη, δεν υποκύπτει στην απαίτηση του πατέρα, εκείνος την οδηγεί στην πυρά και την καίει. Στο κάτω μέρος, στο περβάζι του παραθύρου, δυο πονηρά αγγελούδια διανθίζουν το σύνολο. Παρατηρούμε ότι η Μαντόνα προχωρεί ή μάλλον κατεβαίνει κρατώντας το παιδί στα χέρια της. Κρατάει τον γιο της, όπως θα κρατούσε κανείς μια προσφορά, τη θείκη προσφορά εκείνου που γεννήθηκε για να θυσιαστεί προκειμένου να σωθεί η ανθρωπότητα από το προπατορικό σφάλμα, από την αμαρτία.

Η Ντόρα μένει μπροστά σε αυτόν τον πίνακα επί δύο ώρες. Είναι κυριευμένη, αιχμαλωτισμένη από τη Μαντόνα. Κατά τον Φρόιντ, η Μαντόνα είναι η ίδια η Ντόρα, ως παρθένα και ως μητέρα. Μητέρα, απέναντι στα παιδιά της κ. Κ. αναπληρώνοντας με τις φροντίδες της και την παρουσία της τη μητέρα που ήταν απασχολημένη με τον εραστή της. Παρθένα, διότι 9 έως 15 μήνες μετά την περίφημη σκηνή της λίμνης η Ντόρα παρουσίασε συμπτώματα που έμοιαζαν με κρίση σκωληκοειδίτιδας και που εξέφραζαν μια φαντασίωση τοκετού. Κατά τον Λακάν, η Ντόρα μπροστά στη Μαντόνα καταλαμβάνεται, μαγεύεται από το μυστήριο της θηλυκότητας.

Αυτό το μυστήριο δεν μπορεί να το συλλάβει μέσα από αυτό που

βλέπει, εφόσον το μυστήριο αυτό όπως κάθε μυστήριο δεν είναι της τάξης του ορατού. Εντούτοις, εφιστά την προσοχή μας ο Λακάν, στα γαλλικά λέμε ότι «αυτό σας αφορά, για ό,τι απαιτεί, τραβάει την προσοχή σας», εξού μπορούμε να πούμε ότι το μυστήριο της θηλυκότητας που απορροφάει την προσοχή της Ντόρας, *την αφορά, την ορά, την κοιτάζει*. Η Ντόρα συνεπαρμένη από αυτό που βλέπει δεν ξέρει ότι αυτό την κοιτάζει. Κοιτάζεται από τη Μαντόνα, το βλέμμα δεν είναι από την πλευρά της Ντόρας. Η Παρθένα Μαρία με το παιδί στην αγκαλιά, ενεστωποιεί, όπως κάθε πίνακας, το βλέμμα. Η αίγλη της Μαντόνας ως βλέμμα (αντικείμενο βλέμμα) υποκαθιστά το σημαίνον του Άλλου που λείπει και γίνεται για τη Ντόρα πηγή θαυμασμού, ενατένισης και αποβλάκωσης. Εδώ, λοιπόν, βλέπουμε να συντελείται ένα τέχνασμα σύμφωνα με το οποίο το μυστήριο της θηλυκότητας που συμπυκνώνει και απονέμει «*το είναι της γυναίκας*» δεν είναι παρά μια υπόθεση σε σχέση με το αντικείμενο μικρό α, που ενεστωποιείται, εδώ, στον πίνακα μέσω του βλέμματος. Το βλέμμα δεν κοιτάζεται, δεν είναι κατοπτρικοποιήσιμο εντούτοις υποστηρίζει την οφθαλμαπάτητη [mirage] της εικόνας του σώματος, ενδεδυμένο από την εικόνα του σώματος, εικόνα που είναι πάντα κατά κάποιον τρόπο εικόνα του εαυτού: i(a)

Η Ντόρα ενδιαφέρεται για την κ. Κ. στον βαθμό που αυτή είναι μια γυναίκα, και μάλιστα μια γυναίκα με την οποία ο πατέρας είναι τόσο δεμένος, ώστε να μη μπορεί να κάνει χωρίς αυτήν. Γνωρίζουμε ότι, πριν από τη σκηνή της λίμνης, η Ντόρα ήταν η έμπιστη φίλη της κ. Κ., ότι είχαν μια πολύ στενή σχέση, ότι κοιμόντουσαν μαζί και ότι όλα όσα ήξερε η Ντόρα σχετικά με τα σεξουαλικά θέματα τα ήξερε από τη κ. Κ. και τα από κοινού διαβάσματά τους. Για τη Ντόρα η κ. Κ. «*είναι εκείνη που ξέρει τι χρειάζεται για την απόλαυση ενός άνδρα*». Η κ. Κ. συμπυκνώνει το αίνιγμα της θηλυκότητας και το αίνιγμα αυτού που στον πατέρα συνιστά σωματοσυμβάν²⁷, ως σύμπτωμα.

Γνωρίζουμε ότι ο Λακάν, στην ύστατη διδασκαλία του, διατυπώνει ότι μια γυναίκα έχει λειτουργία συμπτώματος για έναν άνδρα, στο βαθμό που αποτελεί την έκφραση του τρόπου με τον οποίο εκείνος απολαμβάνει το ασυνείδητο.

.....

27. Jacques Lacan, *Joyce le symptôme*, *Autres Écrits*, Le seuil, Παρίσι, 2001, σ. 569.

Σώμα, σύμπτωμα ενός άλλου σώματος

Έτσι, το σώμα της κ. Κ., που συναρπάζει τη Ντόρα με τη λευκότητα του περιβλήματός του, κρύβει το μυστικό της απόλαυσης του πατέρα, και με αυτήν την έννοια, ως γυναικείο σώμα, το σώμα της κ. Κ. προβάλλει το γεγονός ότι το ενδιαφέρον της Ντόρας για το σώμα της κ. Κ. έγκειται στο ότι «αυτό το σώμα είναι σύμπτωμα ενός άλλου σώματος».²⁸ Ο πατέρας της Ντόρας *Se jouit, απολαμβάνεται (η Ντόρα τον απολαμβάνει)*, μέσω του σώματος της κ. Κ.

Η Ντόρα από την πλευρά της, παίζει το παιχνίδι με τον κ. Κ. αποδεχόμενη το φλερτ και τα δώρα του. Ωστόσο, η Ντόρα δεν αποδέχεται να γίνει το σώμα της ένα σύμπτωμα για τον κ. Κ., ή εν πάση περιπτώσει, το αποδέχεται μέχρι ενός ορισμένου ορίου. Όλη αυτή η σύνθεση, διακόπτεται όταν ο κ. Κ. στην περίφημη σκηνή της λίμνης, της λέει τη μοιραία φράση: «ξέρετε ότι η γυναίκα μου δεν σημαίνει τίποτα για μένα».²⁹

Το να πει στη Ντόρα ότι η γυναίκα του δεν αποτελεί σύμπτωμα για εκείνον δεν αποτέλεσε μία ατυχή αδεξιότητα; Είναι κάτι που μπορούμε να υποθέσουμε. Πράγματι, από εκείνη τη στιγμή, η νεαρή γυναίκα γίνεται αδιάλλακτη, δεν ανέχεται πλέον να συνεχίσει ο πατέρας της τις ερωτοτροπίες του με την κυρία της καρδιάς του. Η φράση του κ. Κ. δημιουργήσε ένα χάσμα, μια τρύπα. Ήρθε να αποκαλύψει το τυφλό σημείο. Η γοητεία διακόπτεται, αναδύεται η φρίκη, όλη αυτή η πομπή των τυφλών λαμβάνει τέλος. Η Ντόρα βρίσκεται προ τετελεσμένου γεγονότος: πίσω από το περίβλημα της συναρπαστικής λευκότητας του σώματος της κ. Κ., για τον σύζυγό της δεν υπάρχει τίποτα. Θα έπρεπε δηλαδή στην προκειμένη περίπτωση να δεχτεί να ενσαρκώσει για τον κ. Κ. να είναι αυτή η Άλλη, ριζικά Άλλη για εκείνον και για την ίδια.

Πώς μπορούμε να ερμηνεύσουμε τη σκηνή της λίμνης; Ας δεχθούμε πρώτα-πρώτα την αρχή του Λακάν σύμφωνα με την οποία «το φύλο δεν καθορίζει καμιά σχέση στο ομιλούν».³⁰

Κατά συνέπεια, ως προς τη διάφυλη σχέση που δεν υπάρχει οι άνδρες και οι γυναίκες βρίσκονται σε μια θέση ισοδυναμίας. Πλην όμως εφόσον «το άλλο φύλο στηρίζεται από το σίνθωμα», όπως λέει ο Λακάν, λόγω αυτού του γεγονότος, όταν μια γυναίκα είναι σίνθωμα για έναν

.....
28. Στο ίδιο.

29. Sigmund Freud, ό.π., σ. 73.

30. Jacques Lacan, Le Séminaire Livre XIX, ...Ou pire, texte établi par J.-A. Miller, Le Seuil, France, 2011, σ. 13.

άνδρα, τότε υπάρχει σχέση.³¹

Πράγμα που αναδεικνύει ότι το ζευγάρι, το οποιοδήποτε ζευγάρι, δεν δένει παρά μέσω του σινθώματος. Θεωρούμε λοιπόν ότι αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο υπήρξε ανυπόφορο για τη Ντόρα να ακούσει από το στόμα του κ. Κ. ότι η γυναίκα του δεν ήταν ένα σίνθωμα για εκείνον, και ότι ήθελε να γίνει η Ντόρα το σίνθωμά του. Εφόσον κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατόν για εκείνη, «παραμένει σύμπτωμα, το λεγόμενο υστερικό σύμπτωμα... δηλαδή παραδόξως δεν την ενδιαφέρει παρά ένα άλλο σύμπτωμα» όπως το υπογραμμίζει ο Λακάν και εν συνεχεία συμπληρώνει: «Το υστερικό σύμπτωμα, συνοψίζω, είναι το σύμπτωμα για τον άνδρα (LOM) που ενδιαφέρεται για το σύμπτωμα του άλλου, ως τέτοιου: πρόκειται για κάτι που δεν απαιτεί το σώμα με σώμα».³²

Πράγματι, η Ντόρα ενδιαφερόταν για την κ. Κ. ως γυναίκα σίνθωμα ενός άλλου σώματος, όπως επίσης ενδιαφερόταν για τα παιδιά της κ. Κ. ως σινθώματα του σώματος της Μαντόνας, που ενσάρκωνε η κ. Κ.

Σε αυτό το τετραδικό δέσιμο ήρκεσε να αποσυνδεθεί ένας από τους όρους, υπό το πρίσμα της οπτικής της Ντόρας, για να αποσυνδεθούν και οι άλλοι. Συμπεραίνουμε ότι αν το ζευγάρι, το οποιοδήποτε ζευγάρι, δένει, αυτό γίνεται μέσω του σινθώματος, πράγμα που συνεπάγεται ότι ένα σώμα μπορεί να είναι σύμπτωμα ενός άλλου σώματος, σε αυτήν την περίπτωση τα σώματα που απολαμβάνουν ολομόναχα δεν αποτελούν ζευγάρι παρά μέσω της ενδεχομενικότητας της συνάντησης με ένα άλλο σώμα, το οποίο θα κάνει να συνηχήσει γι' αυτά «η αδιαφανής απόλαυση που αποκλείει το νόημα».³³

Μετάφραση: Έλφη Κιλλαχίδου-Λεφέβρ

Επιμέλεια: Φρίξος Μαραβέλιας

.....

31. Jacques Lacan, Le séminaire. Livre XXIII, σσ. 100-101.

32. Jacques Lacan, Joyce le symptôme, ό.π., σ. 569.

33. Στο ίδιο, σ. 570.

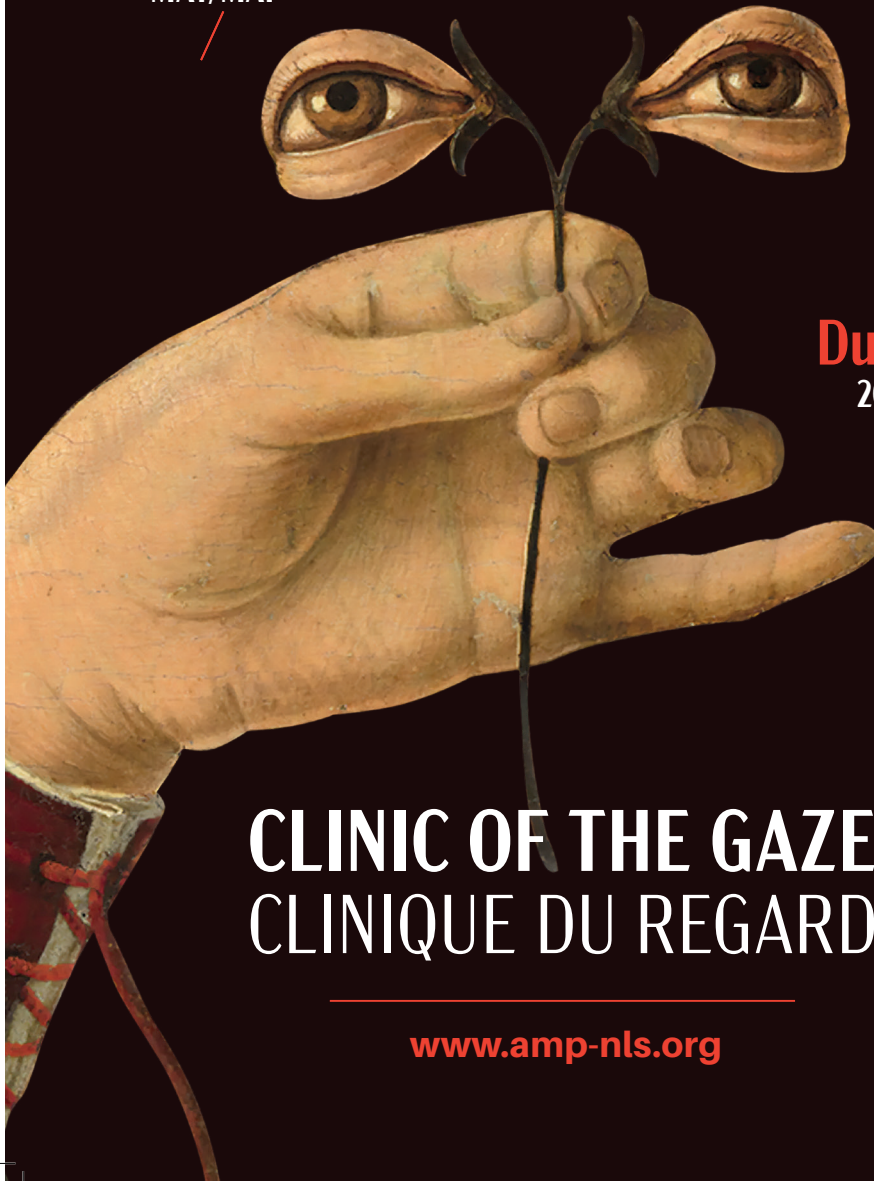
ΤΟ ΜΠΛΟΓΚ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΝΛΣ 2024

New Lacanian School
of Psychoanalysis
*Nouvelle École Lacanienne
de Psychanalyse*

11 & 12
MAY/MAI

Dublin
2024

CLINIC OF THE GAZE CLINIQUE DU REGARD

www.amp-nls.org

Saint Lucy, detail, c. 1473 Francesco del Cossa

ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΛΑΚΑΝ. Η ΑΙΔΩΣ: ΜΙΑ ΘΕΣΗ

Ντόρα Περτέση

Ορισμένες συντεταγμένες της «αιδούς» στον Όμηρο

Για πρώτη φορά συναντάμε τη λέξη «αιδώς», ντροπή, στην *Ιλιάδα*¹ του Ομήρου, όταν ο Οδυσσέας, έχοντας αγανακτήσει από την αναίδεια του Θερσίτη, τον απειλεί. Σε αυτό το παράθεμα² το ανδρικό όργανο ονομάζεται *αιδώς*³ – ντροπή – και ενδύεται με πέπλα.

Στο ίδιο έπος, η θεά Αθηνά, εκφράζει την αποδοκιμασία της προς τον θεό Άρη που δεν ακούει σε βαθμό που χάνει το νου και τη ντροπή του⁴. Εξάλλου, όταν οι Τρώες είναι έτοιμοι να κάψουν τα καράβια των Αχαιών, ο Νέστωρ παρακαλεί τους συμπολεμιστές τους να σταθούν αντάξιοι των γονιών τους, να νιώσουν τη ντροπή τους ακόμη και αν αυτοί δεν είναι εκεί για να τους δουν⁵. Εδώ, η ντροπή συνδέεται άμεσα με το βλέμμα των γονιών.

.....
1. Όμηρος, *Ιλιάδα*, μτφρ. Κομνηνός Κακριδής, Ζαχαρόπουλος, 1992

2. Στο ίδιο, Β 260-262.

3. *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής γλώσσας*, Liddell et Scott, μτφρ. Χ. Μόσχος, Ι. Σιδέρης, 2007

4. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ο 125-129.

5. Στο ίδιο, Ο 661-666.

Τέλος, βρίσκουμε εκ νέου τη λέξη «αιδώς» μέσα από το στόμα της θεάς Ήρας. Τι ακριβώς; Στον πόλεμο μεταξύ Τρώων και Ελλήνων, και ενώ οι τελευταίοι οπισθοχωρούν, η θεά παίρνει τον λόγο φωνάζοντας και αποδοκιμάζοντας τη στάση τους: *Αιδώς Αργείοι⁶, δεν ντρέπεστε που χάσατε το θάρρος σας που υποχωρείτε εγκαταλείποντας τη θέση σας. Ντροπή που δεν υπερασπίζεστε την πατρίδα σας.*

Η φράση *Αιδώς Αργείοι* είναι πολύ γνωστή, ακόμη και όσοι δεν έχουν διαβάσει Όμηρο, τη γνωρίζουν. Εάν σε πρώτη ανάγνωση η *αιδώς* συνιστά μια ιαχή πολέμου, σε δεύτερη ανάγνωση, η εν λόγω καθορίζει μια θέση – αν χάσαμε αυτή τη θέση ή απομακρυνθήκαμε από αυτήν, τότε χρειάζεται να επανέλθουμε εκεί.

Το σημαίνον «ντροπή» στον Λακάν ως μια θέση του υποκειμένου

Στον Λακάν του 21^{ου} Σεμιναρίου *Les non-dupes errent*, «[...] η μοναδική αρετή αν δεν υπάρχει διάφυλη σχέση, είναι η ντροπή»⁷. Η ντροπή λοιπόν ως αρετή συνίσταται σε μια θέση: βρισκόμαστε εκεί ή δεν βρισκόμαστε.

Η εν λόγω θεώρηση του 21^{ου} Σεμιναρίου βρήκε πρόσφορο έδαφος από τις προηγούμενες επεξεργασίες του Λακάν που έγιναν στο πλαίσιο του 17^{ου} Σεμιναρίου *Το αντίστροφο της ψυχανάλυσης*. Πιο ειδικά, στο τελευταίο μάθημα αυτός αναφέρει περισσότερο από είκοσι φορές το σημαίνον «ντροπή», που είναι ένα αντώνυμο της αιδούς, σύμφωνα με τον Ζακ-Αλν Μιλέρ⁸.

Ο Λακάν αρχίζει αυτό το τελευταίο μάθημα του 17^{ου} Σεμιναρίου διαπιστώνοντας ότι «[...] ο θάνατος από ντροπή είναι κάτι εξαιρετικά σπάνιο»⁹. Στη συνέχεια συνδέει αυτόν τον «θάνατο από ντροπή» με το χαϊντεγκεριανό σημαίνον «το προς θάνατον είναι». Συμπληρώνει δε τον στοχασμό του δείχνοντας ότι το σύγχρονο υποκείμενο δεν μπορεί να πεθάνει από ντροπή, διότι διατηρεί με όλες του τις δυνάμεις έναν διεφθαρμένο λόγο του κυρίου, δηλαδή τον πανεπιστημιακό λόγο. Και αυτός τελειώνει το μάθημά του λέγοντας: «[...] αν λάβουμε υπόψη πώς αντιλαμβάνονται αυτά που αναπτύσσω οι περισσότεροι από εσάς, είναι διότι όχι καθ' υπερβολήν,

.....

6. Στο ίδιο, E 787.

7. Jacques Lacan, *Le Séminaire. Livre XXI. Les non-dupes errent*, μάθημα της 12^{ης} Μαρτίου 1974, αδημοσίευτο.

8. Jacques-Alain Miller, *Note sur la honte*, <https://www.wapol.org/fr/articulos/Template.asp>

9. Jacques Lacan, *Le Séminaire. Livre XVII. L'envers de la psychanalyse*, texte établi par J.-A. Miller, Παρίσι, Seuil, 1991, σ. 209.

αλλά με την αρμόζουσα συχνότητα, μου συμβαίνει να σας κάνω να νιώθετε ντροπή»¹⁰, δηλαδή να σας βάλω σε μια θέση όπου θα μπορούσατε να αισθανθείτε ντροπή, να νιώσετε ντροπιασμένοι.

Ο Μιλέρ στο προαναφερθέν άρθρο του υπογραμμίζει ότι η ντροπή συνιστά μια σχέση με την απόλαυση διότι αγγίζει το πιο ενδόμυχο του υποκειμένου. Επιπροσθέτως, θα διασαφηνίσει ότι στον σύγχρονο πολιτισμό μας η εξαφάνιση της ντροπής σημαίνει ότι το υποκείμενο έχει σταματήσει πλέον να εκπροσωπείται από ένα σημαίνον που αξίζει, από ένα S_1 , την επισκεπτήριο κάρτα του, όπως λέει ο Λακάν, η οποία είναι το *προς θάνατον είναι*.

Με άλλα λόγια το σύγχρονο υποκείμενο, που κυβερνάται από τον καπιταλιστικό λόγο, είναι ένα υποκείμενο που περιπλανιέται, που τυραννιέται από την ευτυχία του, από το *primum vivere*. Του λείπουν οι πυξίδες, τα ιδανικά ώστε να προσανατολιστεί στη ζωή, του λείπει ο γνώμονας του S_1 , της επισκεπτηρίου κάρτας του, που σχετίζεται με μια θέση που το συνδέει και με τη ντροπή. Μήπως πρέπει να θεωρήσουμε ότι η εν λόγω θέση έχει εξαφανιστεί διαπαντός; Ή μήπως είναι δυνατόν να την ανακτήσουμε εκ νέου και, σε αυτήν την περίπτωση, με ποιον τρόπο;

Ας κάνουμε μια υπόθεση. Η Ήρα φώναζε στους Έλληνες πολεμιστές *Αιδώς Αργείοι, δεν ντρέπεστε που χάσατε το θάρρος σας, που υποχωρείτε εγκαταλείποντας τη θέση σας*. Αυτή η κραυγή, αυτό το S_1 , αυτή η επισκεπτήριο κάρτα, μπορεί να υποκατασταθεί από οποιοδήποτε σημαίνον που σημάδεψε την ζωή του σύγχρονου υποκειμένου, στον βαθμό που, ο αναλυτής, ξεφωνίζοντάς το, θα μπορούσε να επαναφέρει το εν λόγω υποκείμενο σε μια θέση ντροπής και αιδού

.....

10. Στο ίδιο, σ. 223.

Ο ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΜΑΤΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΑΤΟΣ

Ντόσια Αβδελίδη

Στο Σεμινάριο ΧΙ, ο Λακάν συνδέει το βλέμμα με τον Άλλο και την επιθυμία και υποστηρίζει ότι στο σκοπικό επίπεδο δεν βρισκόμαστε στο επίπεδο του αιτήματος αλλά σε αυτό της επιθυμίας του Άλλου. Συνεπώς, υποστηρίζει: «Αν δεν δώσουμε έμφαση στη διαλεκτική της επιθυμίας, δεν καταλαβαίνουμε γιατί το βλέμμα του άλλου θα αποδιοργάνωνε το πεδίο της αντίληψης. Αυτό συμβαίνει επειδή το εν λόγω υποκείμενο δεν είναι εκείνο της αντανάκλαστικής συνείδησης, αλλά αυτό της επιθυμίας»¹. Όταν μιλάμε για το βλέμμα ως αντικείμενο μικρό α, αυτό το βλέμμα δεν είναι το βλέμμα του υποκειμένου. Είναι κατά βάση το βλέμμα του Άλλου.

Ο Λακάν διαφοροποιεί το βλέμμα από την όραση. Αυτό είναι που αποκαλεί διαχωρισμός του ματιού από το βλέμμα. Το βλέμμα δεν μπορεί να αναχθεί στο απλό γεγονός της όρασης. «Στη σχέση μας με τα πράγματα, όπως συγκροτείται από την οδό της όρασης και διατάσσεται στα σχήματα της αναπαράστασης, κάτι γλιστρά, περνά, μεταδίδεται, από επίπεδο σε επίπεδο, μόνο και μόνο για να αποφεύγεται πάντα σε κάποιο βαθμό – αυτό είναι που ονομάζεται βλέμμα»², λέει. Το βλέμμα ξεφεύγει από την όραση

.....

1. Jacques Lacan, Le séminaire. Livre XI. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse (1964), texte établi par J.-A. Miller, Παρίσι, Seuil, 1973, σ. 83

2. Στο ίδιο, σ. 79

που φαντάζεται ότι είναι συνειδητή. Ο Λακάν υποστηρίζει μάλιστα ότι το βλέμμα είναι το αντίστροφο της συνειδησης. Το βλέμμα είναι άπιαστο – περισσότερο από κάθε άλλο παραγνωρισμένο αντικείμενο. «Σε γενικές γραμμές, η σχέση ανάμεσα στο βλέμμα και σε αυτό που θέλουμε να δούμε είναι μια σχέση παραπλάνησης. Το υποκείμενο παρουσιάζει τον εαυτό του ως κάτι άλλο από αυτό που είναι, και αυτό που του δίνεται να δει δεν είναι αυτό που θέλει να δει. Με αυτόν τον τρόπο το βλέμμα μπορεί να λειτουργήσει ως αντικείμενο α, δηλαδή στο επίπεδο της έλλειψης (-φ)»³. Η όραση, όπως το θέτει, «διατάσσεται με έναν τρόπο που μπορεί γενικά να ονομαστεί λειτουργία των εικόνων»⁴.

Το βλέμμα είναι αυτό που κάνει το υποκείμενο να βλέπεται. Ο Ζακ-Αλέν Μιλιέρ διατηρεί τον όρο της όρασης για μια ορισμένη διυποκειμενική αμοιβαιότητα και εξειδικεύει τον όρο του βλέμματος για να χαρακτηρίσει αυτό το αντικείμενο που αναδύεται στο πεδίο του Άλλου. Σε ένα κείμενό του το 1994 αναφέρει: «Πράγματι, στο βαθμό που η κατοπτρική σχέση του «βλέπω τον εαυτό μου να βλέπει τον εαυτό μου» υποστηρίζει φαντασιακές ταυτίσεις – και, βασικά, ο καθρέφτης υπάρχει εκεί για να υλοποιεί την εικόνα – αποκρύπτει τη διάκριση που χρειάζεται να γίνει μεταξύ της όρασης και του βλέμματος. Την όραση ως λειτουργία του οργάνου της όρασης, και το βλέμμα, το ενυπάρχον αντικείμενό της, στο οποίο εγγράφεται η επιθυμία του υποκειμένου και το οποίο δεν είναι όργανο – ούτε λειτουργία οποιασδήποτε βιολογίας»⁵.

Το βλέμμα δεν είναι η αντιληπτική ανταπόκριση του υποκειμένου στο αντιληπτό. Περιλαμβάνει το υποκείμενο ως ον που βλέπεται. Έτσι, «ο βλέπων δεν είναι ένα καθαρό υποκείμενο της όρασης, ο ορισμός του δεν εξαντλείται στην ιδιότητα της όρασης, αλλά είναι ο ίδιος βυθισμένος [immergé] στο ορατό του σώματός του»⁶, διευκρινίζει ο Miller. Είμαστε όντα που βλέπονται στο θέαμα του κόσμου, ο οποίος εμφανίζεται ως πανοπτικός⁷. Ο Λακάν τοποθετεί το βλέμμα έξω από το σκοπικό πεδίο. Το υποκείμενο βλέπεται, με άλλα λόγια, είναι πίνακας. «Στο σκοπικό πεδίο, τα πάντα αρθρώνονται ανάμεσα σε δύο όρους που παίζουν με αντινομικό τρόπο – από την πλευρά των πραγμάτων υπάρχει το βλέμμα, δηλαδή τα πράγματα με βλέπουν, και ωστόσο τα βλέπω»⁸

3. Στο ίδιο, σ. 96

4. Στο ίδιο, σ. 81

5. Jacques-Alain Miller., « Jacques Lacan et la voix », (1994), *Quarto*, n° 54, juin 1994, σ. 48

6. Jacques-Alain Miller, « D'un regard, l'étrangeté », (1995), *La cause du désir*, n° 102, 2019, σ. 46

7. Jacques Lacan, *Le séminaire. Livre XI. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse* (1964), ό.π., 1973, σ. 71

8. Στο ίδιο, σ. 100

Ο SAMUEL BECKETT ΣΤΗΝ ΕΝΑΓΩΝΙΑ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΤΥΦΛΟΥ ΒΛΕΜΜΑΤΟΣ

Δέσποινα Ανδροπούλου

Το *Film*¹ είναι μια βωβή μικρού μήκους ταινία διάρκειας 22 λεπτών, που γράφτηκε το 1963 από τον S. Beckett και σκηνοθέτησε το 1964 ο A. Schneider. Ο Beckett στη μοναδική του ταινία εξερευνά τη δομή του βλέμματος, και δη του «*saunage eye*»², του άγριου ματιού που ενσαρκώνει η κάμερα η οποία ακολουθεί κατά πόδας ένα υποκείμενο. Το υποκείμενο (O) γίνεται ο τόπος του ορατού που διαφεύγει από τη συνείδηση. Ο Beckett διευκρινίζει ως εξής το πλαίσιο της δράσης: «ο πρωταγωνιστής χωρίζεται στα δύο, αντικείμενο (o) και μάτι (Oe), ο πρώτος τρέχει, ο δεύτερος κυνηγά»³. «Θα φανεί στο τέλος της ταινίας ότι το βλέμμα που ακολουθεί δεν είναι κάποιου τρίτου, αλλά του ιδίου»⁴.

Ορμώμενος από τη φράση του επισκόπου και ιδεαλιστή φιλοσόφου G. Berkeley, που επικρίθηκε σε πολλές περιπτώσεις από τον Lacan⁵: *esse est percipi, to be is to be seen*, ο Beckett, αντιστρέφοντας τη φράση σε *non esse*,

.....

1. <https://youtu.be/1yiQh-SHDGY?si=Su07xUY7jsXK340v>

2. Jim Lewis, « Beckett et la caméra », dans Pierre Chabert [dir.], *Revue d'esthétique : Samuel Beckett*, Παρίσι, Éditions Jean-Michel Place, 1990, numéro hors-série, σ. 371

3. Samuel Beckett, « Film », dans *Comédie et actes divers*, Παρίσι, Minuit, 2009, σ. 113

4. Στο ίδιο.

5. Jacques Lacan, *Le séminaire. Livre XIII. L'objet de la psychanalyse*, (1965-1966, ανέκδοτο), μάθημα της 4^{ης} Μαΐου 1966 και Jacques Lacan, *La Troisième*, Navarin, 2021

αναζητά τις συνθήκες του μη όντος και μας δίνει σε τρεις σκηνές αυτό που πολύ εύστοχα συνοψίζει ο G. Wajcman ως εξής: «Ένας ζωντανός άνθρωπος επιδίδεται σε μια προσπάθεια να εγκαταλείψει τα πάντα, την πόλη, την κοινωνία, τη γλώσσα, το σπίτι του, ακόμα και το ίδιο του το σώμα. Πώς θα καταφέρει να αφαιρέσει την παρουσία του; Κάνει ό,τι μπορεί για να χωρίσει το σώμα του από την εικόνα του, να ξεριζώσει το πρόσωπό του, να βγάλει το ορατό περίβλημά του. Να αποποιηθεί τον εαυτό του, χωρίς να αυτοκτονήσει, να αποσπαστεί από τη ζωή όσων μπορούν να δουν, χωρίς ωστόσο να βγάλει τα μάτια του». ⁶ Για αυτόν τον λόγο, παρακολουθώντας τα γυρίσματα της μοναδικής του ταινίας, ο Beckett είχε δώσει μόνο μια οδηγία στον ηθοποιό του, Baster Keaton: «Προσπαθήστε να μην είστε. Με κάθε τρόπο».

Η ταινία, βουβή εκτός από το «σουτ!» του πρώτου μέρους, περιλαμβάνει τρεις χρόνους που εκτυλίσσονται ο πρώτος στον δρόμο, ο δεύτερος στη σκάλα και ο τρίτος στο δωμάτιο. Ο θεατής παρακολουθεί τη συνεχιζόμενη αναζήτηση των συνθηκών εκείνων που επιτρέπουν στον *O* να μην αισθάνεται «το άγχος τού να γίνει αντιληπτός». Για να επιτευχθεί το αποτέλεσμα αυτό ο σκηνοθέτης καταφεύγει στη γεωμετρία. Για να παρουσιαστεί στην οθόνη η αναζήτηση του τυφλού σημείου στον Άλλο, που προσφέρει στο υποκείμενο καταφύγιο και επιτρέπει την κατασκευή ενός σταθερού «παραθύρου» στον κόσμο, ενός πλαισίου που ενοποιεί το πεδίο του ορατού και το θέτει στη διάθεση του υποκειμένου που βρίσκεται έξω από τον πίνακα, ο Beckett επινοεί τη «γωνία ασυλίας». Πρόκειται για την ακριβή αναζήτηση μίας γωνίας θέασης που δεν πρέπει να υπερβαίνει τις 45°. Στις 45° ο *O* δεν έχει συνείδηση του βλέμματος, στις 46° αποκτά συνείδηση του βλέμματος. Ο πρωταγωνιστής «μπαίνει στο αντιληπτικό πεδίο [*percipi*]», όταν η κάμερα πίσω από την πλάτη του υπερβαίνει τη γωνία των 45°.

Αν στην πρώτη σκηνή το κυρίαρχο χαρακτηριστικό είναι η τέλεια εναρμόνιση ανθρώπων που καθρεφτίζονται οι μεν στους δε, η εμφάνιση του *O* (ως αντικειμένου) στο πεζοδρόμιο που ορμάει τυφλά προς την αντίθετη κατεύθυνση από τους άλλους, διαταράσσει την αδράνεια του εφησυχασμού του καθρέφτη. Η κίνηση διαφυγής συνίσταται στην αποφυγή των βλεμμάτων και την έξοδο από την κατοπτρική αιχμαλωσία. Ο *O* καταφεύγει σε μια σκάλα. Η κάμερα (*Oe*) προκαλεί τρόμο σε μια ηλικιωμένη κυρία που κατεβαίνει. Στην τρίτη σκηνή, ο *O* κλείνεται στην κρεβατοκάμαρα

.....
6. Gérard Wajcman, Valérie Mréjen, Michael Quemener, *Intérieur*, Institut Mémoires De L'édition Contemporaine 29 Juin 2017. Αυτό το έντυπο συνοδεύει την έκθεση *Εσωτερικό*, μια παραγωγή του Institut Mémoires de l'édition contemporaine (IMEC) που παρουσιάστηκε στο Αββαείο των Αρδεννών από τις 25 Ιουνίου έως τις 22 Οκτωβρίου 2017, στο πλαίσιο των σαράντα χρόνων του Centre Pompidou.

της μητέρας⁷, ένα μέρος που, όπως διευκρινίζει ο Beckett, είναι παγίδα για το υποκείμενο. Ο Ο πρέπει να καλύψει κάθε πηγή που θυμίζει την πανταχού παρουσία του βλέμματος (παράθυρο, παπαγάλος, σκύλος, γάτα κ.λπ.) αλλά μάτια. Τον κοιτάζουν από παντού, τα πάντα συνιστούν κηλίδα στο βλέμμα. Στο τέλος «η αναζήτηση του μη όντος με την κατάργηση κάθε αλλότριας αντίληψης σκοντάφτει στην αδήριτη αντίληψη του εαυτού⁸» Ο Ο κλείνει τα μάτια του καθισμένος σε μια κουνιστή πολυθρόνα, η κάμερα (Οe) ξεπερνά τα όρια που επιβάλλει η γωνία της ασυλίας και ο Ο αγχωμένος ανοίγει τα μάτια. Η ταινία τελειώνει με την αίσθηση του ανοίκειου (Unheimlich).

Όπως σημειώνει ο J.-M. Rabate: «Ο Beckett αφαιρεί το λούστρο από όλες τις εικόνες της ανθρώπινης κατάστασης, και μας ωθεί να δούμε την αντανάκλαση του εαυτού μας στον σκοτεινό του καθρέφτη. Ξεπλένει και καθαρίζει την όρασή μας, δείχνοντας με σθένος ότι το μηδενιστικό νέφτι του είναι το καλύτερο φάρμακο για την ετοιμοθάνατη κοινωνία του θεάματος».

.....

7. Samuel Beckett, « Film », dans Comédie et actes divers, Παρίσι, Minuit, 2009, σ. 132

8. Στο ίδιο, σ. 113

ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΦΟΡΑ (ΜΑΣ ΚΟΙΤΑΕΙ) CE QUI NOUS REGARDE¹

Έλφη Κιλλαχίδου-Λεφέβρ

Ο Δόκτωρ Λακάν είκοσι χρονών τότε, νέος διανοούμενος, μην έχοντας, όπως λέει, στο 11^ο Σεμινάριο, άλλες σκοτούρες του άρεσε να βρίσκεται σε μια καθημερινή ζωή, αγροτική, κυνηγετική, πολλές φορές και ψαράδικη.

Μια μέρα, σε ένα καΐκι με μια οικογένεια ψαράδων κάπου στη Βρετάνη, τη δεκαετία του '20, όταν ακόμη «ο ψαράς ψάρευε με το καρυδότσουφλο του, με όλους τους κινδύνους που συνεπαγόταν κάτι τέτοιο, χωρίς όμως και να αντιμετωπίζει φουρτούνες και καταιγίδες κάθε μέρα, γιατί υπήρχαν και μέρες καλοκαιρίας»² — και μπορούμε να προσθέσουμε, δεδομένων των σχολίων που ακολουθούν, ότι οι ημέρες της καλοκαιρίας πρέπει να ήταν πιο συχνές για τον νεαρό διανοούμενο φοιτητή, από ό,τι για τον παρτενέρ του στο ψάρεμα, όπως σημειώνει ο ίδιος στο 11^ο βιβλίο του Σεμιναρίου του και

.....

1. Το ρήμα *regarder* στα γαλλικά έχει διπλή σημασία, κοιτάζω και αφορώ. Ο τίτλος που επιλέγει η συγγραφέας για το κείμενό της εμπεριέχει το λογοπαίγνιο *Αυτό που μας αφορά (μας κοιτάει)*. Βασίζεται στην αμφισημία του *regarder* και παρατίθεται από τον Λακάν στο 16^ο Σεμινάριο, βλ. υποσημείωση 12.

2. Lacan J., *Le Séminaire*, livre XI, *Les quatre concepts de la psychanalyse*, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 1973, p. 88. Βλ. Λακάν Ζ., *Το Σεμινάριο*, Βιβλίο XI, *Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, κείμενο καταρτισμένο από τον Ζ.-Α. Μιλιέρ, μτφρ. Α. Σκαρπαλέζου, Κέδρος, Αθήνα, 1982, σ. 126.

οκτώ χρόνια αργότερα στο 16^ο Σεμινάριο του «Από έναν Άλλο στον Άλλο».

Πράγματι, όπως ο Φρόντ στην Ακρόπολη, ο Λακάν, καταθέτει τη μαρτυρία μιας ορισμένης δυσφορίας στην ανάμνηση αυτής της «ιστοριούλας»³ που διηγείται: μια μέρα, σε ένα καΐκι, παρέα με τον εκλιπόντα πλέον Γιαννάκη, «εξέλειψε και αυτός, όπως όλη η οικογένειά του [...] εξ αιτίας της φυματίωσης, [...] περιβαλλοντική ασθένεια μέσα στην οποία διακινούνταν ένα ολόκληρο κοινωνικό στρώμα»⁴, διευκρινίζει ο Λακάν, προκειμένου να υπογραμμίσει τη διαφορά ανάμεσα σε εκείνους και τον εαυτό του, νεαρό παριζιάνο φοιτητή.

Εκείνη την ημέρα λοιπόν, ο Γιαννάκης του έδειξε ένα κονσερβοκούτι από σαρδέλες που επέπλεε πάνω στα κύματα. «Επέπλεε εκεί, στον ήλιο, ως μαρτυρία της βιομηχανίας της κονσέρβας που έχουμε αναλάβει να τροφοδοτούμε»⁵. Στα γαλλικά, ένα κουτί από σαρδέλες έχει μεταφορική έννοια που απεικονίζει υποτιμητικά ένα στενάχωρο μέρος. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η βιομηχανία της κονσέρβας έχει ως λειτουργία τη συναλλαγή και οι σαρδέλες προορίζονται να κορέσουν την αδηφαγία του βιομηχανικού στόματος. «Η κονσέρβα γυάλιζε στον ήλιο. Και ο Γιαννάκης μου είπε — Βλέπεις εκείνο το κονσερβοκούτι; Το βλέπεις; Ε, λοιπόν αυτό, αυτό δεν σε κοιτάει!»⁶

Ο Λακάν υπογραμμίζει ότι δεν κατάλαβε καθόλου τον λόγο για τον οποίο ο Γιαννάκης, σε αντίθεση με τον ίδιο, έβρισκε αυτήν την παρατήρηση τόσο αστεία, και διερωτήθηκε το γιατί. Μήπως αυτή η διερώτηση είχε να κάνει με την απόσταση που χώριζε τον νέο διανοούμενο από «αυτούς τους τύπους που κέρδιζαν με κόπο τη ζωή τους, μέσα από αυτήν την περίπτυσξη-λαβή με την τραχύτητα της φύσης»⁷; «... γινόμεουν πίνακας», λέει ο Λακάν, «με τρόπο ανεκδιήγητο [...] γινόμεουν κηλίδα στον πίνακα. Και ακριβώς επειδή αισθανόμεουν αυτό, και μόνο που άκουσα να μου απευθύνονται έτσι, αυτή η χιουμοριστική, ειρωνική, ιστορία, δεν μου φάνηκε καθόλου αστεία».⁸

Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ότι κατά κάποιον τρόπο, το βλέμμα του κοινωνικού Άλλου, το αυστηρό υπερεγωτικό βλέμμα, αναδύεται από το σαρδελοκούτι που επέπλεε αντανακλώντας ένα (-φ) που ο νεαρός παριζιάνος φοιτητής δεν βρίσκει καθόλου αστείο.

.....

3. *Ibid.* p. 89. / ό.π.

4. *Ibid.* p. 88. / ό.π.

5. *Ibid.* p. 89. / ό.π.

6. *Ibid.* / ό.π., σ. 127.

7. Στο ίδιο.

8. Στο ίδιο.

Όπως ο Φρόιντ στην Ακρόπολη, ο Λακάν έχει να κάνει με το αντικείμενο βλέμμα. «Αυτό που είναι φως με κοιτάζει [...] με διακατέχει, με παρακινεί [...] και κάνει το τοπίο [...] κάτι άλλο που το ονομάζω πίνακα»⁹.

Σημειώνουμε, επίσης, ότι στο 16^ο Σεμινάριο, «Από έναν Άλλο στον άλλο», ο Λακάν αναφέρεται στο σαρδελοκούτι με αφορμή την «επίπληξη»¹⁰ που του έγινε επειδή τόλμησε να γράψει κάπου «Ο Φρόιντ και εγώ»¹¹. Με αφορμή αυτήν την «επίπληξη» διευκρινίζει: «η σχέση αυτής της ιστοριούλας (της σχετικής με τον Γιαννάκη και το σαρδελοκούτι) με το ότι έγραψα ο "Φρόιντ και εγώ" αφήνει ανοιχτό το θέμα της θέσης στην οποία τοποθετούμαι σε αυτό το ζευγάρι. Λοιπόν, μην ανησυχείτε, τοποθετούμαι πάντα στην ίδια θέση, σε εκείνην στην οποία παραμένω ζωντανός. Ο Φρόιντ δεν έχει ανάγκη να με δει για να με αφορά, *roul qu'il me regarde*»¹².

.....
9. Στο ίδιο.

10. Lacan J., *Le Séminaire*, livre XVI, *D'un Autre à l'autre*, texte établi par J.-A. Miller, Παρίσι, Seuil, 2006, σ. 92.

11. Στο ίδιο.

12. Στο ίδιο.

Η ΟΘΟΝΗ - ΜΑΣΚΑ ΤΟΥ ΛΑΚΑΝ

Μάρω Μπέλλου

Ο Λακάν στο 11^ο Σεμινάριο αναπτύσσει την ιδέα της οθόνης ως κάτι που μεσολαβεί στη σχέση ανάμεσα στο υποκείμενο και το βλέμμα. Το πεδίο της όρασης δεν είναι κάτι ουδέτερο για το υποκείμενο, δεν μπορεί να υπάρξει γυμνή όραση, καθώς ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο παρεμβάλλεται πάντα η συμβολική τάξη. Ακριβώς επειδή το σκοπικό πεδίο δεν είναι ποτέ εντελώς ανεξάρτητο από τη γλώσσα, δεν μπορεί να είναι διαφανές αλλά ενέχει «παγίδες»¹. Επιπλέον, το ανθρώπινο υποκείμενο είναι αιχμάλωτο στο φαντασιακό, όμως ο άνθρωπος είναι ο μόνος – σε αντίθεση με τα ζώα – που έχει τα μέσα για να το υπερβεί, και αυτό ακριβώς μπορεί να το πετύχει χάρη στην οθόνη: «Μόνο το υποκείμενο – το ανθρώπινο υποκείμενο, το υποκείμενο της επιθυμίας που είναι η ουσία του ανθρώπου – δεν κυριεύεται – αντίθετα από το ζώο, – διόλου ολοκληρωτικά από αυτήν τη φαντασιακή αιχμαλωσία. Επιστημαίνει εκεί τη θέση του. Πώς; Στο μέτρο που απομονώνει τη λειτουργία της οθόνης, και παίζει μαζί της».²

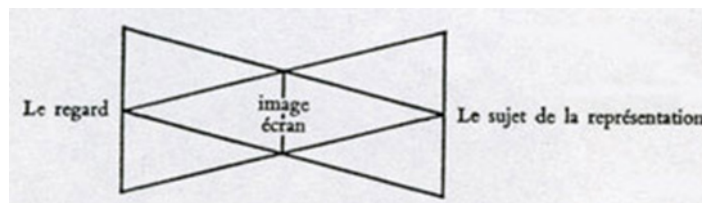
Ο Λακάν τοποθετεί την εικόνα-οθόνη στο σημείο που διασταυρώνεται το βλέμμα του υποκειμένου προς το αντικείμενο και το βλέμμα που

.....

1. Ζακ Λακάν, *Το Σεμινάριο. Βιβλίο 11^ο. Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, μτφρ. Α. Σκαρπαλέζου, Κέδρος, σ. 86.

2. Στο ίδιο, σ. 99.

πηγάξει από το αντικείμενο προς το υποκείμενο. Η λειτουργία της οθόνης απεικονίζεται χρησιμοποιώντας δύο αλληλοεισχωρούμενα τρίγωνα. Σε αυτό το σχήμα γίνεται μια ριζική ανατροπή της κλασικής προοπτικής: «Το πρώτο είναι αυτό που στο γεωμετρώνδε πεδίο, βάζει στη θέση μας το υποκείμενο της αναπαράστασης, και το δεύτερο, αυτό που με κάνει εμένα τον ίδιο πίνακα»³. Το τρίγωνο στην κορυφή του οποίου βρίσκεται το υποκείμενο της αναπαράστασης είναι ένα σχήμα που μας είναι γνωστό ήδη από τις αναγεννησιακές μελέτες για την προοπτική. Το υποκείμενο από μια θέση υπεροχής (επι)βλέπει το αντικείμενο επιβεβαιώνοντας μέσα από αυτή τη γεωμετρική διάταξη την κυριαρχία του στη σφαίρα της αναπαράστασης.

Το ρήγμα που επιφέρει ο Λακάν σε αυτήν τη διάταξη συνοψίζεται σε ένα χαρακτηριστικό χωρίο: «Δεν είμαι απλώς αυτό το στιγματοειδές ον που επισημαίνεται στο γεωμετρικό σημείο απ' όπου συλλαμβάνεται η προοπτική. Βέβαια στο βάθος του ματιού μου ζωγραφίζεται ο πίνακας. Ο πίνακας, ασφαλώς, είναι μέσα στο μάτι μου. Αλλά εγώ, είμαι μέσα στον πίνακα»⁴. Αυτό σημαίνει ότι το υποκείμενο (επι)βλέπει και συγχρόνως (επι)βλέπεται από το αντικείμενο. Ο Μιλέρ επισημαίνει: «Ασφαλώς από αυτήν την πλευρά το θέαμα του κόσμου δίνεται προς θέαση στο υποκείμενο της αντίληψης, αλλά το ίδιο το υποκείμενο δίνεται προς θέαση στον Άλλο, δίνεται προς θέαση στην αδιανόητη θέαση του Άλλου»⁵. Αυτό ακριβώς δηλώνει η αλληλοεισχώρηση των δύο τριγώνων στο σχήμα που προτείνει ο Λακάν.

Υπάρχει, εντούτοις, ένα επιπλέον στοιχείο στο σχήμα αυτό που απαιτεί διασαφήνιση. Μεταξύ του υποκειμένου της αναπαράστασης και του βλέμματος του αντικειμένου που καθιστά το ίδιο το υποκείμενο αναπαραστάσιμο, υπονομεύοντας έτσι τη συνείδηση του υποκειμένου ως ιδιοκτήτη κάθε δυνατής αναπαράστασης (Καντ), μεσολαβεί αυτό που ο Λακάν ονομάζει οθόνη και στο σχήμα δηλώνεται με μια κάθετη ενδιάμεση γραμμή στο ίδιο ακριβώς επίπεδο που τοποθετείται και η εικόνα. Η οθόνη παρεμβάλλεται εδώ για να δηλώσει ότι η σχέση του ανθρώπου με το

.....
3. Στο ίδιο, σ. 97.

4. Στο ίδιο, σ. 89.

5. Ζακ-Αλέν Μιλέρ, Λακανικός προσανατολισμός. Silet. Μάθημα της 31-5-1995, Βλ. «Το λακανικό βλέμμα. Μάθημα της 31/5/1995», μτφρ. Ε. Μόλαρη, *Η Ψυχανάλυση*, 7 (2011), σ. 15-28, εδώ σ. 27.

βλέμμα του κόσμου δεν είναι ποτέ διαφανές. Το υποκείμενο βλέπει και ταυτόχρονα βλέπεται και για αυτόν τον λόγο ακριβώς καταφεύγει στην εικόνα-οθόνη για να μετριάσει την πίεση και τη λαμπρότητα του βλέμματος που το κοιτάζει.

Το ανθρώπινο υποκείμενο μπορεί να αιχμαλωτίζεται από το βλέμμα του κόσμου, αλλά ταυτόχρονα μπορεί να προβάλλει αντίσταση σε αυτήν την αιχμαλωσία του χάρη στη μεσολάβηση της οθόνης – μάσκας: «Ο άνθρωπος ξέρει πράγματι, να παίζει με τη μάσκα ως αυτό που είναι πέραν του οποίου υπάρχει το βλέμμα. Η οθόνη είναι εδώ ο τόπος της μεσολάβησης»⁶. Η οθόνη λειτουργεί κατά κάποιο τρόπο για το ανθρώπινο υποκείμενο ως αντίβαρο στην αμεσότητα της εισβολής του πραγματικού, μπροστά στην οποία τα ζώα, όπως επισημαίνει ο Λακάν, σε αντίθεση με τον άνθρωπο, παραμένουν εντελώς αβοήθητα. Η οθόνη – μάσκα καθιστά ως έναν βαθμό – αλλά μόνο ως έναν βαθμό – το υποκείμενο ελεύθερο ή ανεξάρτητο από την άγρια λαβή του πραγματικού. Συγχρόνως, η οθόνη, με τη θέση που καταλαμβάνει στο σχήμα, δηλώνει την ύπαρξη ενός πράγματος άορατου χωρίς όμως να το καθιστά ορατό, δηλαδή δηλώνει το αδύνατο της μετάβασης του πραγματικού στο διαυγές καθεστώς της αναπαράστασης. Υπάρχει πάντα κάτι στο σκοπικό πεδίο που δεν ανέρχεται ποτέ στην επιφάνεια του ορατού. Το πραγματικό εμφανίζεται πάντοτε με μάσκα. Αντί να αφανίζει το πραγματικό η οθόνη κατορθώνει, με τον μεσολαβητικό της ρόλο, να το «εξημερώσει» μετριάζοντας τον αντίκτυπο της άφατης παρουσίας.

.....

6. Ζακ Λακάν, Σεμινάριο. Βιβλίο 11^ο, ό.π., σ. 99.

Ο ΛΑΚΑΝ ΣΥΝΟΜΙΛΕΙ: ΚΑΡΛ ΑΜΠΡΑΧΑΜ

ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΛΙΜΠΙΝΤΟ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΨΥΧΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΡΑΧΩΝ¹

Καρλ Άμπραχαμ²

1^ο μέρος (σ. 418-480) [σ. 3-70]

A.

(σ. 424-427) [σ.11-14]

[...] Μέχρι σήμερα γνωρίζουμε τρεις βαθμίδες οργάνωσης της λίμπιντο,

.....

1. Karl Abraham, Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Libido auf Grund der Psychoanalyse seelischer Störungen, στο: *Neue Arbeiten zur ärztlichen Psychoanalyse*, Hg. von Sigm. Freud, τεύχος II, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Βιέννη, 1924. Βλ. αγγλική έκδοση Karl Abraham, Short study of the development of the libido, viewed in the light of mental disorders (1924)), *Selected papers on psychoanalysis*, Karnac, 1927 [αναστ. 1988]. Η μετάφραση έγινε από το γερμανικό πρωτότυπο. Για την ευκολία του αναγνώστη παρατίθενται οι σελίδες της αγγλικής έκδοσης μέσα σε παρένθεση και οι σελίδες της γερμανικής έκδοσης μέσα σε αγκύλες. Η επιλογή των αποσπασμάτων έγινε από τον Γιώργο Στεφανίδη. (Σ.τ.Ε.)

2. Ο Καρλ Άμπραχαμ, ένας από τους πιο επιφανείς μαθητές του Φρόιντ, χαίρει της ιδιαίτερης εκτίμησης του Λακάν. Στο άρθρο αυτό του 1921, όπου επιχειρεί να καταλογογραφήσει την ανάπτυξη της λίμπιντο βάσει των φροϊδικών σταδίων, παραμένει θιασώτης της *γενετήσιας οργάνωσης* της λίμπιντο. Θα λέγαμε ότι αποτελεί ένα κείμενο-σταυροδρόμι, στο οποίο βασίστηκε η μαθήτριά του Άμπραχαμ Μέλανι Κλάιν και οι υπόλοιποι μεταφροϊδικοί για να αναπτύξουν τη θεωρία των Σχέσεων Αντικειμένου. Στη θέση της γενετήσιας οργάνωσης της λίμπιντο και της συνεπαγόμενης αρμονικής σχέσης με το αντικείμενο, ο Λακάν απαντά, στο 4^ο Σεμινάριο: *Δεν υπάρχει σχέση αντικειμένου*. Στην ύστερη διδασκαλία του η αξιωματική φράση *Δεν υπάρχει σχέση μεταξύ των φύλων*, *Δεν υπάρχει διάφυλη σχέση*, θα καταλάβει κυρίαρχη θέση. (Σ.τ.Ε.)

σε κάθε μία από τις οποίες παρατηρούμε την κυριαρχία μιας ορισμένης ερωτογενούς ζώνης· ειλημμένες με χρονολογική σειρά, πρόκειται για τη στοματική, την πρωκτική και τη γενετήσια ζώνη. Βρίσκουμε όμως ότι σε αυτήν τη βαθμίδα οι λιβιδινικές διεγέρσεις που σχετίζονται με τον πρωκτικό ερωτισμό συνδέονται στενά και πολλαπλά με σαδιστικές παρορμήσεις. Σε άλλο σημείο έχω ήδη επισημάνει³ ότι μετά την ανακάλυψη του Φρόιντ έχουμε επιβεβαιώσει αμέτρητες φορές μέσα από κλινικές παρατηρήσεις τη στενή σύνδεση μεταξύ αυτών των δύο ενορμητικών περιοχών [Triebgebiete], χωρίς όμως να θέσουμε το ερώτημα για την καταγωγή αυτής της ιδιαίτερης σχέσης. Στην ψυχανάλυση των νευρωτικών μάθαμε τη σαδιστική χρήση των απεκκριτικών διεργασιών, ενώ την είδαμε να επιβεβαιώνεται στην ψυχολογία των παιδιών. Γνωρίσαμε επίσης πώς ένα στοιχείο του χαρακτήρα, π.χ. το πείσμα, μπορεί να προέρχεται τόσο από σαδιστικές όσο και από πρωκτικές ενορμητικές πηγές. Από τέτοιες και παρεμφερείς παρατηρήσεις όμως δεν μπορούμε να εξηγήσουμε αυτήν τη συνέργεια.

Κάνουμε ένα βήμα εγγύτερα προς τη λύση του ερωτήματος αν προσφύγουμε σε μια άλλη αδιαφιλονίκητη εμπειρία της ψυχανάλυσης, την οποία έχω θεμελιώσει στο γραπτό που έχει ήδη παρατεθεί. Σύμφωνα με αυτήν την εμπειρία, *η πλήρης ικανότητα για αγάπη εμφανίζεται μόνο στη γενετήσια βαθμίδα ανάπτυξης της λίμπιντο*. Η σύμπτωση των σαδιστικών εκδηλώσεων – και ειδικότερα των κακόβουλων, εχθρικών και καταστρεπτικών προς το αντικείμενο διεγέρσεων – με τις πρωκτικο-ερωτικές διεργασίες βρίσκει άρα ένα ανάλογο στη σύνδεση των φιλικών προς το αντικείμενο τάσεων με τον γενετήσιο ερωτισμό.

Όπως ήδη επισημάνθηκε, πρόκειται μόνο για ένα βήμα εγγύτερα προς τη λύση του προβλήματος. Το τελευταίο θα παραμένει ανεξήγητο όσο δεν καταλαβαίνουμε γιατί σε μια ορισμένη αναπτυξιακή βαθμίδα οι σαδιστικές ενορμήσεις [Antriebe] δείχνουν μια ιδιαίτερη συγγένεια ακριβώς προς τον πρωκτικό ερωτισμό και όχι προς τον στοματικό ή τον γενετήσιο. Εδώ μπορούμε πάλι να στραφούμε για βοήθεια στην ψυχαναλυτική εμπειρία.

Μας διδάσκει ειδικότερα:

ότι ο πρωκτικός ερωτισμός κρύβει εντός του δύο αντίθετες τάσεις ευχαρίστησης·

ότι μια πανομοιότυπη αντίθεση υφίσταται στην περιοχή των σαδιστικών παρορμήσεων [Impulse].

.....

3. Karl Abraham, «Ergänzungen zur Lehre vom Analcharakter», Zeitschr. 1923, N. 1. (Σ.τ.Σ.). Βλ. Karl Abraham, Contributions to the theory of the anal character (1921), *Selected papers on psychoanalysis*, Karnac, 1927 [ανατ. 1988]. (Σ.τ.Ε.)

Η κένωση του εντέρου προκαλεί έναν ευχάριστο ερεθισμό της πρωκτικής ζώνης. Σε αυτήν την αρχέγονη μορφή άντλησης ευχαρίστησης προστίθεται αμέσως μια αντίθετη: η ευχαρίστηση από την κατακράτηση των περιττωμάτων.

Οι ψυχαναλυτικές μας εμπειρίες δείχνουν με μια σαφήνεια που δεν χωρά αμφισβήτηση ότι στην ενδιάμεση αναπτυξιακή βαθμίδα της λίμπιντο το επιθυμητό πρόσωπο συλλαμβάνεται ως αντικείμενο κτήσης και κατά συνέπεια εξισώνεται με την πιο αρχέγονη μορφή κτήσης, ήτοι τα σωματικά περιεχόμενα, τα κόπρανα⁴. Ενώ στη γενετήσια βαθμίδα η «αγάπη» σημαίνει τη μεταβίβαση ενός θετικού αισθήματος στο αντικείμενο και συνεπάγεται μια ψυχοσεξουαλική προσαρμογή προς αυτό, στην προηγούμενη βαθμίδα το αντικείμενο αντιμετωπίζεται ως κτήμα. Καθότι σε αυτήν τη φάση η αμφιθυμία των αισθηματικών διεγέρσεων υφίσταται ακόμα απερίσταλη, η θετική στάση του ατόμου απέναντι στο αντικείμενο εκδηλώνεται ως προσκόλληση στην κτήση του, η αρνητική στάση αντιθέτως ως απόρριψη της κτήσης. Έτσι, η απώλεια του αντικειμένου, η οποία απειλεί τον ασθενή στην ιδεοψυχαναγκαστική νεύρωση και αποτελεί ένα ολοκληρωμένο γεγονός στη μελαγχολία, σημαίνει για το ασυνείδητο του ασθενούς μια αποβολή του αντικειμένου με την έννοια της σωματικής αποβολής των κοπράνων.

Υποθέτω ότι κάθε ψυχαναλυτής μπορεί να επαληθεύσει αυτή την εξίσωση με βάση την εμπειρία του. Έχω διατυπώσει μια σειρά σκέψεων στην πραγματεία που επανειλημμένα έχω παραθέσει. Εδώ θα ήθελα μονάχα να επισημάνω ότι αρκετοί νευρωτικοί αντιδρούν πρωκτικά σε κάθε απώλεια – είτε πρόκειται για θάνατο είτε για υλική ζημία. Ανάλογα με την ασυνείδητη στάση τους απέναντι στην απώλεια – στάση που μπορεί βεβαίως να αλλάξει κατ' αντιστοιχία με την αμφιθυμία της αισθηματικής τους ζωής – εμφανίζεται δυσκοιλιότητα ή διάρροια. Συνεπώς, η απώλεια αποκρούεται ή ενδυναμώνεται με τη βοήθεια της γνωστής μας «γλώσσας του οργάνου». Η είδηση του θανάτου ενός κοντινού συγγενή προξενεί σε αρκετούς ανθρώπους ένα έντονα πειστικό αίσθημα στο έντερο, σαν να ωθείται ολόκληρο προς τα έξω ή σαν να αποκολλάται κάτι στο εσωτερικό του και να παίρνει την πρωκτική οδό. Χωρίς να ξεχνάμε τον επικαθορισμό ενός τέτοιου τρόπου αντίδρασης, θα ήθελα εδώ να στρέψω την προσοχή μου αποκλειστικά στην αιτία που μας ενδιαφέρει. Με άλλα λόγια, σε αυτήν τη συμπεριφορά πρέπει να δούμε μια αρχαϊκή μορφή πένθους στην οποία μένει προσκολλημένο το ασυνείδητο. Αξίζει να τοποθετηθεί δίπλα σε μια ιεροτελεστία των πρωτόγονων λαών που αναφέρει ο Ρόχαιμ [Roheim]· στο πλαίσιο αυτής της ιεροτελεστίας οι συγγενείς αποδεύουν στον τάφο ενός

.....

4. Βλ. το παραπάνω γραπτό. (Σ.τ.Σ.)

πρόσφατα ενταφιασμένου οικογενειακού μέλους.

B.

(σ. 431-433), [σ. 18-21]

Η καθημερινή ψυχαναλυτική εμπειρία και η άμεση παρατήρηση των παιδιών δικαιολογούν την αντίληψη ότι οι ενορμήσεις [Antriebe] που κατευθύνονται στην εκμηδένιση και αποβολή του αντικειμένου είναι οντογενετικά αρχαιότερες. Η φυσιολογική ανάπτυξη της ψυχοσεξουαλικότητας συντελεί έτσι ώστε το άτομο να γίνεται ικανό για την αγάπη αντικειμένου [Objektliebe]. Όμως η οδός που οδηγεί από τον αρχικό αυτοερωτισμό του παιδιού στην ολοκληρωμένη αγάπη αντικειμένου απαιτεί ακόμα ακριβέστερες έρευνες. Μπορούμε να θεωρήσουμε επαρκώς αποδεδειγμένο ότι η λίμπιντο του παιδιού είναι αρχικά χωρίς αντικείμενο (αυτοερωτική), στη συνέχεια βρίσκει στο Εγώ το πρώτο του αντικείμενο και μονάχα σε ένα μετέπειτα αναπτυξιακό στάδιο στρέφεται στα εξωτερικά αντικείμενα. Η στροφή αυτή όμως εξακολουθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα να χαρακτηρίζεται εντελώς από αμφιθυμία και μόνο σε μια σχετικά όψιμη περίοδο της παιδικής ηλικίας γίνεται το άτομο ικανό για μια τελείως φιλική στάση απέναντι στο αντικείμενο.

Αν συγκρίνουμε τα πεπρωμένα της λίμπιντο στις ιδεοψυχαναγκαστικές νευρώσεις και τη μελαγχολία, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο ιδεοψυχαναγκαστικός, παρά την ανασφάλεια στη σχέση του προς το αντικείμενο, δεν παλινδρομεί ποτέ τόσο πολύ από τον φυσιολογικό τελικό σκοπό της ανάπτυξης όσο ο μελαγχολικός. Διότι στην αρχή της καταθλιπτικής ασθένειας συναντούμε την πλήρη διάρρηξη των σχέσεων αντικειμένου.

Αν αναγκαστήκαμε από την ψυχαναλυτική εμπειρία να δεχθούμε την υπόθεση μιας προγενετήσιας, σαδιστικο-πρωκτικής φάσης ανάπτυξης της λίμπιντο, είμαστε πλέον αναγκασμένοι να δεχθούμε δύο βαθμίδες εντός της ίδιας φάσης. Στην όψιμη βαθμίδα κυριαρχούν οι συντηρητικές τάσεις της διατήρησης και της κυριαρχίας [του αντικειμένου], στην πρώιμη αντιθέτως οι εχθρικές προς το αντικείμενο τάσεις της εκμηδένισης και της απώλειας. Η παλινδρόμηση στην όψιμη βαθμίδα επιτρέπει στον ιδεοψυχαναγκαστικό να διατηρήσει τη σχέση με το αντικείμενο. Στις ήρεμες περιόδους της ύφεσης επιτυγχάνεται γι' αυτόν μια εκτεταμένη μετουσίωση των σαδιστικών και πρωκτικών ενορμητικών δυνάμεων, έτσι ώστε η σχέση του με τον κόσμο των αντικειμένων να φαίνεται φυσιολογική σε μια πρώτη ματιά. Το ίδιο ισχύει στη μελαγχολία, για την οποία ακόμα και η κλινική ψυχιατρική υποστηρίζει ότι καταλήγει στην «ίαση», ήτοι την ψυχική υγεία. Διότι ακόμα και ο μανιοκαταθλιπτικός επιτυγχάνει έναν ενορμητικό μετασχηματισμό

κατά τη διάρκεια των διαστημάτων χωρίς συμπτώματα. Αν όμως το Εγώ του οδηγηθεί σε μια οξεία σύγκρουση με το ερωτικό αντικείμενο [Liebesobjekt], τότε η άμεση συνέπεια συνίσταται στην κατάλυση των σχέσεων προς το αντικείμενο. Γίνεται λοιπόν σαφές ότι στον μανιοκαταθλιπτικό όλος οι παρεμφερείς προς τον «ιδεοψυχαναγκαστικό χαρακτήρα» μετουσιώσεις και αντιδραστικοί σχηματισμοί προέρχονται από τη βαθύτερη βαθμίδα της σαδιστικο-πρωκτικής αναπτυξιακής φάσης.

Η διάκριση μιας αρχέγονης και μιας όψιμης σαδιστικο-πρωκτικής βαθμίδας φαίνεται να λαμβάνει μια εξόχως κεντρική σημασία. Διότι στο όριο των δύο αναπτυξιακών σταδίων συντελείται μια αποφασιστική μεταστροφή στη σχέση του ατόμου με τον κόσμο των αντικειμένων. Μάλιστα, αν θέλαμε να συλλάβουμε ακριβέστερα την έννοια «αγάπη αντικειμένου», θα έπρεπε να πούμε ότι ξεκινά ακριβώς σε αυτό το όριο, διότι από αυτό το σημείο και μετά υπερισχύει η τάση για τη διατήρηση του αντικειμένου.

Το όριο μεταξύ των δύο βαθμίδων της σαδιστικο-πρωκτικής οργάνωσης δεν έχει απλώς θεωρητικό ενδιαφέρον. Η παραδοχή του δεν μας δίνει μονάχα μια ξεκάθαρη εικόνα μιας ορισμένης περιόδου της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης του παιδιού, αλλά μας βοηθά να αποκτήσουμε μια βαθύτερη γνώση των παλινδρομικών μεταβολών της λίμπιντο στη σφαίρα των ψυχονευρώσεων. Στη συνέχεια θα καταστεί σαφές πώς η διεργασία της παλινδρόμησης στον μελαγχολικό δεν σταματά στην πρώιμη σαδιστικο-πρωκτική βαθμίδα, αλλά ρέπει ασταμάτητα προς ακόμα πιο αρχέγονες καταστάσεις οργάνωσης της λίμπιντο. Φαίνεται λοιπόν ότι η υπέρβαση εκείνου του ορίου έχει ιδιαίτερα δυσοίωνες επιπτώσεις. Η διάλυση των σχέσεων αντικειμένου φαίνεται να προκαλεί μια απότομη κατάρρευση της λίμπιντο προς κατώτερες βαθμίδες.

Δεδομένου ότι αποδίδουμε τόση σημασία στη μεθόριο των δύο σαδιστικο-πρωκτικών βαθμίδων, τότε βρισκόμαστε σε συμφωνία με τη συνηθισμένη ιατρική εμπειρία. Διότι ο διαχωρισμός που προκύπτει από την ψυχαναλυτική μας εμπειρία συμπίπτει πρακτικά με την οριοθέτηση μεταξύ νευρώσεων και ψυχώσεων στην κλινική ιατρική. Μονάχα που δεν θα προσπαθήσουμε να κάνουμε μια αυστηρή διάκριση μεταξύ νευρωτικών και ψυχωτικών διαταραχών. Αντ' αυτού, έχουμε επίγνωση ότι η λίμπιντο ενός ανθρώπου θα παλινδρομήσει υπερβαίνοντας το όριο των δύο σαδιστικο-πρωκτικών βαθμίδων, αρκεί να υπάρξουν μια σχετική παθολογική αφορμή και ορισμένα σημεία καθήλωσης από την ατομική ανάπτυξη της λίμπιντο του.

Γ.

(σ. 447-453), [σ. 35-41]

[...] Έχουμε ήδη εξηγήσει την τάση για παραίτηση από το ερωτικό αντικείμενο μέσω μιας επιμονής της λίμπιντο στην πρώιμη σαδιστικο-πρωκτική βαθμίδα. Αν όμως ο μελαγχολικός κλίνει προς την εγκατάλειψη αυτού του επιπέδου χάριν της ακόμα πιο αρχέγονης στοματικής βαθμίδας οργάνωσης, τότε πρέπει να υποθέσουμε ότι υπάρχουν στην ανάπτυξη της λίμπιντό του συγκεκριμένα σημεία καθήλωσης από εκείνη την περίοδο, διότι η ενορμητική του ζωή εξακολουθεί να κυριαρχείται κυρίως από τη στοματική ζώνη. Τα ψυχαναλυτικά αποτελέσματα δικαιολογούν πλήρως αυτή την προσδοκία. [...]

[...] Τα παθολογικά συμπτώματα, οι ονειροπολήσεις και τα όνειρα των μελαγχολικών μάς προσφέρουν μια πλούσια ποικιλία στοματικο-σαδιστικών τάσεων σε συνειδητή και απωθημένη μορφή. Αποτελούν μια βασική πηγή ψυχικού πόνου στη μελαγχολία, ειδικά όταν στρέφονται – ως τάση για αυτοτιμωρία – ενάντια στο Εγώ του ασθενή. Παρατηρούμε εδώ μια αντίθεση ανάμεσα σε ορισμένες νευρωτικές καταστάσεις, στις οποίες ορισμένα συμπτώματα αναγνωρίζονται ως υποκατάστατες ικανοποιήσεις της στοματικής ζώνης. [...]

[...] Από τις μέχρι τώρα ψυχαναλυτικές παρατηρήσεις μου πρέπει να συμπεράνω ότι ο μελαγχολικός προσπαθεί να ξεφύγει από *στοματικο-σαδιστικές* ενορμήσεις [Antriebe]. Κάτω από αυτές τις ενορμήσεις [Impulsen] που οι εκδηλώσεις τους κυριαρχούν στην κλινική εικόνα βρίσκεται στο βάθος η απαίτηση για μια *ευχάριστη, απομυζητική δραστηριότητα*.

Όπως συνέβη νωρίτερα στη σφαίρα της πρωκτικο-σαδιστικής αναπτυξιακής φάσης, αναγκάζομαστε να υποθέσουμε τώρα μια διαβάθμιση στη σφαίρα της στοματικής φάσης. Στην πρωτογενή βαθμίδα η λίμπιντο του παιδιού είναι προσδεμένη στην πράξη του θηλασμού. Πρόκειται για μια πράξη ενσωμάτωσης, μέσω της οποίας όμως δεν αναιρείται η ύπαρξη του προσώπου που παρέχει την τροφή. Το παιδί δεν είναι σε θέση να διακρίνει ανάμεσα στο Εγώ του και ένα εξωτερικό αντικείμενο. Το Εγώ και το αντικείμενο είναι έννοιες που δεν συναντιούνται σε αυτό το στάδιο συνολικά. Το παιδί που θηλάζει και το απομυζούμενο στήθος δεν διαφοροποιούνται. Από την πλευρά του παιδιού λείπουν τα συναισθήματα τόσο της αγάπης όσο και του μίσους. Επομένως, η ψυχική κατάσταση του παιδιού σε αυτήν τη βαθμίδα δεν χαρακτηρίζεται από φαινόμενα αμφιθυμίας.

Η δευτερογενής βαθμίδα αυτής της φάσης διακρίνεται από το πρωτογενές μέσω της *στροφής του παιδιού από την απομυζητική στη στοματική δραστηριότητα του δαγκώματος*. [...]

[...] (σ. 451), [σ. 39] Στη βαθμίδα της στοματικής δραστηριότητας του δαγκώματος το αντικείμενο ενσωματώνεται και υφίσταται έτσι το πεπρωμένο της εκμηδένισης. Χρειάζεται να δούμε μονάχα ένα παιδί για να πειστούμε ως προς την ένταση των ενορμήσεων δαγκώματος [Beißimpulse], στις οποίες συνεργούν η ενόρμηση της θρέψης και η λίμπιντο. Πρόκειται για το στάδιο των κανιβαλικών ενορμήσεων. Αν το παιδί υπακούσει στα θέλητρα του αντικειμένου, την ίδια στιγμή βρίσκεται αντιμέτωπο με τον κίνδυνο, πολλώ μάλλον την αναγκαιότητα, να το εκμηδενίσει. Σε αυτό το στάδιο η αμφιθυμική στάση του Εγώ έναντι του αντικειμένου κυριαρχεί. Στη λιβιδινική ανάπτυξη του παιδιού, η *δευτερογενής, στοματικο-σαδιστική βαθμίδα* σημαίνει άρα την *απαρχή της αμφιθυμικής σύγκρουσης*, ενώ θα έπρεπε να περιγράψουμε την πρωτογενή (απομυζητική) βαθμίδα ως *προ-αμφιθυμική*.

Το στάδιο εκείνο, λοιπόν, στο οποίο παλινδρομεί η λίμπιντο του μελαγχολικού μετά την εισαγωγή της απώλειας αντικειμένου κρύβει εντός του την αμφιθυμική σύγκρουση στην πλέον αρχέγονη και συνεπώς ιδιαίτερα οξεία, ακραία μορφή. Η λίμπιντο απειλεί να εκμηδενίσει το αντικείμενο μέσω καταβρόχθισης. Μόνο σταδιακά αποκτά η αμφιθυμική σύγκρουση, και συγχρόνως η σχέση προς το αντικείμενο, ηπιότερες μορφές. Η αμφιθυμία όμως διατηρείται στις διεγέρσεις λίμπιντο κατά τη διάρκεια των επόμενων αναπτυξιακών σταδίων. Η σημασία της για την πρωκτικο-σαδιστική βαθμίδα έχει ήδη αναγνωριστεί. Ακόμα όμως και στην άρθρωση των νευρώσεων που γεννιούνται στη γενετήσια βαθμίδα οργάνωσης ερχόμαστε συνολικά αντιμέτωποι με την αμφιθυμία στη συναισθηματική ζωή του ασθενούς. Μονάχα ο φυσιολογικός άνθρωπος, ο οποίος έχει πάρει σημαντικές αποστάσεις από τα παιδικά φαινόμενα της σεξουαλικότητας, έχει κατ' ουσίαν απελευθερωθεί από την αμφιθυμία. Η λίμπιντό του έχει κατά κάποιον τρόπο κατακτήσει ένα μετα-αμφιθυμικό στάδιο και έχει έτσι αποκτήσει την πλήρη ικανότητα προσαρμογής στον κόσμο των αντικειμένων.

Γίνεται πλέον σαφές ότι και εντός της γενετήσιας φάσης οργάνωσης πρέπει να διακρίνουμε δύο βαθμίδες, όπως ακριβώς στη σφαίρα των δύο προγενετήσιων φάσεων. Φτάνω λοιπόν σε ένα συμπέρασμα που φαίνεται να συμπίπτει θαυμάσια με την πρόσφατα δημοσιευμένη θέση του Φρόιντ⁵ περί μιας «*φαλλικής*», πρώιμης γενετήσιας βαθμίδας. Θα έπρεπε έτσι να δεχθούμε συνολικά έξι αναπτυξιακές βαθμίδες. Πρέπει να υπογραμμίσω ότι δεν θεωρώ την παραπάνω διαίρεση ούτε οριστική ούτε εξαντλητική. Παρουσιάζει μονάχα μία σύνοψη της προοδεύουσας οργάνωσης της ανθρώπινης λίμπιντο, στον βαθμό βέβαια που τα μέχρι τώρα ψυχαναλυτικά συμπεράσματα καθιστούν

.....

5. Internationale Zeitschr. f. Psychoanalyse Jahrg. IX, 1923. (Σ.τ.Σ.)

δυνατή μια γνώση πάνω στην παρατεταμένη διαδικασία. Πρέπει όμως να τονίσω ότι η μετάβαση από τη χαμηλότερη στην υψηλότερη βαθμίδα μέσα στην κάθε μία από τις τρεις μεγάλες αναπτυξιακές φάσεις δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση μια διαδικασία δευτερεύουσας σημασίας. Όσον αφορά τη σημασία της για τη φυσιολογική ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη και τη διαμόρφωση του χαρακτήρα, η αλλαγή της δεσπόζουσας ερωτογενούς ζώνης αποτελεί για μας εδώ και καιρό κοινό τόπο. Σε κάθε μία από τις τρεις περιόδους εκτυλίσσεται μια διαδικασία που έχει μεγάλη σημασία για τη σταδιακή επίτευξη της πλήρους αγάπης αντικειμένου. Εντός της στοματικής περιόδου το παιδί αλλάζει την ελεύθερη από συγκρούσεις, προ-αμφιθυμική στάση της λίμπιντό του με μια αμφιθυμική και κατά βάση εχθρική προς το αντικείμενο. Το βήμα από την αρχαιότερη στη νεότερη πρωκτικο-σαδιστική βαθμίδα σημαίνει μια μετάβαση στην επιείκεια [Schonung] απέναντι στο αντικείμενο. Εντός της γενετήσιας περιόδου ξεπερνιέται επιτέλους η αμφιθυμία και η λίμπιντο του υποκειμένου επιτυγχάνει το πλήρες δυναμικό της σεξουαλικά και κοινωνικά. [...]

2° μέρος (σ. 480-497), [σ. 71-96]

Δ.

(σ. 480-482), [σ. 73-75] Στο προηγούμενο τμήμα της πραγματείας προσπάθησα δίπλα στην ψυχολογία συγκεκριμένων ψυχοπαθολογικών καταστάσεων να προχωρήσω τη σεξουαλική θεωρία ένα βήμα παρακάτω. Στο πλαίσιο αυτό περιορίστηκα ωστόσο στη διεύρυνση των *προγενετήσιων σταδίων οργάνωσης της λίμπιντο*. Αυτό το τμήμα της σεξουαλικής θεωρίας περιλαμβάνει τις μεταβολές που λαμβάνουν χώρα κατά τη διάρκεια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης του ανθρώπου σε σχέση με τον *σεξουαλικό στόχο*. Αφότου όμως ο *Φρόιντ* πραγματοποίησε τις θεμελιώδεις του έρευνες⁶, έχουμε συνηθίσει να διακρίνουμε τους *σεξουαλικούς στόχους* του ατόμου από τις διαδικασίες εκείνες που αφορούν τη σχέση του προς το *σεξουαλικό αντικείμενο*. Οι μέχρι τώρα υποθέσεις μας για την οντογένεση της αγάπης αντικειμένου δεν βρίσκουν ικανοποιητική ανταπόκριση στα ίδια τα γεγονότα. Ειδικά η ψυχανάλυση των παθολογικών καταστάσεων που κατηγοριοποιούμε σε συμφωνία με τον Φρόιντ ως «*ναρκισσιστικές νευρώσεις*» φέρνει μπροστά μας έναν αριθμό ψυχοσεξουαλικών φαινομένων, στα οποία πρέπει να προσαρμόσουμε τη θεωρία μας. Σε αυτό το καθήκον αφιερώνεται η ακόλουθη απόπειρα.

.....

6. *Τρεις μελέτες για τη σεξουαλική θεωρία*, 1^η έκδοση, 1905. (Σ.τ.Σ.) Βλ. Sigmund Freud, *Τρεις μελέτες για τη σεξουαλική θεωρία*, μτφρ. Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, 2014. (Σ.τ.Ε.)

Αν η σχέση του ατόμου προς το ερωτικό αντικείμενο οφείλει να υποβληθεί σε μια διακριτή αναπτυξιακή-ιστορική εξέταση, αυτό σε καμία περίπτωση δεν συνεπάγεται την παραμέληση της πολλαπλής και άρρηκτης συνάφειας με το αντικείμενο της προηγούμενης έρευνας. Αντίθετα, αυτή η συνάφεια θα παρουσιαστεί στη συνέχεια σαφέστερη και ευκρινέστερη. Και όπως νωρίτερα στην πραγματεία εξετάστηκαν ήδη σε μεγάλη κλίμακα σημαντικά φαινόμενα των σχέσεων αντικειμένου, όπως για παράδειγμα η αμφιθυμία στην ανθρώπινη ενορμητική ζωή, έτσι και τώρα τα ερωτήματα δεν μπορούν να εξεταστούν αποκομμένα και μεμονωμένα. Μια μικρή σύνοψη της θεωρίας των φάσεων οργάνωσης της λίμπιντο θα μας επιτρέψει εύκολα να αντιληφθούμε ποιες προσθήκες χρειάζεται να γίνουν στην αναπτυξιακή ιστορία της αγάπης αντικειμένου.

Στην περιοχή της πρωκτικο-σαδιστικής φάσης γνωρίσαμε δύο διαφορετικές τάσεις ευχαρίστησης: μια αρχέγονη της αποβολής (κένωσης) και εκμηδένισης, και μια όψιμη της διατήρησης και κυριαρχίας. Στη βάση της εμπειρίας οδηγηθήκαμε στην υπόθεση μιας διαβάθμισης εντός της πρωκτικο-σαδιστικής φάσης, την οποία μέχρι τότε θεωρούσαμε ενιαία. Ο μελαγχολικός – έτσι έπρεπε να συμπεράνουμε – παλινδρομεί στη βαθύτερη από τις δύο βαθμίδες, αλλά δεν παραμένει εκεί· η λίμπιντό του κατευθύνεται προς μια ακόμα πιο πρωτόγονη, την κανιβαλική βαθμίδα, στην οποία η ενσωμάτωση του αντικειμένου γίνεται στόχος της ενόρμησης. Το εγκαταλελειμμένο, χαμένο ερωτικό αντικείμενο εξισώνεται από το ασυνείδητο με το σημαντικότερο σωματικό προϊόν αποβολής – τα κόπρανα – και ενσωματώνεται ξανά στο Εγώ μέσω της διεργασίας που περιγράφεται ως ενδοβολή. Η εκτεταμένη παλινδρόμηση όμως δεν επιτρέπει στον μελαγχολικό να ξεφύγει από την αμφιθυμική σύγκρουση, αφού μάλιστα η τελευταία εντείνεται και γεννά στον ασθενή μια λαχτάρα για μια ακόμα πιο αρχέγονη αναπτυξιακή βαθμίδα με τον σεξουαλικό στόχο του θηλασμού· θα έπρεπε να περιγράψουμε τη βαθμίδα αυτή ως προ-αμφιθυμική. Αφότου λοιπόν η διάκριση δύο σταδίων εντός της στοματικής φάσης αποδείχθηκε εξίσου ως αναγκαία, καταλήξαμε επιτέλους σε μια διαφοροποίηση δύο βαθμίδων και εντός της γενετήσιας φάσης· μονάχα τη νεότερη μεταξύ των δύο θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ελεύθερη από αμφιθυμία (μετα-αμφιθυμική).

Η υπόθεση δύο βαθμίδων εντός καθεμιάς από τις τρεις μεγάλες φάσεις φαίνεται προσωρινά να ικανοποιεί επαρκώς τις εμπειρικά γνωστές μεταβολές όσον αφορά τον σεξουαλικό στόχο. Από την άλλη, καταφέραμε να συνδέσουμε γενετικά συγκεκριμένες παθολογικές καταστάσεις με τις βαθμίδες οργάνωσης της λίμπιντο κατηγορηματικότερα απ' ό,τι πριν. Παρ' όλα αυτά, δεν πρέπει να αποσιωπήσουμε τα σοβαρά κενά που ακόμα δεν έχουν καλυφθεί. Για παράδειγμα, εξακολουθεί να μας λείπει μια γνώση γύρω από τις παρανοϊκές παθολογικές καταστάσεις· θα πρέπει να επιστρέψουμε

αργότερα σε αυτό το σημείο.

Ακόμα ατελέστερες είναι οι μέχρι τώρα γνώσεις μας γύρω από την ανάπτυξη της αγάπης αντικειμένου. Ακριβώς όπως διακρίναμε τρεις βαθμίδες οργάνωσης της λίμπιντο, έτσι επίσης γνωρίσαμε τρία στάδια στην ανάπτυξη της σχέσης προς το αντικείμενο. Ακόμα και εδώ οφείλουμε τις πρώτες θεμελιώδεις διασαφηνίσεις στον *Φρόιντ*. Διέκρινε [α.] μια αυτοερωτική, άνευ αντικειμένου κατάσταση που ανήκει στην πρώιμη παιδική ηλικία, [β.] ένα ναρκισσιστικό στάδιο στο οποίο το ίδιο το άτομο είναι συγχρόνως το ερωτικό αντικείμενο και [γ.] ένα τρίτο στάδιο της αγάπης αντικειμένου με την κυριολεκτική σημασία της λέξης. Η ακόλουθη έρευνα πασχίζει να δείξει σε ποιο βαθμό είμαστε σε θέση να συμπληρώσουμε αυτό το τμήμα της σεξουαλικής θεωρίας. [...]

Ε.

(σ. 488), [σ. 81]

Ο πλήρης απερίσπαστος κανιβαλισμός είναι δυνατός μονάχα στη βάση ενός απεριόριστου ναρκισσισμού. Σε αυτήν τη βαθμίδα λαμβάνονται υπόψη μονάχα η επιθυμία ευχαρίστησης [*Lustbegehren*] του υποκειμένου. Οι αξιώσεις του αντικειμένου δεν βρίσκουν απολύτως καμία προσοχή· το αντικείμενο καταστρέφεται χωρίς κανέναν δισταγμό.⁷ Το στάδιο του μερικού κανιβαλισμού που περιγράφηκε παραπάνω φέρει ακόμα τα ξεκάθαρα ίχνη της προέλευσής του από τον πλήρη κανιβαλισμό, αλλά συνάμα διακρίνεται από αυτόν με αποφασιστικό τρόπο. Το άτομο ξεκινά ακριβώς εδώ να δείχνει μια σχετική φροντίδα για το αντικείμενο. Αυτή η μερική επιείκεια όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί η πρωταρχή της αγάπης αντικειμένου με την αυστηρή σημασία του όρου, διότι σημαίνει [απλώς] την αρχόμενη υπέρβαση του ναρκισσισμού. Οφείλουμε συνάμα να προσθέσουμε ότι το άτομο σε αυτή την αναπτυξιακή βαθμίδα απέχει ακόμα πόρρω από το να αναγνωρίσει ένα άλλο άτομο δίπλα στον εαυτό του και να το «αγαπήσει» σωματικά ή ψυχικά στην ολότητά του! Η επιθυμία του κατευθύνεται ακόμα προς την απόσπαση ενός κομματιού από το αντικείμενο χάριν της ενσωμάτωσης· από την άλλη, αυτό σημαίνει συγχρόνως μια παραίτηση από τον καθαρά ναρκισσιστικό στόχο του πλήρους κανιβαλισμού.

.....

7. Ο γνωστός σε μας κανιβαλισμός των πρωτόγονων λαών, σύμφωνα με τον οποίο κατονομάζουμε ένα αναπτυξιακό στάδιο της παιδικής λίμπιντο, δεν μπορεί να περιγραφεί ως απεριόριστος. Σε καμία περίπτωση δεν σκοτώνεται και τρώγεται ο οποιοσδήποτε από τον οποιοσδήποτε, αντίθετα υπάρχει μια απολύτως προσδιορισμένη επιλογή με βάση συναισθηματικά [*affektiv*] κριτήρια. (Σ.τ.Σ.)

ΣΤ.

(σ.491-492), [σ. 85]

Μέσα από την κλινική μας εμπειρία έχουμε εξοικειωθεί εδώ και καιρό με ένα αναπτυξιακό στάδιο της αγάπης αντικειμένου, στο πλαίσιο του οποίου το αντικείμενο τυγχάνει ήδη ενός υψηλότερου βαθμού επιείκειας. Στη σφαίρα των νευρώσεων εμφανίζεται ως φαινόμενο παλινδρόμησης στη σεξουαλικότητα των ιδεοψυχαναγκαστικών. Σε αυτήν τη βαθμίδα το άτομο δεν είναι ακόμα ικανό να αγαπήσει ένα άλλο με την πλήρη σημασία της λέξης. Η λίμπιντο του υποκειμένου συνδέεται ακόμα με ένα τμήμα του αντικειμένου. Η τάση της ενσωμάτωσης αυτού του τμήματος όμως έχει εγκαταλειφθεί· στη θέση της έρχεται η επιθυμία του υποκειμένου για κυριαρχία και κατοχή. Μολονότι σε αυτήν τη βαθμίδα η λίμπιντο παραμένει μακριά από τον τελικό στόχο της ανάπτυξης, εντούτοις συντελείται μια θεμελιώδης πρόοδος μέσα από τη μετατόπιση της κατοχής τρόπον τινά προς τα έξω. Η ιδιοκτησία δεν είναι πλέον αυτό που το άτομο έχει ενσωματώσει μέσα από την καταβρόχθιση· πολύ περισσότερο, υφίσταται έξω από το σώμα του. Με τον τρόπο αυτόν η ύπαρξη του αντικειμένου αναγνωρίζεται και διασφαλίζεται, και ολοκληρώνεται μια σημαντική πράξη της προσαρμογής στον εξωτερικό κόσμο από την πλευρά του ατόμου. Αυτή η αλλαγή έχει τεράστια πρακτική σημασία από κοινωνική πλευρά· καθιστά δυνατή για πρώτη φορά την κοινή κατοχή μεταξύ διαφορετικών προσώπων, ενώ η καταβρόχθιση την εξασφάλιζε αποκλειστικά για ένα και μόνο άτομο.

Z.

(σ. 494-497), [σ. 88-91]

[...] Από την πρώτη κιόλας έκδοση των *Τριών μελετών για τη σεξουαλική θεωρία* ο Φρόιντ διαπίστωσε ότι στην υστερία απορρίπτεται ο φυσιολογικός γενετήσιος σεξουαλικός στόχος, ενώ άλλες «διαστροφικές» διεγέρσεις της επιθυμίας επιδιώκουν να πάρουν τη θέση του. Με αυτήν τη διαπίστωση του Φρόιντ συμφωνεί η υπόθεση ενός σταδίου της αγάπης αντικειμένου με αποκλεισμό των γεννητικών οργάνων.⁸ Η απόρριψη της

.....

8. Η αγάπη αντικειμένου με αποκλεισμό των γεννητικών οργάνων φαίνεται να συμπίπτει χρονικά ως ψυχοσεξουαλικό στάδιο ανάπτυξης με τη «φαλλική βαθμίδα ανάπτυξης» του Φρόιντ, ενώ συγχρόνως σχετίζεται στενά μαζί της μέσω εσωτερικών συνδέσεων. Θα έπρεπε να συλλάβουμε τα υστερικά συμπτώματα ως το αρνητικό των λιβιδινικών διεγέρσεων που αντιστοιχούν στην αγάπη αντικειμένου με αποκλεισμό των γεννητικών οργάνων και στη φαλλική οργάνωση. (Σ.τ.Σ.)

γενετήσιας ζώνης επεκτείνεται τόσο στο ίδιο το σώμα του ατόμου όσο και στο σώμα του αντικειμένου. Δύο ιδιαίτερα διαδεδομένα και από πρακτική άποψη σημαντικά συμπτώματα, η ανικανότητα του άνδρα και η ψυχρότητα της γυναίκας, εξηγούνται σε μεγάλο βαθμό από αυτή την κατάσταση πραγμάτων. Το νευρωτικό άτομο δεν μπορεί να αγαπήσει πλήρως το αντικείμενο *εξαιτίας των γεννητικών οργάνων του*.

Έχουμε μάθει από την ψυχανάλυση των νευρωτικών ότι αυτές οι αναστολές της λίμπιντο και στα δύο φύλα ανάγονται στο σύμπλεγμα ευνουχισμού. Στο ανδρικό φύλο, το άγχος για το γεννητικό όργανο και η φρίκη για την έλλειψη ενός αντίστοιχου οργάνου στο γυναικείο σώμα ασκούν την ίδια επίδραση· ακριβώς όπως στο γυναικείο φύλο, ο αξεπέραστος πόνος για την αποστέρηση του γεννητικού οργάνου και η επιθυμία ευνουχισμού [Kastrationslust] που στρέφεται ενάντια στον άνδρα. Πρέπει επίσης να λάβουμε υπόψη ότι σε κάθε άνθρωπο τα γεννητικά όργανα επενδύονται με ναρκισσιστική αγάπη εντονότερα από οποιοδήποτε άλλο μέρος του σώματος. Όσον αφορά το αντικείμενο λοιπόν όλα τα υπόλοιπα μέρη του μπορούν να αγαπηθούν νωρίτερα από τα γεννητικά όργανα. Στη «φαλλική» βαθμίδα οργάνωσης της λίμπιντο, όπως αποκαλείται από τον Φρόιντ, προφανώς δεν έχει ακόμα πραγματοποιηθεί αυτό το τελευταίο μεγάλο βήμα της ανάπτυξης. Μονάχα στην ύψιστη βαθμίδα, την κατ' εξοχήν γενετήσια, ολοκληρώνεται αυτό το αποτέλεσμα. Έτσι, η επίτευξη της ύψιστης βαθμίδας οργάνωσης της λίμπιντο πάει χέρι-χέρι με ένα τελικό αναπτυξιακό βήμα από τη σκοπιά της αγάπης αντικειμένου.

Ο ακόλουθος πίνακας διευκολύνει την επισκόπηση τόσο των βαθμίδων σεξουαλικής οργάνωσης όσο και των αναπτυξιακών σταδίων της αγάπης αντικειμένου. Εφιστώ την προσοχή στον προσωρινό χαρακτήρα των συναγόμενων αποτελεσμάτων. Πρέπει να τονιστεί ιδιαιτέρως ότι δεν θα ήθελα σε καμία περίπτωση να προσδιορίσω σε έξι τον αριθμό των εμφανιζόμενων αναπτυξιακών σταδίων. Μπορούμε κατά κάποιον τρόπο να συγκρίνουμε τον πίνακα με το δρομολόγιο μιας υπερταχείας, στο οποίο καταγράφονται μονάχα μερικοί μεγάλοι σταθμοί· ό,τι βρίσκεται στο ενδιάμεσο πρέπει να μείνει έξω από μια τέτοια επισκόπηση. Τέλος, πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι τα στάδια που απεικονίζονται στην ίδια οριζόντια θέση στις δύο βασικές στήλες δεν χρειάζεται απαραίτητα να συμπίπτουν χρονικά.

<i>Βαθμίδες οργάνωσης της λίμπιντο:</i>	<i>Βαθμίδες ανάπτυξης της αγάπης αντικειμένου:</i>	
6. Τελική γενετήσια βαθμίδα	Αγάπη αντικειμένου	(μετα-αμφιθυμική)
5. Πρώιμη γενετήσια (φαλλική) βαθμίδα	Αγάπη αντικειμένου με αποκλεισμό των γεννητικών οργάνων	(αμφιθυμική)
4. Όψιμη πρωκτικο-σαδιστική βαθμίδα	Μερική αγάπη	(αμφιθυμική)
3. Πρώιμη πρωκτικο-σαδιστική βαθμίδα	Μερική αγάπη με ενσωμάτωση	(αμφιθυμική)
2. Όψιμη στοματική (κανιβαλική) βαθμίδα	Ναρκισσιμός – Ολική ενσωμάτωση του αντικειμένου	(αμφιθυμική)
1. Πρώιμη στοματική (απομυζητική) βαθμίδα	Αυτοερωτισμός (χωρίς αντικείμενο)	(προ-αμφιθυμική)

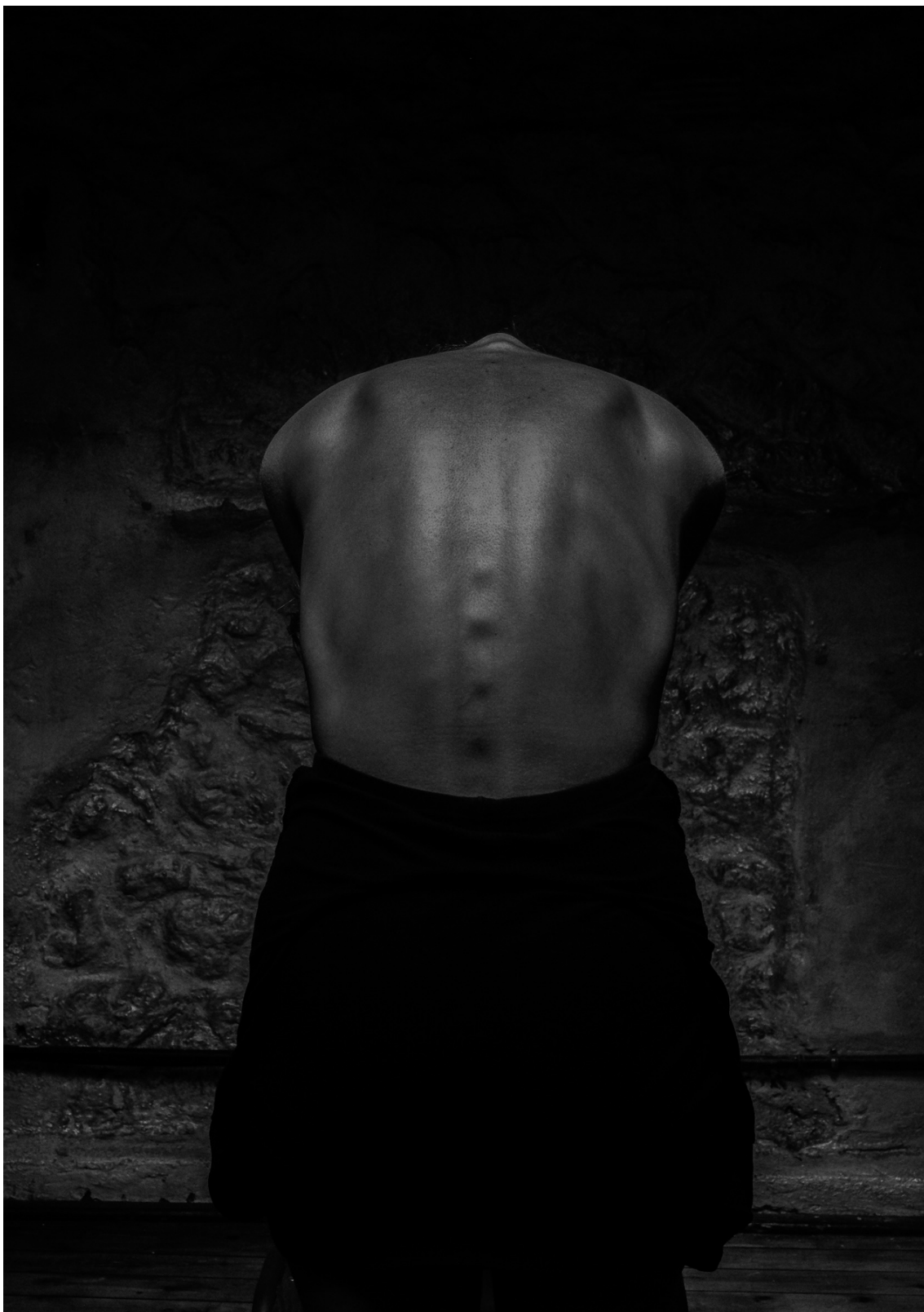
Ο πίνακας δίνει μια συνολική εικόνα για την ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη του ανθρώπου προς δύο κατευθύνσεις· λαμβάνει υπόψη τις μεταβολές της λίμπιντο όσον αφορά τον σεξουαλικό στόχο και το σεξουαλικό αντικείμενο. Μεταξύ διαφόρων σημαντικών φαινομένων αυτής της αναπτυξιακής διαδικασίας που παρέλειψα να αναφέρω ξεχωρίζει ένα: η δημιουργία αναστολών της ενόρμησης. Στο σημείο αυτό θα άξιζε τουλάχιστον μια μικρή σχετική αναφορά.

Θεωρήσαμε ότι το πρωιμότερο, αυτοερωτικό στάδιο είναι ελεύθερο από αναστολές της ενόρμησης, σε συμφωνία με την έλλειψη πραγματικών σχέσεων αντικειμένου. Στο στάδιο του ναρκισσιμού με κανιβαλικό σεξουαλικό στόχο εμφανίστηκε το άγχος ως μια πρώτη επαληθεύσιμη αναστολή της ενόρμησης. Η υπέρβαση του κανιβαλισμού συνδέεται στενά με τη γένεση αισθημάτων ενοχής, τα οποία παρουσιάζονται ως τυπικά φαινόμενα αναστολής στην τρίτη βαθμίδα. Η ενσωμάτωση ενός μέρους του αντικειμένου παραμένει ως σεξουαλικός στόχος μέχρι η *συμπύκνωση* και η *αποστροφή* της λίμπιντο να πάρουν τα ηνία της δραστηριότητας. Στην αγάπη αντικειμένου με αποκλεισμό των γεννητικών οργάνων αντιστοιχεί ως φαινόμενο αναστολής το *αίσθημα της ντροπής*. Στην ύψιστη βαθμίδα της πραγματικής αγάπης αντικειμένου συναντούμε εντέλει τα ανώτερα *κοινωνικά συναισθήματα* ως ρυθμιστές της ενορμητικής ζωής. [...]

Μετάφραση: Γιώργος Στεφανίδης

Επιμέλεια: Φρίξος Μαραβέλιας

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ: ΕΛΕΝΗ ΜΕΣΑΔΟΥ, ΕΙΚΑΣΤΙΚΟΣ

Η συζήτηση με τη φωτογράφο και εικαστικό Ελένη Μεσάδου πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της έκθεσης *Σύνθωμα* που πραγματοποιήθηκε από 19 έως 28 Απριλίου 2024 στην Αθήνα, σε επιμέλεια της ίδιας.

Φρίξος Μαραβέλιος, Αρχοντούλα Μοράκη: Ο Γάλλος ψυχαναλυτής Ζακ Λακάν πραγματοποιεί το σεμινάριό του στο Παρίσι, επί 28 συναπτά έτη (1952-1980), με τη συμμετοχή επιφανών φιλοσόφων, διανοητών, ψυχαναλυτών της εποχής. Πρόκειται γι' αυτό που στις μέρες μας είναι γνωστό ως η προφορική διδασκαλία του, γιατί παράλληλα είχε και γραπτό έργο, τα περίφημα *Γραπτά* του, αδιάβαστα και απροσπέλαστα σχεδόν για τους περισσότερους, στην ελληνική γλώσσα παραμένουν αμετάφραστα. Από την προφορική διδασκαλία του έχουν μεταγραφεί κάποια ετήσια σεμινάρια σε γραπτό λόγο από τον Ζακ-Αλέν Μιλέρ, έχουν εκδοθεί στη Γαλλία και σε πολλές άλλες χώρες, κάποια σεμινάρια μάλιστα έχουν εκδοθεί και στην Ελλάδα, στην ελληνική γλώσσα.

Ο Λακάν εισάγει τον όρο Σύνθωμα, *Sinthome* στα γαλλικά, που πράγματι παραπέμπει στον Άγιο Θωμά τον Ακινάτη και θα μπορούσε να ακουστεί ως άγιος άνθρωπος [*sainthomme*], στο 23° Σεμινάριό του, που αφορά στο σεμιναριακό έτος 1975-76. Πρόκειται για μια ομόηχη παραλλαγή του συμπτώματος. Μέσα στη λακανική διδασκαλία, το Σύνθωμα γίνεται μια έννοια που σημαίνει ορισμένα πράγματα. Αν επιχειρούσαμε να μετρήσουμε τον αντίκτυπο ή την πρόσληψη του ψυχαναλυτικού λόγου στην τέχνη, στις επιστήμες, στην κοινωνία, η ερώτησή μου είναι πώς συναντήσατε αυτόν τον όρο, πώς επιλέξατε τον όρο Σύνθωμα στην έκθεση καλλιτεχνικής δημιουργίας την οποία επιμελείστε και που πραγματοποιείται αυτές τις μέρες στην Αθήνα και τι σημαίνει αυτός ο όρος για εσάς.

Ελένη Μεσάδου: Διαβάζοντας ένα βιβλίο αγαπημένου ψυχαναλυτή, έπεσε το βλέμμα μου στο Σύνθωμα, μου άρεσε πολύ σαν λέξη. Έψαξα περαιτέρω και το συνδύασα αρκετά πιο απλά με τον καλλιτέχνη και την ανάγκη του να εκφράσει το ασυνείδητό του και το προσέλαβα ως το σύμπτωμα που δεν το αποδιώχνει αλλά το υιοθετεί. Αντιλαμβάνομαι τον καλλιτέχνη ως έναν άνθρωπο, όπως όλοι οι άλλοι, που όμως έχει μια ιδιαίτερη ευαισθησία και θέλει να την εκφράσει. Μπορεί να έχει μια προβληματική σε σχέση με τη ζωή και η τέχνη γι' αυτόν να συνιστά κάποιο είδος φαρμάκου. Οπότε, το Σύνθωμα αρχικά μου ήρθε ως όρος, είχα βρει παράλληλα ένα μεγάλο εύρος καλλιτεχνών που εργάζονται εντελώς αντίθετα με την κρατούσα πραγματικότητα, είχα ανακαλύψει τον παράλληλο κόσμο

που έχουν φτιάξει και μέσα από τον οποίο εκφράζονται, έναν κόσμο εικονικό, σχεδόν εκτός πραγματικότητας, παράλληλο με την πραγματικότητα, με ό,τι λέμε «πραγματικότητα». Και έβαλα τη λέξη Σύνθωμα. Μια επιμελήτρια έκθεσης [curator] ενδέχεται να υιοθετεί έναν όρο, μια έννοια από τους Λόγους που κυκλοφορούν, επιστημονικό, ψυχαναλυτικό, κλπ., χωρίς απαραίτητα να της δίνει την ίδια σημασία που μπορεί να έχει μέσα στο αρχικό της περιβάλλον. Εν προκειμένω, για την παρούσα έκθεση, κινήθηκα στη λογική ότι ο καλλιτέχνης παίρνει το σύμπτωμά του, το υιοθετεί και το σύμπτωμά του γίνεται μέρος της ζωής του, μαζί με μια επιθυμία να εκφράσει το ασυνείδητό του.

ΦΜ, ΑΜ: Το Σύνθωμα, στην ύστερη διδασκαλία του Λακάν, μπορεί, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να γίνει συνώνυμο της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Σε αντίστιξη με το Σύμπτωμα που προσπαθεί να εγγράψει μια σχέση μεταξύ των φύλων και τοποθετείται από την πλευρά του αναγκαίου, το Σύνθωμα συμβαδίζει περισσότερο με τη διαπίστωση ότι δεν υπάρχει διάφυλη σχέση (σχέση μεταξύ των φύλων) που να μπορεί να γραφτεί αναφορικά με τη σεξουαλική απόλαυση κάθε έμβιου όντος που κολυμπάει στη γλώσσα. Κατ' αυτό, το Σύνθωμα τοποθετείται περισσότερο από την πλευρά του ενδεχομενικού. Επιπλέον, το Σύνθωμα μπορεί να λειτουργεί ως κόμβος, δέσιμο, των τριών διαφορετικών τροπικότητων του ασυνείδητου. Ένα Σύνθωμα μπορεί να συνενώνει για ένα έμβιο ομιλούν ον το γεγονός ότι έχει ένα σώμα και μια εικόνα σώματος (φαντασιακό), το γεγονός ότι μιλάει και αρθρώνει σημαίνοντα λόγο (συμβολικό) και το γεγονός ότι βιώνει εμπειρίες απόλαυσης (πραγματικό). Θα ήθελα να μου πείτε αν η καλλιτεχνική δημιουργία μπορεί να παίξει συγκροτητικό ρόλο για τον ίδιο τον καλλιτέχνη/ την ίδια την καλλιτέχνη. Πιστεύετε ότι μπορεί να εμπλέκεται το σώμα του καλλιτέχνη στην καλλιτεχνική δημιουργία; Αν ναι με ποιον τρόπο;

ΕΜ: Η απάντησή μου είναι, ναι. Πιστεύω ότι η καλλιτεχνική δημιουργία μπορεί να παίξει συγκροτητικό ρόλο για τον καλλιτέχνη και πιστεύω ότι σε αυτήν τη διαδικασία μπορεί να εμπλέκεται το σώμα. Μπορώ να σας μιλήσω περισσότερο σε σχέση με τη τέχνη στη φωτογραφία, σε σχέση με την εικόνα. Έχω μελετήσει το λακανικό Στάδιο του Καθρέφτη και εμπνέομαι από αυτό, μια λειτουργία όπου το μικρό παιδί βιώνει το σώμα του ως κατακερματισμένο και το βλέμμα της μητέρας μπορεί να το εντοπίζει ως ολόκληρο, πλήρες. Η τέχνη ίσως να μπορεί να λειτουργήσει ως φάρμακο σε αυτήν τη σχέση με τη Μητέρα, το πρωταρχικό αντικείμενο, που μπορεί να είναι τραυματική. Η τέχνη μπορεί, ενδεχομένως, να αναπληρώσει, να

γίνει μια παρηγορητική γέφυρα για την απώλεια αυτής της πρωταρχικής σχέσης, να απελευθερώσει από το πένθος για μια πρωταρχική απώλεια.

ΦΜ, ΑΜ: Εδώ θα σας ρωτήσω το εξής: πώς πήρατε την απόφαση να ασχοληθείτε με την τέχνη και ειδικότερα με τη φωτογραφία;

ΕΜ Ασχολήθηκα με την τέχνη πριν έρθω σε επαφή με έναν ψυχοθεραπευτή, ως art therapy. Στη συνέχεια μπήκα σε ένα σεμινάριο φωτογραφίας, όπου δεν χρειάστηκε να περάσει πολύς καιρός, πήρα κατευθείαν την κάμερά μου, πήγαινα σε δάση και φωτογράφιζα. Η ίδια η τέχνη, το μέσο, η φωτογραφική μου μηχανή, με έκανε με έναν τρόπο να προσεγγίσω έναν θεραπευτή. Η φωτογραφία με έκανε να κλάψω, να ξεκινήσω να πενθώ, να μπω σε μια αναγκαία ίσως μελαγχολική φάση. Θα μπορούσα να πω ότι η φωτογραφική μου μηχανή για κάποιο διάστημα είχε γίνει προέκταση του σώματός μου. Οι φωτογραφίες που έβγαζα, για μια ορισμένη περίοδο, είχαν πολύ σώμα και ένταση, ήταν βαριές. Θα έλεγα, επίσης, ότι η τέχνη μου βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με την ανάλυσή μου. Δεν έχω ξεκαθαρίσει ακόμη τις λεπτομέρειες αυτής της σχέσης.

ΦΜ, ΑΜ: Βασιζόμενοι στην βασική σας ιδιότητα της φωτογράφου αλλά και ενόψει του 22^{ου} Συνεδρίου της Νέας Λακανικής Σχολής, στις 11-12 Μαΐου 2024, στο Δουβλίνο, με τίτλο «*Η κλινική του βλέμματος*», θα θέλαμε να μας πείτε ποια μπορεί να είναι η σχέση μιας φωτογράφου/ ενός φωτογράφου με το αντικείμενο βλέμμα. Σημειωτέον ότι για τον Ζακ Λακάν το βλέμμα συνιστά ένα από τα τέσσερα αντικείμενα συγκρότησης της υποκειμενικότητας. Βρίσκετε ότι υπάρχει λειτουργία του βλέμματος;

ΕΜ: *Το βλέμμα μας εμπεριέχει μια ανώνυμη ορατότητα μας κατοικεί... δεν θυμάμαι ποιος το είπε αυτό (γέλια).* Ως φωτογράφος πορτρέτου, γιατί πορτρέτα έχω κάνει κυρίως, ως αυτή τη στιγμή, τα πορτρέτα ήταν ο καθρέφτης μου, οπότε απαντώ περισσότερο σε σχέση με εμένα. Είχα ανάγκη το βλέμμα του Άλλου και όλοι αυτοί οι άνθρωποι που φωτογράφιζα ήταν τα αυτο-πορτρέτα μου, ουσιαστικά συγκροτούσα εμένα, με έβρισκα μέσω των άλλων που φωτογράφιζα και ενός καθρέφτη που συνέχεια άλλαζε. Από την άλλη, το μοντέλο, γιατί υπήρχαν μοντέλα που επέμεναν, που ήθελαν να τα φωτογραφίζω ξανά και ξανά, ήταν αυτά τα μοντέλα που έλεγαν: *κοίταξέ με, θέλω κάποιος να με κοιτάει.*

ΦΜ, ΑΜ: Ευχαριστούμε πολύ! Καλή και δημιουργική συνέχεια σε ό,τι κάνετε!